

॥ आपस्तम्बीयं गृह्यसूत्रम् ॥

THE

ÂPASTAMBÎYA GRÎHYASÛTRA

WITH

EXTRACTS FROM THE COMMENTARIES OF
HARADATTA AND SUDARŚANÂRYA,

EDITED

BY

DR M. WINTERNITZ

UNDER THE PATRONAGE OF THE IMPERIAL ACADEMY OF SCIENCES
OF VIENNA

W. 1887

VIENNA 1887.

ALFRED HÖLDER

PUBLISHER TO THE I. R. COURT AND THE UNIVERSITY.

1, ROTHENTHURMSTRASSE 15

TO

DR G. BÜHLER, C. I. E.,

PROFESSOR IN THE UNIVERSITY OF VIENNA, ETC , ETC ,

IN GRATEFUL ACKNOWLEDGMENT OF ALL THAT HE
OWES TO HIM

HIS PUPIL INSCRIBES

THIS EDITION

PREFACE.

The present edition of the Âpastambîya Gṛihyasûtra is based on the following MSS :

I) MSS of the text alone:

1) A, a Devanâgarî MS, belonging to Prof G. BUHLER, written on 20 leaves, dated *śake* 1786, not very correct.

2) B = India Office MS. N° 47 of BURNELL's collection, written on 15 palm-leaves in Grantha characters, no date, tolerably correct.

3) C = MS. N° 25 of the Collection of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, a Grantha MS on palm-leaves, containing the text of the Mantrapâṭha of Âpastamba's Gṛihyasûtra on 37 leaves, then on 21 leaves the text of the Gṛihyasûtra itself; no date; correct

II) MS. of the text together with Haradatta's Anâkulâ Vṛitti:

4) H = Elphinstone College, Bombay, Class I B, N° 5, a beautiful modern Devanâgarî MS., 45 leaves, 30 lines to the page, corrected throughout *secunda manu*. Here and there, especially in the last portion, there are blanks.¹ Occasionally the middle portions of the text of a sūtra are omitted, the omissions being indicated by the sign •. The MS. begins:

¹ In the 21st Khanda there is a great lacuna, noticed by the writer saying that a leaf has been lost, *yethil patra hakhlem âhe*.

Śrī-gaṇapātaye namaḥ Namo rudrāya. Yad grihyam Āpastambena nīrmitaṁ kṛiyate Haradattena tasya vṛittir anākulā.¹
The colophon runs as follows: *iti Haradatta-mīśra-virachitāyām Āpastambīya-grihyavṛittāṁ anākulāyām uttamam aṣṭamanipāṭalam Śake 1789 prabhavanāmasaṁvatsare mīr-gaśīrshaśukla 2 guruvāre likhitam idaṁ pustakaṁ Phātaka ity upanāmakena Bābājina. Śrī-paramaśvarārpaṇam astu.*

III) MSS of the text together with Sudarśanārya's Tātparyadarśana:²

5) S₁ = India Office (BURNELL's Collection) MS N° 91, 98 palm-leaves, 14 lines to the page, in very fine Grantha characters, slightly damaged by breakage and insects; no date; full of clerical mistakes

6) S₂ = India Office (BURNELL's Collection) MS N° 36, written on 105 palm-leaves, 16—18 lines to the page, in Grantha characters. This MS contains only six Paṭalas of the Grihyasūtra with the commentary and on 6 leaves a Paṛiśiṣṭa, describing two ceremonies, called Vāyasaśānti and Narapata-naśānti. Like S₁ it is full of clerical mistakes. There is no date, but on the first leaf there is a note, saying: 'Tātparyadarśana-Commentary on the Āpastamba-Grihyasūtra by Darśanārya. c. init saeculi XVIII'.³

Sudarśanārya's commentary begins with the following introductory stanzas:

*Yo varṇair iṇyate nityaiḥ karmabhiś choditair nijaiḥ |
tebhya 'pavargado yaś cha taṁ namāmy advayaṁ harim ||*

¹ This is probably a mutilated śloka; the first line may have been: *Yad grihyam Āpastambena sūtrakāṇa nīrmitam*

² Frequently the first and last words of the text of a sūtra alone have been given, the omissions being indicated by the sign +.

³ This note is probably from Dr BURNELL's hand. None of the other undated MSS can be much older; see BURNELL, *Elements of South-Indian Palaeography*. Mangalore 1874, pag 34

Âpastambamuniñ vande mandadhîhitakâmyayâ |
 yo 'nushtheyapadârthânâm kramakalpam akalpayat ||
 Yatkṛitam vedavidbhâshyam âdriyante vipaśchital |
 sa Kapardî chiram jñyâd vedavedârthatattvavit ||
 Sudarśanâryaḥ kurute grîhyatâtṛparyadarśanam |
 kevalam vaidikaśraddhâprerito mandadhîr api ||

The colophon of S₁ runs as follows:

Ittham Sudarśanâryeṇa grîhyatâtṛparyadarśanam |
 kṛitam bhâshyânusâreṇa yathâmati yathâśrutam ||
 Aṣṭamaḥ paṭalaḥ samâptaḥ.

Besides these MSS I have also used the three first Patalas of Tâlavṛintanivâsin's Âpastambîyagṛîhyaprayoga according to the India Office MS N° 65 (BURNELL's Collection).¹

The Grîhyasûtra is the XXVIIth Praśna of the great Âpastambîya Sûtra, belonging to the Black Yajur Veda.² This one Praśna is again divided into 8 Patalas, and 23 Khaṇḍas. A marks both the ends of the Khaṇḍas and of the Patalas, the former by numbers, the latter by the colophon, *iti prathamah paṭalaḥ* etc. B and C mark only the ends of the Khaṇḍas, B by numbers, C by, *prathamah khaṇḍaḥ* etc. The

¹ This Prayoga agrees very closely, in many cases literally, with Sudarśanârya's exposition. After copying three Patalas I did not think it worth the while to go over the whole, and returned the MS I have since, however, had reason to regret this step, as the work would have been useful for settling the text of the last two Patalas of Sudarśanârya's commentary. — There is another Prayoga on Âpastamba's Grîhyasûtra, the Pâkayajñanirnaya of Chandrachûda which is more independent of the Sûtra than Tâlavṛintanivâsin's work. It quotes Haradatta, Rndradatta and Sudarśanârya, or Sudarśanâchârya. I have used Professor BÜHLER's copy. — A third Prayoga which SPEIJER quotes in his essay *de cerimonia apud Indos, quae vocatur jâtakarma*, Leiden 1872, appears to be different from the other two. But in substance it closely agrees with Sudarśanârya's work, whose name Sudarśana is also mentioned in the introductory verses, see page 81.

² See BURNELL, *Indian Antiquary*, Vol I, pag. 5 seq

Paṭalas are not marked. H marks the ends of the Khaṇḍas by numbers. At the ends of the Paṭalas colophons are found, e g. *iti grihyavṛittān anākulāyām prathamāḥ paṭalāḥ* etc. S₁ S₂ mark only the ends of the Paṭalas by colophons, sometimes premising a stanza, e g.

*Itthaṁ Sudarśanāryena grihyatātparyadarśanam |
prathame paṭale 'kāvī yathābhāṣyaṁ yathāmati ||*

Iti Sudarśanāchāryakṛite grihyatātparyadarśane prathamāḥ paṭalāḥ, etc. The form of the author's name Sudarśanāchārya is also found in the colophons of the 2nd and 7th Paṭala. The form Darśanārya¹ is not found in our MSS

As regards the relation of the MSS to each other, they may be divided into two classes, one of which agrees with Haradatta's commentary, and another which follows Sudarśanārya's exposition. To the latter class belong the closely agreeing MSS BC S₁ S₂. AH may be considered as the representatives of the first, though A occasionally deviates from H, and in such cases shows the readings adopted by Sudarśanārya. There are even some cases where the text of H differs *prima manu* from the readings of its commentary, and likewise exhibits those of the other class.² It is therefore possible, that the text of H, as well as that of A, has originally been derived from a MS of the second class.³

¹ BURNELL calls the author 'Darśanārya or Sudarśanārya', *Indian Antiquary* I, pag 6

² Thus in the sūtra VI, 15, 1 H's commentary requires the reading *uttarābhūḥ*, while the text of H, like all the other MSS., gives *prima manu*, *uttarābhūḥ*. Still more curious is the sūtra II, 6, 4 where both commentators explain the reading *śmaśānādivyatikrame* which is found in CS₁ alone. All the other MSS read *śmaśānādivyatikrame*. In both cases a good deal may be said for the readings which I have rejected.

³ The fact that the two Devanāgarī MSS. show the same orthographical peculiarities as the Grantha copies, and that some of their mistakes can only be explained by the resemblance of certain Grantha cha-

In settling the text I have chiefly followed the Anâkulâ Vṛitti and H, using A, in order to control the latter. This proceeding seemed to me advisable, because Haradatta's commentary is older than Sudarśanârya's. The Gṛhyasûtra shows like the Śrauta- and Dharmasûtras a number of ungrammatical forms. These I have received into the text, when they were supported by notes of both or of one of the commentators.¹

As regards the division of the sûtras, I have generally followed Sudarśanârya. Though S₁ and S₂ also sometimes differ, these differences do not affect the meaning. The division of H could not be adopted, because the MS is very untrustworthy in this point. The text of the sûtras and the commentary are frequently given very confusedly. Sometimes a long series of sûtras is given continuously. But in the course of the commentary the same sûtras are repeated once more. In case, however, the difference between Haradatta and Sudarśanârya regarding the division of the sûtras affects the meaning, I have sometimes given the preference also to that of the former.

The critical notes have been made as full as possible and exhibit all *variae lectiones*, excepting palpable clerical mistakes. In addition to the latter some purely orthographical peculiarities which are found particularly in the Grantha MSS. have also been disregarded.²

acters, (see e. g. pag 85, note) points to the conclusion that they ultimately go back to MSS, written in the southern characters.

¹ The details have been fully discussed in the introduction of my essay On the wedding ceremonies according to Âpastamba's Gṛhyasûtra which will shortly be published elsewhere. See also BUELER's Introduction to Âpastamba, *Sacred Books of the East*, Vol. II, pag XL seqq.

² They are the following,

1) The almost constant assimilation of the visarga to a following single *ś*, *sh* or *s*, e. g. *śukṛidassamavetân*, and its omission before groups beginning with sibilants, e. g. *pañcabhisnôpytvâ*.

Haradatta's explanation deserves, like his version of Âpastamba's text, greater consideration than Sudarśanârya's. The extracts from the commentaries, therefore, give mostly in the first place Haradatta's exposition. Sudarśanârya's words have only been quoted, when he differs from Haradatta, or when he is shorter and clearer than the latter. The extracts give everything that can contribute to the right understanding of the sūtras. Only the diffuse discussions of collateral topics, which occur very frequently and especially in Sudarśanârya's commentary, have been omitted. Sudarśanârya has copied almost the whole of the Anākulā, without mentioning Haradatta's name. He introduces opinions of his predecessor, mostly in order to combat him, with the word *kechit*. Wherever my extracts from Sudarśanârya show केचित् ---, the omitted words give Haradatta's opinion. Sudarśanârya has, however, used also other commentaries, and mentions especially Kapar-disvâmin's bhâshya as his chief authority.¹

In order to save space I have been obliged to avoid as much as possible giving critical notes to the extracts. My corrections and conjectures have been inserted in the text, be-

2) The doubling of all consonants after *r*, e. g. *karmmâni*, *arddha*, *arhhayet* etc.

3) The retention of *t* before *bha* in the instrumentals, datives and ablatives of the present participles, °त्भिः, °त्भ्यः, and likewise in अत्भिः etc.

4) The substitution of ऊ for ल in, *chauḷa*, *maṅḡḷa*, *prakṣhāl*, *dehāl*.

5) The frequent interchange of *ri* and *ri*.

6) The occasional doubling of *ya* after an anusvâra and the omission of the latter, e. g. in *sayyogena*, for *saṃyogena* etc., compare also Pâṇ. VIII, 4, 59.

7) The use of the anunâsika before *ś*, *sh*, *s*, *r*, *h* in the Devanâgarî MSS. which never occurs in the Grantha copies.

¹ See śloka 3 of his introductory stanzas, and the colophon above page VII.

tween square brackets [] Words which in my opinion are superfluous and must be removed, have been placed between ().

In the last two Paṭalas the corrections in Sudarśanārya's text are rather numerous, and some passages occur in which I have been unable to restore his words according to the single MS at my disposal

My edition of Âpastamba's Gṛihyasûtra is not the first According to KUHN's *Literatur-Blatt für orientalische Philologie*, vol. III, p. 106 an edition in Grantha characters has been printed in Tanjore two years ago at the Jyotir vilâsa press. I have not been able to procure a copy which probably would have had the same value as a modern MS. of the text

In conclusion I have to acknowledge my obligations to Professor BÜHLER for lending me his MSS of the text and of the Prayoga, for procuring the copy of the Anâkulâ Vṛitti from Bombay, and for assisting me with his advice and suggestions as the printing was going on; to Dr ROST for kindly allowing me the use of the MSS BCS₁ S₂; to Professor EGGBLING for lending me his collated transcript of Paṭalas I to III, 8, 4 of Sudarśanārya's commentary To Dr. J. KRISTE I am indebted for his kind assistance in the preparation of the Index.

The liberality of the Vienna Imperial Academy of Science has made it possible to print my edition in Devanâgarî types.

Vienna, June 22nd 1887.

Dr. MORIZ WINTERNITZ.

CONTENTS.

	page
Preface	V
Text of the Sûtra .	
Pākayañña-Paribhāṣhāḥ I, 1, 1—11	1
Pākayañña-Tantram I, 1, 12—2, 11	1
Vivāhaḥ I, 2, 12—III, 9, 11	3
Upanayanam IV, 10, 1—11, 26	13
Snānam, or Samāvartanam V, 12, 1—13, 1	17
Snātakaṇḍī, Âtithyam V, 13, 2—20	19
Sīmantonayanam VI, 14, 1—8	20
Pumsuvanam VI, 14, 9—12	21
Kshipraṁsuvanam, or Soshyantīkrama VI, 14, 13—15	21
Jātakarma VI, 15, 1—7	22
Nāmakaranam VI, 15, 8—11	23
Pīvāsād etya kumārasya kumāryāś chābhimantranam VI, 15, 12—13	23
Annaprāśanam kumārasya VI, 16, 1—2	23
Chaulam VI, 16, 3—11	24
Godānam VI, 16, 12—16	24
Vāstuśamanam, Gṛhyapīveśanam VII, 17	25
Bālagrahāḥ VII, 18, 1—4	26
Śravaṇākarma, Sarpabāḥ VII, 18, 5—19, 7	26
Hemantapratyavarohanam VII, 19, 8—12	28
Īśānabāḥ, Kshatrapatyam VII, 19, 13—20, 19	28
Māsīrāddham VIII, 21, 1—9	30
Aṣṭakāḥ VIII, 21, 10—22, 12	31
Naimittikāni, Prāyaścittāḥ VIII, 22, 13—23, 10	32
Extracts from the Commentaries	35
Index of words	105
Addenda et Corrigenda	123
Abbreviations	124

अथ कर्माख्याचारादानि गृह्यन्ते ॥ १ ॥
 उदगयनपूर्वपक्षाहःपुण्याहेषु कार्याणि ॥ २ ॥
 यज्ञोपवीतिना ॥ ३ ॥
 प्रदक्षिणम् ॥ ४ ॥
 पुरस्तादुदग्वोपक्रमः ॥ ५ ॥
 तथापवर्गः ॥ ६ ॥
 अपरपक्षे पित्र्याणि ॥ ७ ॥
 प्राचीनावीतिना ॥ ८ ॥
 प्रसव्यम् ॥ ९ ॥
 दक्षिणतोपवर्गः ॥ १० ॥
 निमित्तावेक्षाणि नैमित्तिकानि ॥ ११ ॥
 अग्निमिद्धा प्रागग्रैर्दर्भैरग्निं परिक्षुणाति ॥ १२ ॥
 प्रागुदगग्रैर्वा ॥ १३ ॥
 दक्षिणाग्रैः पित्र्येषु ॥ १४ ॥
 दक्षिणाप्रागग्रैर्वा ॥ १५ ॥
 उत्तरेणाग्निं दर्भान्संस्तौर्यं द्वन्द्वं न्यञ्चि पात्राणि प्रयुनक्ति देवसंयुक्ता-
 नि ॥ १६ ॥

I, 1, 7—10 H joins these four sūtras

I, 1, 12 H joins this sūtra with the following

I, 1, 14. H joins this sūtra with the following

I, 1, 16 असंयुक्तानि CS₂.

सकदेव मनुष्यसंयुक्तानि ॥ १७ ॥

एकैकशः पितृसंयुक्तानि ॥ १८ ॥

पवित्रयोः संस्कार आयामतः परीमाणं प्रोक्षणीसंस्कारः पात्रप्रोक्ष इति
दर्शपूर्णमासवत्तूष्णीम् ॥ १९ ॥

अपरेणाग्निं पवित्रान्तर्हिंते पात्रेप आनीयोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां चि-
रुत्पूय समं प्राणैर्हृत्वोत्तरेणाग्निं दर्भेषु सादयित्वा दर्भैः प्रच्छा-
द्य ॥ २० ॥

ब्राह्मणं दक्षिणतो दर्भेषु निषाद्य ॥ २१ ॥

आज्यं विलाप्यापरेणाग्निं पवित्रान्तर्हिंतायामाज्यस्थाल्यामाज्यं निरूप्यो-
दीचोङ्गारान्निरुह्य तेष्वधिश्रित्य ज्वलतावद्युत्य द्वे दर्भाभ्ये प्रत्यस्य
चिः पर्यग्निं कृत्वोदगुद्वास्याङ्गारान्मूह्योदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां
पुनराहारं चिरुत्पूय पवित्रे अनुग्रह्य ॥ २२ ॥

प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

येन जुहोति तदग्नौ प्रतितप्य दर्भैः समृज्य पुनः प्रतितप्य प्रोक्ष्य निधाय
दर्भानग्निः संस्पृश्याग्नौ प्रहरति ॥ १ ॥

शम्याः परिध्यर्थे विवाहोपनयनसमावर्तनसीमन्तचौलगोदानप्रायश्चि-
त्तेषु ॥ २ ॥

I, 1, 17 18 °संयुक्तानि CS₂

I, 1, 19 S₂ om text of sūtra. — परिमाणं A and S₂ com.

I, 1, 20 H om text of sūtra — °कृत्वो S₁ text only, S₂ text and com.

I, 1, 21. ब्राह्मणं H sec m

I, 1, 22. विलाप्योत्तरेणाग्निं B; निरूप्यो° ABCS₁S₂, अवद्योत्य BC, perhaps the correct reading S₂ has प्रचाक्य before प्रत्यस्य; अनु-
प्रहरति BC, अनुग्रह्य A sec. m.

I, 2, 1 संस्पृश्या° H.

अग्निं परिषिञ्चत्यदितेनुमन्यस्वेति दक्षिणतः प्राचीनमनुमतेनुमन्यस्वेति
पञ्चादुदीचीनं सरस्वतेनुमन्यस्वेत्युत्तरतः प्राचीनं देव सवितः प्र-
सुवेति समन्तम् ॥ ३ ॥

पैतृकेषु समन्तमेव तूष्णीम् ॥ ४ ॥

इध्ममाधायाधारावाधारयति दर्शपूर्णमासवत्तूष्णीम् ॥ ५ ॥

अथाज्यभागौ जुहोत्यग्रे स्वाहेत्युत्तरार्धपूर्वार्धे सोमाय स्वाहेति दक्षि-
णार्धपूर्वार्धे समं पूर्वेण ॥ ६ ॥

यथोपदेशं प्रधानाङ्गतीर्ज्ज्वा जयाभ्यातानान्नाभृतः प्राजापत्यां व्या-
हृतीर्विहृताः सौविष्टकृतीमित्युपजुहोति । यदस्य कर्मणोत्परी-
रिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अभिष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वं स्विष्टं
सुज्जतं करोतु स्वाहेति ॥ ७ ॥

पूर्ववत्परिषेचनमन्वमंस्थाः प्रासावीरिति मन्त्रसंज्ञामः ॥ ८ ॥

लौकिकानां पाकयज्ञशब्दः ॥ ९ ॥

तत्र ब्राह्मणावेचो विधिः ॥ १० ॥

द्विर्जुहोति द्विर्निर्माष्टि द्विः प्राञ्जात्युत्सृष्ट्याचामति निर्लेढीति ॥ ११ ॥

सर्वं ऋतवो विवाहस्य शैशिरौ मासौ परिहायोत्तमं च नैदाघम् ॥ १२ ॥

सर्वाणि पुण्योक्तानि नक्षत्राणि ॥ १३ ॥

तथा मङ्गलानि ॥ १४ ॥

आवृतञ्चा स्त्रीभ्यः प्रतीयेरन् ॥ १५ ॥

I, 2, 5 आधरयति B

I, 2, 7. जयाभ्यातानान्ना° A, जयानभ्यातानान्ना° H sec m, प्रजा-
पत्या B, प्राजापत्या AC. — H begins a new sūtra with यदस्य.

I, 2, 8. H begins a new sūtra with अन्वमंस्थाः.

I, 2, 9 यज्ञपशब्दः B

I, 2, 10. H joins this sūtra with the following

I, 2, 11 आचमति B

I, 2, 12 सर्वर्तवो H

इन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते ते वराः प्रतिनन्दिताः ॥ १६ ॥

द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

मघाभिर्गावो गृह्यन्ते ॥ १ ॥

फल्लगुनीभ्यां व्यूह्यते ॥ २ ॥

यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति तां निध्यायां दद्यात्प्रियैव

भवति नैव तु पुनरागच्छतीति ब्राह्मणावेक्षो विधिः ॥ ३ ॥

इन्वकाशब्दो मृगशिरसि निध्याशब्दः स्वातौ ॥ ४ ॥

विवाहे गौः ॥ ५ ॥

गृहेषु गौः ॥ ६ ॥

तथा वरमतिथिवदर्हयेत् ॥ ७ ॥

योऽप्यर्पितस्तमितस्या ॥ ८ ॥

एतावन्नोरात्मस्थानमतिथिः पितरो विवाहस्य ॥ ९ ॥

सुप्तां रुदतीं निष्क्रान्तां वरणे परिवर्जयेत् ॥ १० ॥

दत्तां गुप्तां द्योतामृषभां शरभां विनतां विकटां मुण्डां मडूषिकां सां-

कारिकां रातां पालीं मित्रां खनुजां वर्षकारी च वर्जयेत् ॥ ११ ॥

नक्षत्रनामा नदीनामा वृक्षनामाश्च गर्हिताः ॥ १२ ॥

सर्वाश्च रेफलकारीपान्ता वरणे परिवर्जयेत् ॥ १३ ॥

शक्तिविषये द्रव्याणि प्रतिच्छेन्नान्युपनिधाय ब्रूयादुपसृशेति ॥ १४ ॥

I, 2, 16 H begins a new sūtra with ते.

I, 3, 2 व्यूह्यते BS₂

I, 3, 3 S₁ begins a new sūtra with नैव; नैव ABH.

I, 3, 6 H om text of sūtra

I, 3, 11 ज्योताम् S₂ text, मडूषिकां B, मण्डूषिकां II.

I, 3, 12 H joins this sūtra with the following

I, 3, 13. °पान्त्या H, °पान्तां S₁.

I, 3, 14. उपधाय A. — H joins this sūtra with the following.

नाना बीजानि संसृष्टानि वेद्याः पांसून्वेवालोष्टं शकृच्छ्मशानलोष्ट-
मिति ॥ १५ ॥

पूर्वेषामुपसर्शने यथालिङ्गमृद्धिः ॥ १६ ॥

उत्तमं परिचक्षते ॥ १७ ॥

बन्धुशीललक्षणसंपन्नामरोगामुपयच्छेत् ॥ १८ ॥

बन्धुशीललक्षणसंपन्नः श्रुतवानरोग इति वरसंपत् ॥ १९ ॥

यस्यां मनश्चक्षुषोर्निबन्धस्तस्यामृद्धिर्नैतरदाद्रिधेत्येके ॥ २० ॥

तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

इति प्रथमः पटलः ॥ १ ॥

सुहृदः समवेतान्मन्त्रवतो वरान्प्रहिणुयात् ॥ १ ॥ •

तानादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत् ॥ २ ॥

स्वयं दृष्ट्वा तृतीयां जपेत् ॥ ३ ॥

चतुर्थी समीचेत् ॥ ४ ॥

अङ्गुष्ठेनोपमथ्यमया चाङ्गुल्या दर्भं संगृह्योत्तरेण यजुषा तस्या भुवो-
रन्तरं संमृज्य प्रतीचीनं निरखेत् ॥ ५ ॥

प्राप्ते निमित्त उत्तरां जपेत् ॥ ६ ॥

युग्मान्समवेतान्मन्त्रवत उत्तरयाज्ञः प्रहिणुयात् ॥ ७ ॥

उत्तरेण यजुषा तस्याः शिरसि दर्भेण्डुं निधाय तस्मिन्नुत्तरया दक्षिणं
युगच्छिद्रं प्रतिष्ठाप्य च्छिद्रे सुवर्णमुत्तरयान्तर्धायोत्तराभिः पञ्च-

I, 3, 15 °च्छ्मशानमिति A

I, 3, 16 II joins this sūtra with the following

II, 4, 4 °ध्याभिसमी° A.

II, 4, 7 मन्त्रवतो वरानुत्तराभ्यः प्र° C; उत्तरयाभ्यः B, उत्तरा-
भ्यः S₂

II, 4, 8. दर्भेण्वं AII, दर्भेण्डुं B, दक्षिणयुग° S₂.

भिः स्नापयित्वोत्तरयाहतेन वाससाच्छाद्योत्तरया धोक्त्रेण संन-
ह्यति ॥ ८ ॥

अथैनामुत्तरया दक्षिणे हस्ते गृहीत्वाग्निमभ्यानीयापरेणाग्निमुदगं

कटमास्तीर्य तस्मिन्नुपविशत उत्तरो वरः ॥ ९ ॥

अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्तेथैनामादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत् ॥ १० ॥

अथास्त्रे दक्षिणेन नीचा हस्तेन दक्षिणमुत्तानं हस्तं गृह्णीयात् ॥ ११ ॥

यदि कामयेत स्त्रीरेव जनयेद्यमित्वङ्गुलीरेव गृह्णीयात् ॥ १२ ॥

यदि कामयेत पुंस एव जनयेद्यमित्वङ्गुष्ठमेव ॥ १३ ॥

सोभीवाङ्गुष्ठमभीव लोमानि गृह्णाति ॥ १४ ॥

गृभ्णामि त इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ १५ ॥

अथैनामुत्तरेणाग्निं दक्षिणेन पदा प्राचीमुदीची वा दिशमभि प्रक्र-

मयत्येकमिष इति ॥ १६ ॥

सखेति सप्तमे पदे जपति ॥ १७ ॥

तुरीयः खण्डः ॥ ४ ॥

प्राग्घोमात्प्रदक्षिणमग्निं कृत्वा ॥ १ ॥

यथास्थानमुपविशन्वारब्धायामुत्तरा आहुतीर्जुहोति सोमाय जनि-

विदे स्वाहेत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ २ ॥

अथैनामुत्तरेणाग्निं दक्षिणेन पदारमानमास्थापयत्वातिष्ठेति ॥ ३ ॥

II, 4, 9 उदगं H text and com.

II, 4, 12 to 14 in S₁ one sūtra

II, 4, 13 S₂ joins this sūtra with the following.

II, 4, 15 गृह्णामि S₂ H om एताभिः, but see the extracts

II, 4, 16 H text om प्रक्रमयत्येकमिष इति, the com¹ has प्र-
क्रामयत्ये०.

II, 5, 1. Haradatta makes प्राग्घोमात् the first sūtra, the second
continues down to प्रतिमन्त्रम्; S₂ has both sūtras as one; we accord-
ing to S₁

अथास्या अञ्जलावपस्तीर्य द्विर्लाजानोप्याभिघारयति ॥ ४ ॥

तस्याः सोदर्यो लाजानावपतीत्येके ॥ ५ ॥

जुहोतीयं नारीति ॥ ६ ॥

उत्तराभिस्त्रिसृभिः प्रदक्षिणमपिं कृत्वाश्मानमास्थापयति यथा पुर-
स्तात् ॥ ७ ॥

होमश्चोत्तरया ॥ ८ ॥

पुनः परिक्रमणमास्थापनं होमश्चोत्तरया ॥ ९ ॥

पुनः परिक्रमणम् ॥ १० ॥

जयादि प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥

परिषेचनान्तं कृत्वोत्तराभ्यां योक्त्रं विमुच्य तां ततः प्र वा वाहयेत्
वा हारयेत् ॥ १२ ॥

समोष्यैतमग्निमनुहरन्ति ॥ १३ ॥ ४

नित्यो धार्यः ॥ १४ ॥

अनुगतो मग्ध्यः ॥ १५ ॥

ओत्रियागाराद्धार्यः ॥ १६ ॥

उपवासश्चान्यतरस्य भार्यायाः पत्युर्वानुगते ॥ १७ ॥

अपि वोत्तरया जुहुयान्नोपवसेत् ॥ १८ ॥

उत्तरा रथस्थोत्तमनी ॥ १९ ॥

II, 5, 4 अथास्याञ्जला° B — S_1S_2 join this and the following
sûtras. We according to H

II, 5, 7 to 10 separated according to H; S_1 joins these sûtras, but
has in the com. होमश्चोत्तरयेत्यादिषु पञ्चसु सूत्रेषु S_2 gives sûtra 7
separately, and omits the text of 8 to 10

II, 5, 10 H adds. आस्थापनं होमश्चोत्तरया पुनः परिक्रमणं ॥

II, 5, 12 AS_1 om. the first वा, B has it sec m

II, 5, 13. समोष्ये° BS_1S_2

II, 5, 14. Sudarśanârya has two sûtras नित्यः ॥ धार्यः ॥

II, 5, 17 Sudarś takes अनुगते in the next sûtra

II, 5, 19 उत्तमिनी B

वाहावुत्तराभ्यां युनक्ति ॥ २० ॥

दक्षिणमये ॥ २१ ॥

आरोहतीमुत्तराभिरभिमन्त्रयते ॥ २२ ॥

सूत्रे वर्तनोर्व्यवस्थायुत्तरया नीलं दक्षिणस्यां लोहितमुत्तरस्याम् ॥ २३ ॥

ते उत्तराभिरभिधाति ॥ २४ ॥

तीर्थस्थानुचतुष्पथव्यतिक्रमे चोत्तरां जपेत् ॥ २५ ॥

पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

नावमुत्तरयानुमन्त्रयते ॥ १ ॥

न च नाव्यांस्तरती वधूः पश्येत् ॥ २ ॥

तीर्त्वीत्तरां जपेत् ॥ ३ ॥

श्मशानाधिव्यतिक्रमे भाण्डे रथे वा रिष्टेपेरुपसमाधानाज्यभागा-
न्तेनवारम्भायामुत्तरा आहुतीर्ज्ज्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषे-
चनान्तं करोति ॥ ४ ॥

क्षीरिणामन्वेषां वा लक्ष्मणानां वृक्षाणां नदीनां धन्वनां च व्यति-
क्रम उत्तरे यथालिङ्गं जपेत् ॥ ५ ॥

II, 5, 20 $S_1 S_2$ join this sūtra with the following.

II, 5, 22 अनुमन्त्रयते S_1

II, 5, 23. II has three sūtras, the 2nd beginning with नीलं, the 3^d with लोहितम् S_2 omits सूत्रे - - - नीलं together with a part of the preceding commentary.

II, 5, 24 $AS_1 H$ texts om. ते. त B. अभिधाति B

II, 6, 4. श्मशानादि° $ABHS_2$ texts. °समाधानाज्य° AB — II has three sūtras, the 2nd beginning with आज्यभागान्ते and the 3^d with परिषेचनान्तं.

II, 6, 5 लक्ष्मिण्याणां A, लक्ष्मण्यानां B, लक्ष्मणान्नाना S_1 . II text reads लक्ष्मण्यानां, but from his com. I conclude, that Haradatta's reading was लक्ष्मण्यानां, and लक्ष्मण्यानां a various reading he also knew. See the extracts.

गृहानुत्तरया संकाशयति ॥ ६ ॥

वाहावुत्तराभ्यां विमुञ्चति दक्षिणमग्रे ॥ ७ ॥

लोहितं चर्मानडुहं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोम मध्येगारस्थोत्तरयास्त्रीर्यं
गृहान्प्रपादयन्नुत्तरां वाचयति दक्षिणेन पदा ॥ ८ ॥

न च देहलीमभितिष्ठति ॥ ९ ॥

उत्तरपूर्वदेशेगारस्थाग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्तेन्वारम्भायामुत्तरा
आहुतीर्ज्ज्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषेचनान्तं ह्रस्वोत्तरया
चर्मण्युपविशत उत्तरो वरः ॥ १० ॥

अथास्याः पुंसोर्जीवपुत्रायाः पुत्रमङ्ग उत्तरयोपवेश्य तस्मै फलान्यु-
त्तरेण यजुषा प्रदायोत्तरे जपित्वा वाचं यच्छत्या नक्षत्रेभ्यः ॥ ११ ॥
उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीची वा दिशमुपनिष्क्रम्योत्तराभ्यां यथा-
लिङ्गं ध्रुवमरन्ध्रं च दर्शयति ॥ १२ ॥ •

षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥ •

इति द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥

अथैनामग्नेयेन स्थालीपाकेन याजयति ॥ १ ॥

पत्न्यवहन्ति ॥ २ ॥

II, 6, 8 रोहितं CS₂. प्रपादायन् AB — दक्षिणेन पदा, is of course a separate sentence. I did not it make a separate sūtra, because neither com. does

II, 6, 9 देहिनीम् CS₁S₂ text and com अधितिष्ठति B

II, 6, 10. उत्तरपूर्वे देशे S₁S₂ वरः om. C. — H has three sūtras,
2 आज्यभागान्ते ---, 3. परिषेचनान्तम् ---.

II, 6, 11. पुंसो जीव° H sec m., पुंसोर्जीव° S₂. पुंसोः is an apa-
śabda for पुंसो, see my essay 'On the wedding ceremonies according to
Āpastamba'. यच्छत आ नक्षत्रेभ्यः S₂ and the commentaries But the con-
struction requires °त्या, as the other MSS. of the text read

अपचिताभिघार्य प्राचीनमुदीचीनं वोद्वास्व प्रतिष्ठितमभिघार्यामेरूप-
समाधानाद्याज्यभागान्तेन्वारब्धायां स्थालीपाकाज्जुहोति ॥ ३ ॥

सकृदुपस्तरणाभिघारणे द्विरवदानम् ॥ ४ ॥

अग्निर्देवता स्वाहाकारप्रदानः ॥ ५ ॥

अपि वा सकृदुपहृत्य जुहुयात् ॥ ६ ॥

अग्निः स्विष्टकृद्वितीयः ॥ ७ ॥

सकृदुपस्तरणावदाने द्विरभिघारणम् ॥ ८ ॥

मध्यात्पूर्वस्यावदानम् ॥ ९ ॥

मध्ये होमः ॥ १० ॥

उत्तरार्धादुत्तरस्य ॥ ११ ॥

उत्तरार्धपूर्वार्धे होमः ॥ १२ ॥

लेपयोः प्रस्तरवत्तूष्णी बर्हिर्ङ्क्षामौ प्रहरति ॥ १३ ॥

सिद्धमुत्तरं परिषेचनम् ॥ १४ ॥

तेन सर्पिष्मता ब्राह्मणं भोजयेत् ॥ १५ ॥

योऽस्यापचितस्तस्मा ऋषभं ददाति ॥ १६ ॥

एवमत ऊर्ध्वं दक्षिणावर्जमुपोषिताभ्यां पर्वसु कार्यः ॥ १७ ॥

पूर्णपाचस्तु दक्षिणेत्येके ॥ १८ ॥

सायं प्रातरत ऊर्ध्वं हस्तेनैते आहुती तण्डुलैर्यवैर्वा जुहुयात् ॥ १९ ॥

स्थालीपाकवद्देवतम् ॥ २० ॥

सौरी पूर्वाहुतिः प्रातरित्येके ॥ २१ ॥

उभयतः परिषेचनं यथा पुरस्तात् ॥ २२ ॥

III, 7, 3. H begins a new sūtra with आज्यभागान्ते.

III, 7, 5. H makes स्वाहाकारप्रदानः a separate sūtra

III, 7, 13. अत्वा BCS₁S₂

III, 7, 14 H makes परिषेचनम् a separate sūtra

III, 7, 18. H makes दक्षिणेत्येके a separate sūtra

III, 7, 21. इत्येके om H

पार्वणेनातोन्वानि कर्माणि व्याख्यातान्याचाराद्यानि गृह्यन्ते ॥ २३ ॥

यथोपदेशं देवता अभिं स्विष्टकृतं चान्तरेण ॥ २४ ॥

अविद्वतमातिथ्यम् ॥ २५ ॥

वैश्वदेवे विश्वे देवाः ॥ २६ ॥

पौर्णमास्यां पौर्णमासी यस्यां क्रियते ॥ २७ ॥

सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

उपाकरणे समापने च ऋषिर्यः प्रज्ञायते ॥ १ ॥

सदसस्तृतिर्द्वितीयः ॥ २ ॥

स्त्रियानुपेतेन चारलवणावरान्नसंसृष्टस्य च होमं परिचक्षते ॥ ३ ॥

यथोपदेशं काम्यानि बल्यश्च ॥ ४ ॥

सर्वत्र स्वयंप्रज्वलितेभावुत्तराभ्यां समिधावादध्यात् ॥ ५ ॥

आपन्ना श्रीः श्रीर्मागादिति वा ॥ ६ ॥

एतदहर्विजानीयाबदहर्भार्यामावहते ॥ ७ ॥

चिरात्रमुभयोरधःशय्या ब्रह्मचर्यं चारलवणवर्जनं च ॥ ८ ॥

तयोः शय्यामन्तरेण दण्डो गन्धलिप्तो वाससा सूत्रेण वा परिवीतस्ति-
ष्ठति ॥ ९ ॥

तं चतुर्थ्यापररात्र उत्तराभ्यामुत्थाप्य प्रक्षाल्य निधायामेरूपसमाधा-

III, 7, 24 देवताभिं BC. अभिस्विष्ट° S₁, thus also sometimes in the com. — Sudarś has two sūtras, the second beginning with अभिम्.

III, 8, 1 च ऋषिः thus all mss, see Pân VI 1 128 — H joins this sūtra with the following

III, 8, 3 स्त्रियानुपनीतेन H text

III, 8, 5. समिध आदध्यात् S₁ text — H joins this sūtra with the following

III, 8, 7 भार्याम् S₁S₂, but not noticed in the com — H om the text of the sūtra

III, 8, 10. चतुर्थ्यामपररात्र BHS₂, चतुर्थ्या अपररात्र C, but see the extracts from Sudarś.

नाढ्याज्यभागान्तेनवारव्यायामुत्तरा आहुतीर्ज्ज्वा जयादि प्रति-
पद्यते परिषेचनान्ते कृत्वापरेणामि प्राचीमुपवेश्य तस्याः शिर-
स्याज्यशेषाद्वाहतीभिरोकारचतुर्थाभिरानीयोत्तराभ्यां यथा-
लिङ्गं मिथः समीच्योत्तरयाज्यशेषेण हृदयदेशौ समज्योत्तरा-
स्तिस्रो जपित्वा शेषं समावेशने जपेत् ॥ १० ॥

अन्यो वैनामभिमन्त्रयेत् ॥ ११ ॥

यदा मलवद्वासाः स्यादथैनां ब्राह्मणप्रतिषिद्धानि कर्माणि संशास्ति यां
मलवद्वाससमित्येतानि ॥ १२ ॥

रजसः प्रादुर्भावात्क्रातामृतुसमावेशन उत्तराभिरभिमन्त्रयेत् ॥ १३ ॥

अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

चतुर्थिप्रभृत्या षोडशीमुत्तरामुत्तरां युग्मां प्रजानिःश्रेयसमृतुगमन
इत्युपदिशन्ति ॥ १ ॥

अर्थप्राध्वस्य परिचवे परिकासने चाप उपसृज्योत्तरे यथालिङ्गं जपेत् ॥ २ ॥
एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं चित्रियं वनस्पतिं शङ्कद्वीतिं सिम्वातं शकुनिमि-
ति ॥ ३ ॥

उभयोर्हृदयसंसर्गेऽपुस्त्रिराचावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा स्थालीपाकं अथ-

III, 8, 10 व्याहृतिभिः II; संमृज्योत्तराः CH text and com, but
the mantra has समञ्जन्तु. H has three sūtras, 2. आज्यभागान्ते ---,
3. परिषेचनान्तं ---.

III, 8, 11 वैनाव° H sec m. text, and com. The reading is, how-
ever, probably a conjectural emendation

III, 8, 12 यथा C.

III, 9, 1 चतुर्थी° A CHS₂, but see the extracts. ऋतुगमनम्
H text

III, 9, 3 चित्र्यं H text, चित्रियः and चित्र्यं com. — Instead of
this sūtra and the following II has three sūtras, 2. चिराचावरं ---,
3 परिषेचनान्तं ---; but the ms is here corrupt.

III, 9, 4 स्थालीपाकात् om. C

यित्वाभिरूपसमाधानाद्याज्यभागान्तेनवारब्धायां स्थास्त्रीपाकादु-
त्तरा आहुतीर्ज्ज्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषेचनान्तं कृत्वा
तेन सर्पिष्मता युग्मान्ध्वरान्ब्राह्मणान्भोजयित्वा सिद्धिं वाच-
यीत ॥ ४ ॥

अस्तिष्येणेति त्रिःसत्रैर्यवैः पाठां परिकिरति यदि वारुणसि वरुणा-
त्वा निष्क्रीणामि यदि सौम्यसि सोमात्त्वा निष्क्रीणामीति ॥ ५ ॥
श्वोभूत उत्तरयोत्थाप्योत्तराभिस्त्रिसृभिरभिमन्त्र्योत्तरया प्रतिच्छेत्तां
हस्तयोरावध्य श्रद्धाकाले वाहुभ्यां भर्तारं परिगृह्णीयादुपधा-
नलिङ्गया ॥ ६ ॥

वश्यो भवति ॥ ७ ॥

सपत्नीबाधनं च ॥ ८ ॥

एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकिन सदादित्यमुपतिष्ठते ॥ ९ ॥

यक्ष्मगृहीतामन्यां वा ब्रह्मचर्ययुक्तः पुष्करसंवर्तमूलैरुत्तरैर्यथालिङ्गम-
ङ्गानि संमृश्य प्रतीचीनं निरखेत् ॥ १० ॥

वधूवास उत्तराभिरेतद्विदे दद्यात् ॥ ११ ॥

नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

इति तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥

उपनयनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत ॥ २ ॥

III, 9, 5 परिगिरति B वरुणा त्वा A, वारुणा त्वा B sec m C,
वरुणाय त्वा S₂ निष्क्रीणामीति AB II om the second यदि. सोमा
त्वा ABCS₁, सोमाय त्वा S₂. — H begins a new sūtra with यदि वा-
रुणसि.

III, 9, 9. S₁ text, has only एतेनैव कामेन यजते ॥

IV, 10, 2. H joins this sūtra with the following.

गर्भेकादशेषु राजन्यं गर्भद्वादशेषु वैश्यम् ॥ ३ ॥

वसन्तो ग्रीष्मः शरदित्यूतवो वर्षानुपूर्वेण ॥ ४ ॥

ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा कुमारं भोजयित्वानुवाकस्य प्र-
थमेन यजुषापः संसृज्योष्णाः शीतास्वानीयोत्तरया शिर उ-
न्ति ॥ ५ ॥

वींस्त्रीन्दर्भानन्तर्धयोत्तराभिश्चतसृभिः प्रतिमन्त्रं प्रतिदिशं प्रवपति ॥ ६ ॥
वपन्तमुत्तरयानुमन्त्रयते ॥ ७ ॥

दक्षिणतो माता ब्रह्मचारी वानडुहे शकृत्पण्डे यवान्निधाय तस्मि-
न्केशानुपयम्योत्तरयोदुम्बरमूले दर्भस्तम्बे वा निदधाति ॥ ८ ॥
स्नातमपेरूपसमाधानाद्याज्यभागान्ते पालाशीं समिधमुत्तरयाधाप्यो-
त्तरेणाग्निं दक्षिणेन पदाश्मानमास्थापयत्यातिष्ठेति ॥ ९ ॥

वासः सद्यः कृतोत्तमुत्तराभ्यामभिमन्त्र्योत्तराभिस्तिसृभिः परिधाप्य परि-
हितमुत्तरयानुमन्त्रयते ॥ १० ॥

मौञ्जी मेखलां त्रिवृतां त्रिः प्रदक्षिणमुत्तराभ्यां परिवीर्याजिनमुत्तर-
मुत्तरया ॥ ११ ॥

उत्तरेणाग्निं दर्भान्संस्तीर्य तेष्वेनमुत्तरयावस्थाप्योदकाञ्जलिमस्या अञ्ज-

IV, 10, 4 इति om. C °पूर्वेण CHS₂

IV, 10, 5 उन्ति S₁S₂ text and com, but in Grantha there is hardly any difference between *kta* and *tta*

IV, 10, 7—8 separated according to H. Sudarś reads वपन्त° ---
ब्रह्मचारी वा ॥ ७ ॥ आनडुहे - - - निदधाति ॥ ८ ॥

IV, 10, 8 उपयत्य S₂

IV, 10, 10 °कृतोत्तम् A, °कृतोतम् BH, text and com, but the explanation shows, that °कृतोतम् was also H.'s reading. — H, sec. m. om परिहितम्.

IV, 10, 11 As to त्रिवृताम् see the extracts and my essay on the wedding ceremonies acc to Āpast — उत्तरम् om H

IV, 10, 12 तेष्वेनम् BS₁ उत्तरसंस्थाप्यो° A, अस्थाञ्जला° A II, but see the extracts fr H अस्थावञ्जला° B.

लावानीयोत्तरया त्रिः प्रोक्ष्योत्तरैर्दक्षिणे हस्ते गृहीत्वोत्तरैर्देव-
ताभ्यः परीदायोत्तरेण यजुषोपनीय सुप्रजा इति दक्षिणे कर्णे
जपति ॥ १२ ॥

दशमः खण्डः ॥ १० ॥

ब्रह्मचर्यमागामिति कुमार आह ॥ १ ॥

पृष्ठं परस्य प्रतिवचनं कुमारस्य ॥ २ ॥

शेषं परो जपति ॥ ३ ॥

प्रत्यगाशिषं चैनं वाचयति ॥ ४ ॥

उक्तमाज्यभागान्तम् ॥ ५ ॥

अचैनमुत्तरा आहुतीर्हावयित्वा जयादि प्रतिपद्यते ॥ ६ ॥

परिषेचनान्तं कृत्वापरेणामिमुदगग्रं कूर्चं निधाय तस्मिन्नुत्तरेण यजु-
षोपनेतोपविशति ॥ ७ ॥

पुरस्तात्प्रत्यङ्गासीनः कुमारो दक्षिणेन पाणिना दक्षिणं पादमन्वार-
भाह सावित्री भो अनुब्रूहीति ॥ ८ ॥

तस्मा अन्वाह तत्सवितुरिति ॥ ९ ॥

पच्छोर्ध्वं शस्तः सर्वाम् ॥ १० ॥

IV, 10, 12 परिदाय A, C?

IV, 11, 1 S₁ joins this sūtra with the following

IV, 11, 2 पृष्ठं H. — H makes प्रतिवचनं कुमारस्य a separate sūtra.

IV, 11, 5 H joins this sūtra with the following

IV, 11, 6 उत्तरया S₁. कृत्वा S₂

IV, 11, 7 कूर्चं C यजुषोपनीतो° AH text p₁ m

IV, 11, 8. प्रत्यङ्गासीनः A, प्रत्यङ्गासीनः S₁ S₂. H inserts गुरोः
before दक्षिणम्.

IV, 11, 9 H joins this sūtra with the following

IV, 11, 10 सर्वाः S₁ text, सर्वा ABC.

व्याहृतीर्विहृताः पादादिष्वन्तेषु वा ॥ ११ ॥
 तथार्धचर्योरुत्तमां कृत्वायाम् ॥ १२ ॥
 कुमार उत्तरेण मन्त्रेणोत्तरमोष्ठमुपसृशते ॥ १३ ॥
 कर्णावुत्तरेण ॥ १४ ॥
 दण्डमुत्तरेणादत्ते ॥ १५ ॥
 पालाशो दण्डो ब्राह्मणस्य नैयग्रोधस्तन्वजोवाङ्मयो राजन्यस्य बादर
 औदुम्बरो वा वैश्यस्य ॥ १६ ॥
 वाची दण्ड इत्यवर्णसंयोगेनैक उपदिशन्ति ॥ १७ ॥
 स्मृतं च म इत्येतद्वाचयित्वा गुरवे वरं दत्त्वादायुषेत्युत्तरैरादि-
 त्यमुपतिष्ठते ॥ १८ ॥
 यं कामयेत नायं मच्छिद्येति तमुत्तरया दक्षिणे हस्ते गृह्णीयात् ॥ १९ ॥
 त्र्यहमेतमपि धारयन्ति ॥ २० ॥
 चारुवर्णवर्जनं च ॥ २१ ॥
 परि त्वेति परिमृज्य तस्मिन्नुत्तरैर्मन्त्रैः समिध आदध्यात् ॥ २२ ॥
 एवमन्यस्मिन्नपि ॥ २३ ॥
 सदारण्यादेधानाहृत्य ॥ २४ ॥
 उत्तरया संशान्ति ॥ २५ ॥

IV, 11, 11. S₁S₂ join this sūtra with the following, but S₁ om. text of sūtra 12

IV, 11, 12 अर्धचर्योरु° BCS₂ H pr. m.

IV, 11, 13 कुमारमु° BCS₂ text.

IV, 11, 16 नैयग्रोध° A. अवाङ्मयो AH text. बादर S₁. उदुम्बरो H. — H joins this sūtra and the following

IV, 11, 19. H om. text of sūtra. — तम् and दक्षिणे om. S₂.

IV, 11, 20 त्र्यहम् BH. — H joins this sūtra with the following.

IV, 11, 22. समिधम् S₂

IV, 11, 23. S₁S₂ join this sūtra with the following.

वासञ्चतुर्थीमुत्तरयादत्तेन्यत्परिधाप्य ॥ २६ ॥

एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

इति चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥

वेदमधीत्य स्नाखन्नागुदयाद्वज्रं प्रविश्वान्तर्लोम्ना चर्मणा द्वारमपिधा-
यास्ते ॥ १ ॥

नैनमेतदहरादित्योभितपेत् ॥ २ ॥

मध्यन्दिनेप्रेरूपसमाधानाद्याज्यभागान्ते पालाशीं समिधमुत्तरयाधा-
यापरेणाम्नि कट एरकायां वोपविश्वोत्तरया क्षुरमभिमन्त्र्यो-
त्तरेण यजुषा वस्त्रे प्रदायापां संसर्जनाद्या. केशनिधानात्समा-
नम् ॥ ३ ॥

जघनार्धे व्रजस्वोपविश्व विस्रस्य मेखलां ब्रह्मचारिणे प्रयच्छति ॥ ४ ॥

तां स उत्तरेण यजुषोदुम्बरमूले दर्भस्तम्बे वोपगूहति ॥ ५ ॥

एवंविहिताभिरेवाङ्गिरुत्तराभिः षड्भिः स्नात्वोत्तरयोदुम्बरेण दतो
धावते ॥ ६ ॥

स्नानीयोच्छादितस्नातः ॥ ७ ॥

IV, 11, 26 S₂ om. text of sūtra

V, 12, 1 अभिधाय S₂

V, 12, 3. कटेरकायां BC. — H joins this and the following
six sūtras.

V, 12, 5. उत्तरयोदुम्बर° S₁ text

V, 12, 6 स्नापयित्वा S₁, but the com has स्नाति.

V, 12, 7 Thus all MSS., except A sec m which reads °त्सादित°. The reading °च्छा° is caused by the ancient Prākṛitic pronunciation of °त्सा°. — स्नानीयोच्छादितः H sec m, perhaps the correct reading.

उत्तरेण यजुषाहतमन्तरं वासः परिधाय सार्वसुरभिणा चन्दनेनो-
त्तरेदेवताभ्यः प्रदायोत्तरयानुलिप्य मणिं सौवर्णं सोपधानं
सूचोतमुत्तरयोदपात्रे त्रिः प्रदक्षिणं परिस्राव्योत्तरया ग्रीवा-
स्वावध्यैवमेव बादरं मणिं मन्त्रवर्जं सव्ये पाणावाबध्याहतमु-
त्तरं वासो रेवतीस्त्वेति समानम् ॥ ८ ॥

तस्य दशायां प्रवर्तौ प्रबध्य दर्व्यामाधायज्येनाभ्यानायनुत्तरा आङ्ग-
तीर्ज्जत्वा जयादि प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

परिषेचनान्तं कृत्वैताभिरेव दक्षिणे कर्णं आवधीतैताभिः सव्ये ॥ १० ॥

एवमुत्तरैर्यथा लिङ्गं स्रजः शिरस्याङ्गनमादर्शवेक्षणमुपानहौ क्वचं द-
ण्डमिति ॥ ११ ॥

वाचं यच्छ्रुत्वा नक्षत्रेभ्यः ॥ १२ ॥

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राप्त्वीमुदीची वा दिशमुपनिष्क्रम्योत्तरेणार्धर्चेन दिश
उपस्थायोत्तरेण नक्षत्राणि चन्द्रमसमिति ॥ १३ ॥

रातिना संभाष्य यथार्थं गच्छति ॥ १४ ॥

द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

V, 12, 8. परीधाय B. सूरभिना S₁ text and com. सौवर्णसोप-
धानसूचोतम् S₂ सूत्रप्रोतम् A आवध्यैवमेव B.

V, 12, 9 प्रवृत्तौ C. दर्वीम् A. आदाय ABS₁. अभ्यानायन् A, H
text and com sec. m., अभ्याधायन् S₁ text; धाययतः रात्येनाज्याना-
यानु उत्तरा S₂ text The irregular form अभ्यानायन्, for अभ्यानाय-
यन्, is testified to by S's com, BC and H pr. m; the corrupt readings
of S₁S₂ text also go back to अभ्यानायन्. I believe H's अभ्यानायन्
to be a conjectural emendation, just as अभ्यानायम्, which S proposes
in the com

V, 12, 10 After कृत्वा A inserts प्रवर्तम्. कर्णे बधीत S₂ text.

V, 12, 11 एवमुत्तराभ्यां लिङ्गं B sec. m. उपेक्षणम् S₂ text. च्छ-
दण्डमिति B.

V, 12, 12 H joins this sūtra with the following.

V, 12, 13 दिशमुपस्थाय S₁S₂ text. चान्द्र° S₁.

V, 12, 14 संभाष्यन् S₁ text, संभाष्य S₂ text and com.

अथैतदपरं तूष्णीमेव तीर्थे स्नात्वा तूष्णीं समिधमादधाति ॥ १ ॥
 यचास्मा अपचितिं कुर्वन्ति तत्कूर्चं उपविशति यथा पुरस्तात् ॥ २ ॥
 एवमुत्तराभ्यां यथालिङ्गं राजा स्थपतिश्च ॥ ३ ॥
 आपः पाद्या इति ग्राह ॥ ४ ॥
 उत्तरयाभिमन्त्र्य दक्षिणं पादं पूर्वं ब्राह्मणाय प्रयच्छेत्सर्वं शूद्राय ॥ ५ ॥
 प्रक्षालयितारमुपसृञ्चोत्तरेण यजुषात्मानं प्रत्यभिमृशेत् ॥ ६ ॥
 कूर्चाभ्यां परिगृह्य मृन्मयेनार्हणीया आप इति ग्राह ॥ ७ ॥
 उत्तरयाभिमन्त्र्याज्जलावेकदेश आनीयमान उत्तरं यजुर्जपेत् ॥ ८ ॥
 शेषं पुरस्तान्निनीयमानमुत्तरयानुमन्त्रयते ॥ ९ ॥
 दधि मध्विति संसृज्य कांस्त्रेण वर्षीयसापिधाय कूर्चाभ्यां परिगृह्य
 मधुपर्कं इति ग्राह ॥ १० ॥
 त्रिवृतमेके घृतं च ॥ ११ ॥
 पाङ्गमेके धानाः सक्तूश्च ॥ १२ ॥
 उत्तराभ्यामभिमन्त्र्य यजुर्भ्यामप आचामति पुरस्तादुपरिष्ठाच्चोत्तरया
 त्रिः प्राश्नानुकम्प्याय प्रयच्छेत् ॥ १३ ॥
 प्रतिगृह्यैव राजा स्थपतिर्वा पुरोहिताय ॥ १४ ॥

V, 13, 2 उपविशन्ति S₂ text.

V, 13, 4 H gives the text of this and of the following ten sūtras continuously But in the com. he repeats several of them.

V, 13, 6 प्रक्षालितारम् B.

V, 13, 7 कूर्चाभ्यां C मृन्मयेन BCS₁ text and com.

V, 13, 8 आनीयमानमुत्तरं ACH text S₁ text

V, 13, 9 णीयमान उत्तरया B

V, 13, 10 कांस्त्रेण H, S₁ text. कूर्चाभ्यां C.

V, 13, 11. त्रिवृतम् H pr m B

V, 13, 13. अभिमन्त्र्य यजुर्भ्याम् om. S₁ text After प्राश्न C inserts

सक्तून्मन्त्रेण द्विसूष्णीम्.

V, 13, 14 प्रतिगृह्येव H text

गौरिति गां प्राह ॥ १५ ॥

उत्तरयाभिमन्त्र्य तस्मै वपां अपयित्वोपस्तीर्णाभिघारितां मध्यमेना-
न्तमेन वा पलाशपर्णेनोत्तरया जुहोति ॥ १६ ॥

यद्युत्सृजेदुपांशूत्तराङ्गपित्वोमुत्सृजतेत्युच्चैः ॥ १७ ॥

अन्नं प्रोक्तमुपांशूत्तरैरभिमन्त्र्यो कल्पयतेत्युच्चैः ॥ १८ ॥

आचार्यायर्त्विजे अशुराय राज्ञ इति परिसंवत्सरादुपतिष्ठन्न एतत्कार्यम् ॥ १९ ॥

सकृत्प्रवक्त्रे चिन्ताय ॥ २० ॥

चयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

इति पञ्चमः पटलः ॥ ५ ॥

सीमन्तोन्नयनं प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि ॥ १ ॥

ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वाप्रेरूपसमाधानाद्याज्यभागान्तेन्वा-
रब्धायामुत्तरा आहुतीर्जित्वा जयादि प्रतिपद्यते ॥ २ ॥

परिषेवनान्तं कृत्वापरिणामिं प्राचीमुपवेश्य त्रेण्या शल्ल्या त्रिभिर्दर्भ-
पुञ्जीलैः शलालुगलप्सेनेत्यूर्ध्वं सीमन्तमुन्नयति व्याहृतीभिरुत्तरा-
भ्यां च ॥ ३ ॥

गायतमिति वीणागायिनी संशास्ति ॥ ४ ॥

V, 13, 15. H combines this and the following five sūtras.

V, 13, 16 उत्तरयाभिमन्त्र्य om. S₁ text. तस्मैव वपां S₁ text.

After मध्यमेन C inserts वा. अन्तिमेन A पलाश° A.

V, 13, 17 उत्तरां AHS₁S₂ text जपित्वाम् A.

V, 13, 19. परि and कार्यम् om. S₁ text.

VI, 14, 2. H begins a new sūtra with अप्रेः.

VI, 14, 3. त्रेण्या A, but see the extracts. °पिञ्जूलैः A. शलालुग-
प्सेन BCS₁ text and com. S₂ text.

VI, 14, 4. °गायिनी S₁S₂.

उत्तरयोः पूर्वा सात्वानाम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मणानामितरा नदीनिर्देशश्च यस्यां वसन्ति ॥ ६ ॥

यवान्विरूढानाबध्य वाचं यच्छत्या नक्षत्रेभ्यः ॥ ७ ॥

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीची वा दिशमुपनिष्क्रम्य वत्समन्वारभ्य व्या-
हृतीश्च जपित्वा वाचं विसृजते ॥ ८ ॥

पुंसुवनं व्यक्ते गर्भे तिथिण ॥ ९ ॥

न्यग्रोधस्य या प्राच्युदीची वा शाखा ततः सवृषणां शुक्लामाहृत्य सी-
मन्तवदप्येवमसमाधानादि ॥ १० ॥

अनवस्नातया कुमार्या दृषत्पुत्रे दृषत्पुत्रेण पेषयित्वा परिप्लाव्यापरे-
णामिं प्राचीमुत्तानां निपात्योत्तरेण यजुषाङ्गुष्ठेन दक्षिणे ना-
सिकाच्छिद्रे पिनयति ॥ ११ ॥

पुमांसं जनयति ॥ १२ ॥

त्रिप्रंसुवनम् ॥ १३ ॥

अनाप्रीतेन शरावेणानुस्रोतसमुदकमाहृत्य पत्तसूर्यन्तीं निधाय मू-
र्धञ्छोष्यन्तीमुत्तरेण यजुषाभिमृशैताभिरङ्गिरत्तराभिरवो-
चेत् ॥ १४ ॥

VI, 14, 6. $S_1 S_2$ begin the sūtra with नदी° and make the pre-
ceding words belong to sūtra 5

VI, 14, 7 यच्छत आ v. 1, mentioned by Sudarś.

VI, 14, 8 व्याहृतीभिश्च C विसृजतः v 1, mentioned by Sudarś.

VI, 14, 9 पुंसवनं A. — S_1 om. text of sūtra together with the
greater part of the com. on s 8.

VI, 14, 10. न्यग्रोधस्य वा प्राचीमुदीची वा शाखां S_1 — H be-
gins a new sūtra with सीमन्तवत् and adds परिषेचनान्तं कर्म प्रतिपद्यते.

VI, 14, 11. After पेषयित्वा H inserts वस्त्रेण. — परिप्लाव्य S_2 ,
पावयित्वा com. दक्षिणेन A.H. — H joins this sūtra with the following.

VI, 14, 13 °सवनम् A.

VI, 14, 14 अनावृतेन S_2 text and com सूर्यन्ती S_2 , सूर्यं text.
मूर्धञ्छोष्यन्तीम् A, मूर्धञ्छोष्य° H, मूर्ध्नि शोष्य° B, मूर्धञ्छोष्य° C

यदि जरायु न पतेदेवंविहिताभिरैवाङ्गिरुत्तराभ्यामवोचेत् ॥ १५ ॥

चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

जातं वात्सप्रेणाभिमृशोत्तरेण यजुषोपस्थ आधायोत्तराभ्यामभिमन्त्र-
णं मूर्धन्यवघ्राणं दक्षिणे कर्णे जापः ॥ १ ॥

नक्षत्रनाम च निर्दिशति ॥ २ ॥

तद्ग्रहस्थं भवति ॥ ३ ॥

मधु घृतमिति संसृज्य तस्मिन्दर्भेण हिरण्यं निष्टर्क्य बद्धावधायोत्तरै-
र्मन्त्रैः कुमारं प्राशयित्वोत्तराभिः पञ्चभिः स्नापयित्वा दधि घृत-
मिति संसृज्य कांस्थेन पृषदाज्यं व्याहृतीभिरोत्तराचतुर्थीभिः कु-
मारं प्राशयित्वाङ्गिः शेषं संसृज्य गोष्ठे निनयेत् ॥ ४ ॥

उत्तरया मातुरुपस्थ आधायोत्तरया दक्षिणं स्ननं प्रतिधाप्योत्तरा-
भ्यां पृथिवीमभिमृशोत्तरेण यजुषा संविष्टम् ॥ ५ ॥

मूर्धञ्चोष्य° S₂, मूर्धन् शोष्यतीम् S₁ The form, given in the text, to which all the corrupt readings go back, is caused by a Prākṛitic pronunciation of मूर्धन्तोष्यन्तीम् which stood for मूर्धन् सोष्यन्तीम्; compare उच्छादित above V. 12, 7 and Baudh Dh I 2 3, 35 37 (ed. Hultzsch). The coms take शोष्यन्तीम् which they explain in various ways, for the correct reading. — अङ्गिरुत्तराभिः om H text

VI, 15, 1 उत्तराभिरभिमन्त्रणं H text see m and com, mentioned by S com as v 1 See the extracts अभिन्त्रिणं B, cf. अभिमन्त्रिणं S₁ com, text not given मूर्ध्न्यवघ्राणं BC जपः A'— H divides sūtras 1—3 as follows: जातं - - - ॥ १ ॥ उत्तरेण - - - ॥ २ ॥ उत्तराभ्यामभि° - - - भवति ॥ ३ ॥

VI, 15, 2 नाक्षत्रनाम H text

VI, 15, 4 अवदाय BS₁ उत्तराभिः पञ्चभिः स्नापयित्वा om. S₁ text. After दधि C inserts मधु. कांस्थे H text, S₁ text, कांस्थे and कांसे S₁ com., see also V, 13, 10 व्याहृतिभिः A °चतुर्थीभिः II, but see III, 8, 10 VII, 19, 7. Śraut. VI, 30, 16 and Pāṇ IV, 1, 14.

VI, 15, 5—7 H has two sūtras: उत्तरया - - - ॥ सर्वपान् - - - ॥

उत्तरेण यजुषा शिरस्त उदकुम्भं निधाय सर्वपान्फलीकरणमिश्रान-
ज्जलिनोत्तरैस्त्रिस्त्रिः प्रतिस्वाहाकारं ऊत्वा संशास्त्रि प्रविष्टे प्र-
विष्ट एव तूष्णीमभावावपतेति ॥ ६ ॥

एवमहरहरा निर्देशतायाः ॥ ७ ॥

दशम्यामुत्पितायां स्नातायां पुत्रस्त नाम दधाति पिता मातेति ॥ ८ ॥
द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं दीर्घाभिनिष्ठानान्तं घोष-
वदाद्यन्तरन्तस्थम् ॥ ९ ॥

अपि वा अस्मिन्स्वित्युपसर्गः स्यात्तद्वि प्रतिष्ठितमिति हि ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

अयुजाक्षरं कुमार्याः ॥ ११ ॥

प्रवासादेत्य पुत्रस्योत्तराभ्यामभिमन्त्रणं मूर्धन्यवघ्राणं दक्षिणे कर्णं उ-
त्तरान्मन्त्राज्जपेत् ॥ १२ ॥

कुमारीमुत्तरेण यजुषाभिमन्त्रयते ॥ १३ ॥

पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

जन्मनोधि षष्ठे मासि ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा दधि मधु
घृतमोदनमिति संसृज्योत्तरैर्मन्त्रैः कुमारं प्राशयेत् ॥ १ ॥
तैत्तिरीयेण मासेनेत्येके ॥ २ ॥

VI, 15, 6. उत्तरैः प्रतिमन्त्रं A. एवं H, but see the extracts

VI, 15, 7 निर्देशतायां A, निर्दिशतायां BS₂ text.

VI, 15, 8. स्नातायां om. C — H begins a new sūtra with पुत्रस्त.

VI, 15, 9. °तोत्तरदीर्घा° S₁S₂ °निष्ठानान्तं ABH text and com

— H joins this sūtra with the following

VI, 15, 10 तद्वि तत्प्रति° A

VI, 15, 12 अभिमन्त्रिणं BS₁ text, and com twice; see also above

VI, 15, 1 मूर्धन्यव° BC. — H joins this sūtra with the following.

VI, 15, 13. अनुमन्त्रयते B.

VI, 16, 1. मधु and ओदनम् om. B — H joins this sūtra with the following.

VI, 16, 2. तैत्तिरीयेण A, तैत्तिरेण H, तैत्तिरेण C

जन्मनोधि तृतीये वर्षे चौलं पुनर्वस्वोः ॥ ३ ॥

ब्राह्मणानां भोजनमुपायनवत् ॥ ४ ॥

सीमन्तवदप्रेरूपसमाधानादि ॥ ५ ॥

अपरेणामिं प्राञ्चमुपवेश्य चेष्ट्या शलव्या त्रिभिर्दर्भपुञ्जीलैः शलालुगल-
प्सेनेति तूष्णीं केशान्विनीय यथर्षिं शिखा निदधाति ॥ ६ ॥

यथा वैषां कुलधर्मः स्यात् ॥ ७ ॥

अयां संसर्जनाद्या केशनिधानात्समानम् ॥ ८ ॥

क्षुरं प्रक्षाल्य निदधाति ॥ ९ ॥

तेन अहं कर्मनिवृत्तिः ॥ १० ॥

वरं ददाति ॥ ११ ॥

एवं गोदानमन्यस्मिन्नपि नक्षत्रे षोडशे वर्षे ॥ १२ ॥

अग्निगोदानो वा स्यात् ॥ १३ ॥

संवत्सरं गोदानव्रतमित्येक उपदिशन्ति ॥ १४ ॥

एतावन्नाना सर्वान्केशान्वापयते ॥ १५ ॥

उदकोपस्पर्शनमिति च्छन्दोगाः ॥ १६ ॥

षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

इति षष्ठः पटलः ॥ ६ ॥

VI, 16, 3 H joins this sūtra with the following.

VI, 16, 4 उपानयनवत् H text.

VI, 16, 6 °पिञ्जुलैः A °ग्रत्प्सेन B, °ग्रप्सेन CS₁S₂ केशान्विनीय

ABCS₂. केशा° - - - शिखा om S₁ text — H joins sūtras 6—8.

VI, 16, 9—11 joined by H

VI, 16, 12. H combines sūtras 12—16, but repeats the text of s. 16.

VI, 16, 14 गोदानं व्र° B इति om. HS₂ °व्रतमेक इत्यु° A.

VI, 16, 15 एतावन्नानास्त° BS₁

VI, 16, 16. उदगोप° S₂ text.

दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणमगारावकाशमुद्धृत्य पालाशेन शमीमयेन वोदूहेनै-
तामेव दिशमुत्तरयोदूहति ॥ १ ॥

एवं त्रिः ॥ २ ॥

क्लृप्तमुत्तरयाभिमुखं प्रदक्षिणं स्थूणागर्तान्खानयित्वाभ्यन्तरं पांसूनुदु-
ष्योत्तराभ्यां दक्षिणां द्वारस्थूणामवदधाति ॥ ३ ॥

एवमितराम् ॥ ४ ॥

यथाखातमितरा अन्ववधाय वंशमाधीयमानमुत्तरेण यजुषाभिमुख-
यते ॥ ५ ॥

संमितमुत्तरैर्यथालिङ्गम् ॥ ६ ॥

पालाशं शमीमयं वेधमादीष्योत्तरयाभिमुखोत्तरेण यजुषागारं प्र-
पाद्योत्तरपूर्वदेशेगारस्थोत्तरयाभिं प्रतिष्ठापयति ॥ ७ ॥

तस्माद्दक्षिणमुदधानायतनं भवति ॥ ८ ॥

तस्मिन्विषूचीनाग्रान्दर्भासंस्तीर्य तेषूत्तरया व्रीहियवान्युष्य तत्रोद-
धानं प्रतिष्ठापयति ॥ ९ ॥

तस्मिन्नुत्तरेण यजुषा चतुर उदकुम्भानानयति ॥ १० ॥

दीर्णमुत्तरयानुमन्त्रयते ॥ ११ ॥

अग्रेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्त उत्तरा आहुतीर्ज्ज्वा जयादि प्रतिप-
द्यते ॥ १२ ॥

VII, 17, 1. उद्धृत्य C, H com pr m — H joins sūtras 1—2

VII, 17, 3 उदीष्य A, उदूष्य BCS₁ text दक्षिणा CS₁ text. °द-
धातीति H text — H divides as follows: क्लृप्त° - - - ॥ ३ ॥ प्रदक्षिणं
- - - एवमितराम् ॥ ४ ॥

VII, 17, 6. H joins this sūtra with the following

VII, 17, 7 पालाशं C उद्धृत्य A प्रपद्य H text उत्तरपूर्वे देशे S₁
text and com.

VII, 17, 9. °यवान्युष्य ABCS₁.

VII, 17, 11 दीर्णमुदुत्तरया H. — S₁ om. text of sūtra

VII, 17, 12. B inserts अन्वारब्धायाम् before उत्तराः.

परिषेचनान्तं कृत्वोत्तरेण यजुषोदकुम्भेन त्रिः प्रदक्षिणमन्तरतोगारं
निवेशनं वा परिषिच्य ब्राह्मणान्भोजयेदपूपैः सक्तुभिरोदनेने-
ति ॥ १३ ॥

सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

श्वग्रहगृहीतं कुमारं तपोयुक्तो जालेन प्रच्छाद्य कंसं किङ्किणीं वा ह्रा-
दयन्नद्वारेण सभां प्रपाद्य सभाया मध्येधिदेवनमुद्धृत्यावोच्या-
चात्सुष्याक्षेपूत्तानं निपात्य दध्ना लवणमिश्रेणाज्जलिनोत्तरैरवो-
क्षेत्प्रातर्मध्यन्दिने सायम् ॥ १ ॥

अगदो भवति ॥ २ ॥

शङ्खिनं कुमारं तपोयुक्त उत्तराभ्यामभिमन्त्र्योत्तरयोदकुम्भेन शिर-
स्त्रोवनयेत्प्रातर्मध्यन्दिने सायम् ॥ ३ ॥

अगदो भवति ॥ ४ ॥

आवण्यां पौर्णमास्यामस्तमिते स्थालीपाकः ॥ ५ ॥

पार्वण्यवदाज्यभागान्ते स्थालीपाकाद्भुत्वाज्जलिनोत्तरैः प्रतिमन्त्रं किंशु-
कानि जुहोति ॥ ६ ॥

उत्तराभिस्त्रिसृभिरारग्वधमय्यः समिधः ॥ ७ ॥

आज्याहुतीरुत्तराः ॥ ८ ॥

VII, 17, 13 H om परिषेचनान्तं कृत्वा and begins उत्तरयोद-
कुम्भेन, but see the extracts अन्ततोगारमभिनियेषणं H text.

VII, 18, 1 श्वग्रहगृहीतं C जालेनाच्छाद्य S₁. किङ्किणीं BS₁ text and
com, ककणं A, कंसकं मणिं C. सभायां मध्ये BS₁ उद्धृत्य A. अचानु-
ष्य BCS₁.

VII, 18, 3—4 joined by H

VII, 18, 5. H joins sūtras 5—9

VII, 18, 7 आराग्वधमय्यः AS₁ text and com.

VII, 18, 8. आज्याहुतीरुत्तराः ॥ H text.

जयादि प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

परिषेचनान्तं कृत्वा वाग्यतः संभारानादाय प्राचीमुदीची वा दिश-
मुपनिष्क्रम्य स्थण्डिलं कल्पयित्वा तत्र प्राचीरुदीचीश्च तिस्रस्ति-
स्रो लेखा लिखित्वाद्भिरुपनिनीय तासूत्तरया सक्तून्निवपति ॥ १० ॥
तूष्णीं संपुष्का धाना लाजानाञ्जनाभ्यञ्जने स्थगरोशीरमिति ॥ ११ ॥
उत्तरैरुपस्थायापः परिषिच्याप्रतीक्षतूष्णीमेत्याप श्वेतपदेत्येताभ्यामुद-
कुम्भेन त्रिः प्रदक्षिणमन्तरतोगारं निवेशनं वा परिषिच्य ब्रा-
ह्मणान्भोजयेत् ॥ १२ ॥

अष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

धानाः कुमारान्प्राशयन्ति ॥ १ ॥

एवमत ऊर्ध्वं यदशनीयस्य सक्तूनां वैतं बलिं हरेद्वा मार्गशीर्ष्याः ॥ २ ॥
मार्गशीर्ष्या पौर्णमास्यामस्तमिति स्थालीपाकः ॥ ३ ॥

अहार्धमिति बलिमन्त्रस्य संनामः ॥ ४ ॥

अत्रैनमुत्सृजति ॥ ५ ॥

अनाहिताग्रेराग्रयणम् ॥ ६ ॥

नवानां स्थालीपाकं अपयित्वाग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थाभ्यो ङ्कत्वा

VII, 18, 10 अत्र H text रेखा AB उपनीय A. — H joins sū-
tras 10—12.

VII, 18, 11 धानाल्लोजान् S₁

VII, 18, 12 अपः om S₁

VII, 19, 1 प्राशयति C.

VII, 19, 2. मार्गशीर्ष्याः om AH text — H combines sūtras 2—5

VII, 19, 4. हार्धम् S₁

VII, 19, 5. उत्सृजन्ति A

VII, 19, 6 H joins this sūtra with the following

VII, 19, 7. After नवानां H inserts ब्रीहीणां.

तण्डुलानां मुखं पूरयित्वा गीर्त्वाचम्योदनपिण्डं संवृत्योत्तरेण
यजुषागारस्त्रूप उद्विद्धेत् ॥ ७ ॥

हेमन्तप्रत्यवरोहणम् ॥ ८ ॥

उत्तरेण यजुषा प्रत्यवरूह्योत्तरैर्दक्षिणैः पार्श्वैर्नवस्वस्तरे संविशन्ति ॥ ९ ॥

दक्षिणः पितोत्तरा मातैवमवशिष्टानां ज्येष्ठो ज्येष्ठोनन्तरः ॥ १० ॥

संहायोत्तराभ्यां पृथिवीमभिमृशति ॥ ११ ॥

एवं संवेशनादि त्रिः ॥ १२ ॥

ईशानाय स्थालीपाकं अर्पयित्वा चैत्रपत्यं च प्राचीमुदीची वा दिश-

मुपनिष्क्रम्य स्थण्डिलं कल्पयित्वाग्रेरुपसमाधानादि ॥ १३ ॥

अपरैर्यामि द्वे कुटी कृत्वा ॥ १४ ॥

एकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति ॥ १ ॥

लौकिक्या वाचोत्तरस्यां मीढुषीम् ॥ २ ॥

मध्ये जयन्तम् ॥ ३ ॥

VII, 19, 7 आचम्येसदन° C संवत्यं A, संवत्य S₁ text उद्विद्धेत् H, उपद्विद्धेत् S₁, but see the extracts, and my essay 'On the wedding ceremonies' etc

VII, 19, 8 हेमन्ते H.

VII, 19, 9. प्रत्यवरूह्य ABS₁ text — H begins a new sūtra with उत्तरेः.

VII, 19, 10 एव C ज्येष्ठो ज्येष्ठो A.

VII, 19, 11 H takes संहाय, text संसाय, with the preceding sūtra and combines this sūtra with the following — अभिमृशन्ति A, अभिमृशन्ति B pr. m. C

VII, 19, 13. ईशानाय B चैत्रपत्यं S₁ text उपनिष्क्रम्य S₁ text.

VII, 19, 14. S₁ joins this sūtra with the following.

VII, 20, 1 आवहयति S₁ — H joins sūtras 1—3.

यथोदमुदकानि प्रदाय चीनोदनान्कल्पयित्वाग्निमभ्यानीयोत्तरैरुपस-
र्शयित्वोत्तरैर्यथास्वमोदनेभ्यो ऊत्वा सर्वतः समवदायोत्तरेण
यजुषामिं स्विष्टकृतम् ॥ ४ ॥

उत्तरेण यजुषोपस्थायोत्तरैः सहोदनानि पर्णान्येकैकेन द्वे द्वे दत्त्वा
दश देवसेनाभ्यो दशोत्तराभ्यः ॥ ५ ॥

पूर्ववदुत्तरैः ॥ ६ ॥

ओदनपिण्डं संवृत्य पर्णपुटेवधायोत्तरेण यजुषा वृत्त आसजति ॥ ७ ॥

अथ रुद्राञ्जपेत् ॥ ८ ॥

प्रथमोत्तमौ वा ॥ ९ ॥

अभित एतमग्निं गाः स्थापयति यथेना धूमः प्राप्नुयात् ॥ १० ॥

ता गन्धैर्दर्भयुमुष्टिनावोक्षति वृषाणमेवाग्ने ॥ ११ ॥

गवां मर्गेनग्नौ चित्रस्य पतिं यजेत ॥ १२ ॥

ईशानवदावाहनम् ॥ १३ ॥

चतुर्षु सप्तसु वा पर्णेषु नामादेशं दधाति ॥ १४ ॥

क्षिप्रं यजेत पाको देवः ॥ १५ ॥

VII, 20, 4 H divides this and the following sūtras as follows.
यथो° - - - ॥ चीनो° - - - ॥ अग्निम° - - - ॥ उत्तरैरु° - - - ॥ उत्तरै-
र्य° - - - दशोत्तराभ्यः ॥ Before उत्तरैर्यथा° H text inserts एवम्.

VII, 20, 5 यजुषोपस्थ आधायोत्तरैः S₁ text. सहोदनानि CH
text and com., but see VII, 19, 7, VIII, 22, 5.

VII, 20, 6. H joins sūtras 6—8.

VII, 20, 7 संवृत्य A आसजति C, आज्जति B

VII, 20, 9. H combines sūtras 9—19

VII, 20, 10 एवामिं S₁ text

VII, 20, 11 ता गाः A दर्भयुमुष्टिना C दर्भाय° S₁ text; as to the
form यु see the extracts and Taitt S V, 4, 5, 2 3 अवोक्षन्ति H text

VII, 20, 12. मार्गे AHS₁; the irregular मर्गे is specially mentioned
in the commentaries. See also my essay 'On the wedding ceremonies' etc
चित्रपती S₁ text. यजेते CH. यजेत् S₁ text and com

उत्तराभ्यामुपतिष्ठते ॥ १६ ॥

स्थालीपाकं ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ १७ ॥

क्षेत्रपत्न्यं प्राप्नन्ति ये सनाभयो भवन्ति ॥ १८ ॥

यथा वैषां कुलधर्मः स्यात् ॥ १९ ॥

विंशः खण्डः ॥ २० ॥

इति सप्तमः पटलः ॥ ७ ॥

मासिश्राद्धस्यापरपक्षे यथोपदेशं कालाः ॥ १ ॥

शुचीन्मन्त्रवतो योनिगोत्रमन्त्रासंबन्धानयुग्मांस्त्र्यवराननर्थावेक्ष्यो भो-

जयेत् ॥ २ ॥

अन्नस्योत्तराभिर्जुहोति ॥ ३ ॥

आज्याहुतीरुत्तराः ॥ ४ ॥

एतद्वा विपरीतम् ॥ ५ ॥

सर्वमुत्तरैरभिमृशेत् ॥ ६ ॥

कृप्तान्वा प्रतिपूरुषम् ॥ ७ ॥

उत्तरेण यजुषोपसर्ग्यचित्वा ॥ ८ ॥

भुक्तवतोनुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्य द्वैधं दक्षिणायान्दर्भान्संस्तीर्य तेषूत्तरै-

रपो दत्त्वोत्तरैर्दक्षिणापवर्गान्पिण्डान्दत्त्वा पूर्ववदुत्तरैरपो द-

त्त्वोत्तरैरुपस्थायोत्तरयोदपात्रेण त्रिः प्रसव्यं परिषिच्य न्युञ्जपा-

VII, 20, 18 क्षेत्रस्य पत्न्यं S_1 येन S_1 .

VIII, 21, 1. S_1 om. text of sūtra.

VIII, 21, 2 योनिगोत्रसंबन्धान् A

VIII, 21, 3 and 4 joined by H

VIII, 21, 6 The text and com. of sūtras 6—9, com. of s. 9 partially, are missing. The writer remarks: येथील पत्र हखिल आहे ॥

VIII, 21, 9. Before उपस्थाय A inserts यथालिङ्गम्. उदपात्रे CS_1 text न्युञ्ज्य° BC.

चाण्डुत्तरं यजुरनवानं त्र्यवरार्थमावर्तयित्वा प्रोक्ष्य पात्राणि
द्वन्द्वमभ्युदाहृत्य सर्वतः समवदायोत्तरेण यजुषा शेषस्य यासव-
रार्थं प्राञ्जीयात् ॥ ९ ॥

या माध्याः पौर्णमास्या उपरिष्टाद्वाष्टका तस्यामष्टमी ज्येष्ठया संपद्यते
तामेकाष्टकेत्याचक्षते ॥ १० ॥

तस्याः सायमौपकार्यम् ॥ ११ ॥

अपूपं चतुःशरावं अपयति ॥ १२ ॥

अष्टाकपाल इत्येके ॥ १३ ॥

एकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

पार्वणवदाज्यभागान्तेज्जलिनोत्तरयापूपाज्जुहोति ॥ १ ॥

सिद्धः शेषस्तमष्टधा कृत्वा ब्राह्मणेभ्य उपहरति ॥ २ ॥

श्वोभूते दर्भेण गामुपाकरोति पितृभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमीति ॥ ३ ॥

तूष्णीं पञ्चाज्याहुतीर्ज्जत्वा तस्यै वपां अपयित्वोपस्तीर्णाभिचारितां
मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णेनोत्तरया जुहोति ॥ ४ ॥

मांसोदनमुत्तराभिः ॥ ५ ॥

VIII, 21, 9 उत्तरैर्यजुर्भिरनवानं S₁ text. त्र्यवरार्थम् C. प्रोक्ष्य A.
आभ्युदाहृत्य A शेषस्य om S₁ यासवरा° specially mentioned by Haradatta

VIII, 21, 10. All the MSS read उपरिष्टाद्वाष्टका, which may stand
either for °ष्टाद् वाष्टका or for °ष्टाद् द्वाष्टका. The commentators adopt
the latter form against the authority of TS. VII, 5, 7, 1; TBr I, 8, 10, 2;
Lāty IX, 3, 8 — तस्याष्टमी AS₁ text

VIII, 21, 12. H joins this sūtra with the following.

VIII, 22, 1 अपूपान् C.

VIII, 22, 2. उपहारति A

VIII, 22, 3. जुष्टम् AC. — H makes two sūtras of sūtras 3—8, the
first ending with ऊत्वा.

VIII, 22, 4. पञ्चाहुतीः H text. तस्यैव वपां S₁ text अन्तिमेन,
पालाश° A.

पिष्टान्नमुत्तरया ॥ ६ ॥

आज्याहुतीरुत्तराः ॥ ७ ॥

खिष्टद्वयभृति समानमा पिण्डनिधानात् ॥ ८ ॥

अन्वष्टकायमेवैके पिण्डनिधानमुपदिशन्ति ॥ ९ ॥

अथैतदपरं दध्न एवाञ्जलिना जुहोति यथापूपम् ॥ १० ॥

अत एव यथार्थं मांसं शिष्टा श्वोभूतेन्वष्टका ॥ ११ ॥

तस्या मासिश्राद्धेन कल्पो व्याख्यातः ॥ १२ ॥

सनिमित्तोत्तराञ्जपित्वार्थं ब्रूयात् ॥ १३ ॥

रथं बद्ध्वा योजयित्वा प्राञ्चमवस्थाप्योत्तरया रथचक्रेभिर्मृशति पक्ष-
सी वा ॥ १४ ॥

उत्तरेण यजुषाधिरुह्योत्तरया प्राचीमुदीची वा दिशमभिप्रयाय
यथार्थं यायात् ॥ १५ ॥

अश्वमुत्तरैरारोहेत् ॥ १६ ॥

हस्तिनमुत्तरया ॥ १७ ॥

ताभ्यां रेषणे पूर्ववत्पृथिवीमभिमृशेत् ॥ १८ ॥

संवादमेष्यन्त्येन पाणिना क्चं दण्डं चादत्ते ॥ १९ ॥

द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

VIII, 22, 10 यथापूपम् BC, यथापूर्वम् S₁ text

VIII, 22, 11 अतयेव यथार्थं पूर्वमांसं A S₁ om. अत एव. अन्व-
ष्टकाः S₁ text — H om. text of sūtra

VIII, 22, 12 तस्य B कल्पो om S₁ text — H om text of sūtra.

VIII, 22, 13. प्रब्रूयात् H text and com. — H begins a new sūtra
with अर्थम्.

VIII, 22, 14. रथं बद्ध्वा C. प्रयोजयित्वा S₁ text पक्षसीति च S₁
text. — H gives the text of sūtras 14—19 continuously.

VIII, 22, 15. S₁ om. text of sūtra.

VIII, 22, 18 ताभ्यां शरीररेषणे A.

VIII, 22, 19. एष्यन्त्येन, क्चदण्डं A.

दक्षिणेन फलीकरणमुष्टिसुत्तरया ऊत्वा गत्वोत्तरां जपेत् ॥ १ ॥

कुड्मुत्तराभ्यामभिमन्त्रयेत् विक्रोधो भवति ॥ २ ॥

असंभवेप्सुः परेषां स्थूलाढारिका जीवचूर्णानि कारयित्वोत्तरया सुप्ता-
याः संबाध उपवपेत् ॥ ३ ॥

सिद्धये बभ्रूमूत्रेण प्रचालयेत् ॥ ४ ॥

सिद्धये यदस्य गृहे पण्यं स्यात्तत् उत्तरया जुहुयात् ॥ ५ ॥

यं कामयेत् नायं मच्छिन्देतेति जीवविषाणे स्वं मूत्रमानीय सुप्तमुत्त-
राभ्यां त्रिः प्रसव्यं परिषिञ्चेत् ॥ ६ ॥

येन पथा दासकर्मकराः पलायेरंस्तस्मिन्निष्कान्युपसमाधायोत्तरा आ-
हुतीर्जुहुयात् ॥ ७ ॥

यदेवं वृक्षात्फलमभिनियतेद्वयो वाभिविचिपेतावर्षतर्के वा बिन्दुर-
भिनियतेतदुत्तरैर्यथालिङ्गं प्रचालयेत् ॥ ८ ॥

अगारस्थूणाविरोहणे मधुन उपवेशने कुप्त्वां कपोतपददर्शनेमात्स्यानां

VIII, 23, 1 उत्तरेण फली° S₁ text गीत्वोत्तरां A — H com-
bines this and the two following sūtras

VIII, 23, 3 असंभवेप्सुः (?) A स्थूला AB स्थूलाढारिका 1 e
स्थूल + आढारिका Sudars, see the extracts स्थूलाढारिकामुत्तरया-
प्सुप्राप्तायाः S₁ text

VIII, 23, 4 शुद्धये A. बभ्रु° H text and com p1. m — H divides
Sūtras 4—8 as follows सिद्धये --- ॥ तस्मिन्नि° --- प्रचालयेत् ॥

VIII, 23, 5 तदुत्तरया B, तत्रोत्तरया S₁ text

VIII, 23, 6 नायमच्छि° AH छिन्देत् B स्वमूत्रम् AS₁ प्रसव्यं
om S₁ text

VIII, 23, 7 °कर्मकराः AS₁ text. इण्वानि A, इड्वाणि B, इड्वा-
नि H text and com, ईण्ड्वानि S₁ text.

VIII, 23, 8. यदेवं --- °द्वयोर्वाभिविचिपेतावर्ष° --- बिन्दुर-
भिनियते तदु° S₁ text. अभिविचिपेत् C. अभिविचिपेत् S₁ com
अवर्षतर्के H. प्रक्षाळयितारम् B sec m

VIII, 23, 9. मधुनोपवेशने B. कपोतदर्शने AH text, कपोतपद-
दर्शने S₁ text, कपोतपातदर्शने S₁ com BC. The latter might be the

शरीररेषण्येषु चाङ्गुतोत्पातेष्वमावास्यायां निशायां यत्रापि
 न शृणुयात्तदप्रेक्ष्यसमाधानाद्याज्यभागान् उत्तरा आङ्गतीर्ज-
 त्वा जयादि प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

परिषेचनान्तं कृत्वाभिमृतेभ्य उत्तरया दक्षिणतोश्मानं परिधिं दधा-
 ति दधाति ॥ १० ॥

त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥

correct reading, but I prefer कपोतपददर्शने which H com has, on
 account of *Mānava Grhyasūtra* II, 17, 1: कपोते गृहान्प्रविष्टे तस्याग्नौ
 पदं दृष्ट्वेत. — रेषण्येषु A शृणुयात् ABS₁

Extracts

from Haradatta's Anâkulavṛitti, and from Sudar-
śanârya's Tâtparyadarśana.¹

¹ Abbreviations, H = Haradatta; S = Sudarśanârya; Śr(aut). = Âpastamba Śrautasûtra, P. S. = Paribhâṣâ-Sûtrâṇi; Dh. = Âpastamba Dharmasûtra. Omissions are indicated by ----. Conjectural emendations have been placed between brackets []. Various readings in the MSS. of S. have been noticed only in exceptional cases.

Paṭala I, Khaṇḍa 1

1. द्विप्रकाराणि कर्माणि श्रुतिलक्षणान्याचारलक्षणानि च ।
तत्र श्रुतिलक्षणानि व्याख्यातानि । अथेदानीं यानि कर्माणि विवा-
हप्रभृतीन्याचारात्प्रयोगानृह्यन्ते ज्ञायन्ते न प्रत्यक्षश्रुतेस्तानि व्याख्या-
स्यामः । किं प्रयोजनं सूचस्य । स्मार्तानां कर्मणामधिकारः । - - - -
अत्र अथशब्देन श्रौतोपदेशादनन्तरं स्मार्तोपदेशं करिष्यामीति वदं-
स्तदपेक्षामस्य दर्शयति । - - - - H

2. - - - समुच्चयश्चोदगयनादीनां न विकल्पः । पुण्याहादेव-
[हा देव]नचत्राणि ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धानि यमनचत्राणि च तद्विहि-
तानि ॥ H - - - पुण्याहास्त्वहो नवधा विभक्तस्यायुजो भागाः प्रातस्त-
नसंगवमध्यन्दिनापराह्णसार्यशब्दवाच्याः । पुण्यनचत्रापरपर्यायाः पञ्च
समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नचत्राणि । मित्रस्य संगवस्तत्पुण्यं तेजस्व-
हरिति श्रुतेः । युग्मास्त्वस्त्रीलाञ्छत्वार्यस्त्रीलानीति श्रुतेः । केचित् क्र-
त्तिकादिविशिष्टान्तानि देवनचत्राणि पुण्याहाः । - - - - S.

3 कार्याणीत्यनुवर्तते ॥ H.

4. प्रदक्षिणं च तानि कर्तव्यानि । दक्षिणं पाणिं प्रति गतं प्रद-
क्षिणम् । उदाहरणं परितस्तरणादि । ननु तदिदमुभयमविधेयं पूर्वमेव
श्रौतेषु विहितत्वात् । दैवानीति (P S 58) । तत्रोच्यते । इह मानुषेषु
जातकर्मादिष्वथेतयोः प्रवृत्तिरिष्यते । तदर्थोऽयमारम्भः ॥ H.

6. तेषामपवर्गोऽपि तथा प्रत्येतव्यः । पुरस्तादुदग्वेत्यर्थः । अप-
वर्गः परिसमाप्तिः । - - - - H.

7 पितृदेवत्वानि कर्माण्यपरपक्षे कार्याणि । - - - - H.

8. पित्र्याणि कार्याणीति शेषः । - - - - S.

9. तथैव शेषः ॥ S

10. पित्र्येषु कार्ये इति शेषः । - - - - S

11. निमित्तानि यानि [निमित्ताद्यानि?] नैमित्तिकानि कर्माणि तानि निमित्तमवेक्ष्य तदनन्तरमेव कर्तव्यानि । न तत्रोदगयनावपेक्षा । अगारखूणाविरोहण (VIII, 23, 9) इत्युदाहरणानि । तन्नामावास्यायां निशायामिति वचनात्तावानुत्कर्षः । गृहप्रवेशनं नैमित्तिकमिति केचित् । नेत्यन्ये ॥ H नैमित्तिकान्याययणातिथ्यसीमन्तादीनि निमित्तावेक्षाणि । निमित्तानि ब्रीहिपाकादीन्येवानुष्ठानेपेक्षन्ते नोदगयनादीनीत्यर्थः । - - - - S.

12. उक्ताः पाकयज्ञपरिभाषाः । अथ तेषां साधारणतन्त्रं वक्ष्यते ॥ अभिमिद्धेति तदभेरुपसमाधानमित्युच्यते । एतच्च कर्माङ्गम् । किं पुनरत्राभिः । पत्नीसंबन्धेष्वौपासनम् । - - - - H - - - - अभिमिद्धा । इन्धीतेत्यर्थः । यद्यप्यर्थप्राप्तमभेरिन्धनं तथाप्येतद्वचनादिद्वमपीन्धीत । - - - - S

13. अथवा नं सर्वतः प्रागग्रैरेव परिस्तरणम् । किं तर्हि । प्रागग्रैरुदगग्रैश्च । तत्रोदगग्राः पश्चात्पुरुस्ताच्च ॥ H.

14. पित्र्येषु मासिआज्ञादिषु सर्वासु दिक्षु दक्षिणायैः परिस्तृणाति ॥ S.

15. यद्वा दक्षिणायैः प्रागग्रैश्च दर्भैः पश्चात्पुरुस्ताच्च दक्षिणायैरुत्तरतो दक्षिणतश्च प्रागग्रैः । - - - - S.

16. परिस्तरणानन्तरमग्रेरुत्तरतः पात्रप्रयोगार्थं दर्भान्प्रागग्रान्संस्तृणाति । प्रथितं स्तरणम् । प्रयुनक्ति सादयति । न्यञ्चि न्यग्भूतानि । सर्वाणि च द्रव्याणि प्रयोजनवन्ति पात्रग्रहणेन गृह्यन्ते । तेनोपनयनादौ मेखलादीनामपि सादनं भवति । तत्र यानि देवसंयुक्तानि द्वन्द्वं प्रयुनक्ति द्वे द्वे इत्यर्थः । - - - - H. - - - - देवसंयुक्तानि देवकर्मसंयुक्तानि पात्राणि दर्भादीनि द्वन्द्वं द्वे द्वे न्यञ्चि अथो- [अधो]बिलानि प्रयुनक्ति - - - - S.

17. यानि मनुष्यसंयुक्तानि पात्राणि तानि सहदेव प्रयुनक्ति न द्वन्द्वम् । मनुष्यकर्माणि विवाहादीनि । - - - - देवसंयुक्तानामेव मनुष्यसंयुक्तानां सहप्रयोगमिच्छन्ति । न होमार्थानाम् । वयं तु मनुष्यसंयुक्तानि मनुष्यकर्मसंयुक्तानीत्यवोचाम ॥ H. मनुष्यसंस्कारयुक्तानि

अश्मवासोमेखलाजिनानि स्रुदेव क्रियाभ्यावृत्तिपरिहारेण प्रयुन-
क्ति । - - - - केचित् - - - - S

18. यानि पितृकर्मसंयुक्तानि तान्येकैकशः प्रयुनक्ति । एकमेक-
मित्यर्थः ॥ H

19. पवित्रयोः संस्कारः तृणं काष्ठं वेत्येवमादिः (Śraut I, 11,
7) । तयोरायामतो यत्परिमाणं दीर्घप्रमाणं प्रादेशमात्रावित्येतत्
(Śraut. I, 11, 6) । प्रोक्षणीसंस्कारः पवित्रान्तर्हितायामभिहोचहव-
ष्यामित्यादि (Śraut I, 11, 9) । तत्राभिहोचहवष्या इहाभावात्पा-
चान्तरं पावयते । उक्तानानि पात्राणीत्यादि (Śraut I, 11, 10.)
पात्रप्रोक्षणम् । तदेतत्पदार्थचतुष्टयं दर्शयति दर्शपूर्णमासयोरिवाचा-
पि कर्तव्यम् । तूष्णीमिति मन्त्रप्रतिषेधः । - - - - H

20. पात्रप्रोक्षणानन्तरमपरेणाग्निं प्रणीतायां पवित्रं [प्रणीता-
पात्रं] निधाय तस्मिन्नुदगये पवित्रेन्तर्धायाप आनीय पवित्राभ्यामुद-
गयाभ्यां त्रिरूपुनाति । - - - उत्पूय ता अपः समं प्राणैर्हृरति । सु-
खेन तुल्यमित्यर्थः । ह्रस्वोत्तरेणाग्निं दर्भेषु संस्तीर्णेषु सादयति । - - -
सादयित्वा दर्भैः प्रच्छादयति । - - - H. - - - - - ततस्ता अपः समं
प्राणैर्हृत्वा प्राणस्थानाभ्यां मुखनासिकाभ्यां समुद्धृत्य । - - - - S.

21. प्रकृतत्वादग्नेर्दक्षिणतः । - - - - H

22. अथाज्यसंस्कारः । - - - - निर्वप आनयनम् । - - - - नि-
रूहणं पृथक्करणम् । उदग्वचनं पित्र्येष्वपि यथा स्यात् । एतेनोद्वासनं
व्याख्यातम् । अवद्योतनं ज्वलता तृणेनावदीपनम् । तत्र द्वे दर्भाये
पवित्रवत्संस्कृत्याज्ये प्रत्यस्यति प्रतिक्षिपति । - - - - ततस्तदाज्यं त्रिः
प्रदक्षिणं पर्यग्निं करोति । आज्यस्य सर्वतोभिं त्रिरावर्तयति तृणेनो-
ल्मकेन वा । तत्र पित्र्येष्वपि प्रदक्षिणं पर्यग्निकरणमिच्छन्ति । उद्वा-
सनं निर्हरणम् । प्रत्यहूनमग्निना संसर्जनम् । पुनराहारं पुनराहृत्या-
हृत्य । - - - - अनुग्रहरणमग्नौ प्रकरणात् । विस्रस्याङ्घ्रिः संसृज्येति कल्पा-
न्तरे ॥ H. यद्यपि सर्पिराज्यं प्रतीयादिति (P S 23.) परिभाषासिद्धं
विल्लापनं विल्लीनमप्याज्यं होमार्थेभ्यौ कर्मार्थं पुनर्विल्लापयेत् । - - - -
अथाङ्गारानुदीचो निरूह्य निर्वर्त्य तेष्वङ्गारेष्वप्याज्यमधिश्रित्य ज्वलता
तृणेनावद्युत्पाधोगामिन्या दीप्त्या द्योतयित्वा - - - - ततोङ्गारा-

नपूर्वनिरूढान्प्रत्यूह्य पुनरायतनस्थानामिना संयोज्य - - - - अनुग्रहत्य
आचारानुरूपं ग्रहत्य - - - S

Pātala I, Khaṇḍa 2

1 येन पात्रेण दर्श्या सुवेणाञ्जलिना वा जुहोति तदभौ प्रति-
तप्य । एतदादि व्यक्तार्थः [व्यक्तार्थम्] ॥ - - - - S

2 अथ परिधीन्परिदधाति दर्शपूर्णमासवत्सर्वं तूष्णीम् । - - - -
शम्या लोकप्रसिद्धा युगप्रान्तयोऽस्मिन्क्षेत्रेषु कीलरूपाः काष्ठविशेषाः । - - -
प्रायश्चित्तमद्भुतोत्पातप्रायश्चित्तम् । - - - - विवाहादिभ्योन्यत्र सर्वत्र
पार्वणादिषु परिधय एव । - - - - H विवाहादिषु कर्मसु परि-
ध्यर्थे परिधीनां कार्ये परिधीनां स्थान इति यावच्छम्या युगकील-
का भवन्ति । - - - - S

3 परिषेचनमुदकेन पर्युक्ष्णम् । - - - प्राचीनमुदीचीनमित्यु-
च्यते प्रागुदम्वायतं परिषेचनकर्म यथा स्यादिति । - - - देव सवितः
प्रसुवेत्येतावान्मन्त्रः । - - - - समन्तं समन्तादित्यर्थः । - - - H.

4 पैतृकेषु कर्मसु समन्तमेव परिषिञ्चति न दक्षिणतः प्राचीन-
मित्यादि । तच्च तूष्णीम् ॥ S

5 - - - - दर्शपूर्णमासवदित्युत्तरं परिधिसन्धिमन्त्रवहृत्य दक्षिणं
परिधिसन्धिमन्त्रवहृत्येत्येवमादिना (Śraut II, 12, 7.) विधानेन ।
तूष्णीमिति मन्त्रोच्चारणप्रतिषेधः । - - - - H - - - - आघारना-
मकौ होमौ । आघारयति दीर्घधारया जुहोति । - - - - S

6. अग्नेरुत्तरभाग उत्तरार्धः पूर्वभागः पूर्वार्धः तयोरन्तरालमु-
त्तरार्धपूर्वार्धः । सममिति देशतः समन्तौ होतव्यौ न विषमावित्यर्थः ।
- - - - आज्यभागाविति होमयोः संज्ञा । प्रयोजनमग्नेरुपसमाधा-
नाद्वाज्यभागान्त इत्येवमादयः ॥ H अथाघारानन्तरमर्थकृत्यमप्यष्ट-
त्वाज्यभागनामकावपूर्वहोमौ जुहोति । तत्र प्रथममग्ने स्वाहेति मन्त्रे-
णाग्नेरुत्तरार्धपूर्वार्धे प्रागुदीच्यामित्यर्थः । द्वितीयं सोमाय स्वाहेति
दक्षिणार्धपूर्वार्धे दक्षिणपूर्वस्याम् । समं पूर्वेण आघारसंभेदमवधिं
कृत्वा कृष्णया रज्जा [रज्ज्वा] यावत्यन्तरे पूर्वं ऊतः तावत्यन्तर एवो-
त्तरं जुहोति न पुनर्निकृष्टं विप्रकृष्टं वा ॥ S.

7 यथोपदेशमिति यस्मिन् यस्मिन्कर्मणि याः प्रधानाहुतय इत्यु-
पदिश्यन्ते यथान्वारब्धायामुत्तरा आहुतीरिति तास्ता इत्यर्थः । जयाः
चित्तं च चित्तिश्चेत्येवमादयः (T S III, 4, 4) । अभ्यातानाः अग्नि-
भूतानामित्यादयः (T. S III, 4, 5—6) । राष्ट्रभृतः ऋताषाडृतधा-
मेत्यादयः (T S III, 4, 7) । प्रजापते न त्वदेतानीति (T S I, 8,
14, 2) एषा प्राजापत्या । - - - - H. यथोपदेशं येन येन मन्त्रेण
हविरादिविधिना विवाहादिषु प्रधानाहुतय उपदिष्टास्तेन तेन वि-
धानेन ता हुत्वा जयाः - - त्रयोदश - - अभ्याताना अष्टादश - -
राष्ट्रभृतो द्वाविंशतिः - - - - व्याहृतीर्विहृताः भूः स्वाहा भुवः स्वाहा
सुवः स्वाहेति । सौविष्टकृती यदस्येत्यृक् । - - - - ननु यद्यत्रैव सर्वत्र
प्रधानहोमानन्तरं साधारणेन जयादय उपदिष्टाः किमर्थं तत्र तत्र
जयादि प्रतिपद्यत इति वचनमुच्यते । यत्रैतद्वचनं नास्ति पार्वणादौ
न तत्र जयादय इत्येवमर्थः । - - - - S.

8 पूर्ववदिति पैतृकेषु समन्तमेव तूष्णीमन्यत्र मन्त्रवन्ति चत्वारि
परिषेचनानि ॥ संमनं [संनमनं] संनामः । ऊह इत्यर्थः । अनुमन्य-
स्तेत्यस्य अन्वमंस्था इति संनामः । प्रसुवेत्यस्य प्रासावीरिति । - - - -
H. - - - - एवं तावत्सर्वगार्ह्यहोमानां साधारणं स्मार्तं विधिमु-
क्ता इदानीं पाकयज्ञेषु वैकल्पिकं श्रौतं विधिमाह ॥ S.

9 लोके भवा लौकिकाः । लोकाः स्मृतिलक्षणा इत्यर्थः । लोक-
शब्देन शिष्टा उच्यन्ते । पाकयज्ञ इति विवाहादीनां संज्ञा विधी-
यते । पाकशब्दोत्पवचनो यथा क्षिप्रं यजेत पाको देव (VII, 20, 15)
इति । पाकगुणको यज्ञः पाकयज्ञ इति निर्वचने आज्यहोमेषु संज्ञा
स्यात् । - - - - H. लोकयन्ति वेदैर्वेदार्थानिति लोकास्तैर्विद्यवृद्धाः
शिष्टा द्विजन्मानः । लोकैराचर्यन्ते यानि कर्माणि तानि लौकिका-
नि । तेषां मध्ये सप्तानामौपासनहोमादीनां पाकयज्ञशब्दः संज्ञात्वेन
प्रसिद्धः न तु श्रौतानां विवाहादीनां च । - - - उच्यते पाकेन पक्वेन
चरुणा साध्यो यज्ञः पाकयज्ञ इत्येवं व्युत्पन्नसंज्ञानुवादानान्तरीयका-
वगतश्चरुवाग्निहोत्रिकविधौ हविर्न पुनर्विध्यन्तरवदाज्यादिकमपीति
नियमज्ञापनार्थम् । - - - S.

10. पाकयज्ञेषु परो विधिर्ब्राह्मणवेद्य इत्याचक्षते । ब्राह्मणमा-

त्मानि प्रमाणत्वेनावेक्षत इति ब्राह्मणवेक्षः । ब्राह्मणदृष्ट इत्यर्थः । विधिः प्रयोगः । प्रागुक्तो विधिराकारं वा दर्शपूर्णमासप्रकृतिः अयं त्वग्निहोत्रप्रकृतिर्ब्राह्मणवेक्षः । उभयोर्विकल्पस्तत्रेत्युच्यते । येषु पाक-यज्ञेष्वधारवतस्तन्त्रस्य प्रवृत्तिस्तत्रैवास्त्य विकल्पेन प्राप्तिरिति दर्शनार्थम् । तेन पण्यहोमादिष्वस्त्य विधेरप्रवृत्तिः ॥ H

11 तत्र द्विर्जुहोतीत्यनेन अग्निहोत्राहुत्योरुभयोर्धर्मः पाकयज्ञेषु प्रधानाहुतिं स्वियुक्तं चाधिहृत्य विहितो वेदितव्यः । द्विर्निमार्ष्टि चाग्निहोत्रवस्त्रेपनिमार्जनम् । द्विः प्राश्नातीत्यङ्गुलिप्राशनम् । उत्सृष्ट्याचामतीति च यत्तत्र तृतीयं प्राशनं बर्हिषोपयम्योदङ्गुलवृत्त्योत्सृष्ट्याचामतीति (Śraut VI, 11, 5) तच्चोदितम् । निलैढीति च यत्तत्र द्विः सुचा निलैह्या इति [सुचं निलिंहेति] (Śraut VI, 12, 2) च तच्चोदितम् । - - - - - H.

12. अथ विवाहविधिः । - - - सर्वर्तुविधानमुदगयनापवादः । पूर्वपक्षादयस्तु परिभाषाप्राप्ता विवाहेवस्थिता एव - - - इति केचित् । अन्ये तु पूर्वपक्षादेरप्यपवादं मन्यन्ते । तेषामपरपक्षे राज्ञी च न निषिध्यते विवाहः ॥ H. सर्वे षडृतवः प्रत्येकं मासद्वयरूपा विवाहस्य कालाः । द्वादशापि मासाः सापरपक्षादिकाः कात्स्न्येन काला इत्यर्थः । - - - - - शिशिरस्तर्तीयौ द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ निदाघस्य ग्रीष्मस्य यज्ञोत्तमोन्य आषाढस्तानेतांस्त्रीन्मासान्परिहाय वर्जयित्वा । अत्रोत्तममिति तमप्रत्ययाद्यः सौरतोन्यो नैदाघो यज्ञाधिकमासतो द्वितीय आषाढस्तावपि पर्युदसौ ॥ S.

13. सर्वर्तुविधानस्य सर्वापवादत्वात्पुण्याहविधानार्थमिदम् । तथा च राज्यपरपक्षयोर्विवाहो[हे] प्रतिषेधः । - - - यानि पुण्यानि नक्षत्राणि यानि पुण्योक्तानि मुहूर्तानि तानि सर्वाणि विवाहस्य यथा स्युरिति । तत्र नक्षत्राणि ज्योतिःशास्त्रादवगन्तव्यानि । प्रातः संगवो मध्यंदिनोपरारुहः सायमित्येते मुहूर्ताः ॥ H. यानि ज्योतिषे पुण्योक्तानि शुभफलप्रदत्वेनोक्तानि नक्षत्राणि । नक्षत्रग्रहणस्य प्रदर्शनार्थत्वात्तिथ्यादीन्यपि तत्र पुण्योक्तानि सर्वाण्यत्रोपसंहर्तव्यानि ॥ S

14 ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वेवमादीनि स्वशास्त्रप्रसिद्धानि मङ्गलानि । स्नातोहतवासा गन्धानुलिप्तः सखी भुक्तवानि-

त्येवमादीनि नापितकर्माङ्कुरार्पणादीनि लोकप्रसिद्धानि । तान्येता-
नि सर्वाणि प्रत्येतव्यानि ॥ H. शङ्खदुन्दुभिवीणातूणवा[तूणववा]दि-
चसंप्रवादानादीनि कुलस्त्रीगीतानि - - - - क्वध्वजादीनि शिष्टाचा-
रप्रसिद्धानि मङ्गलानि विवाह उपसंहर्तव्यानि ॥ S.

15. मन्त्ररहिताः क्रिया आवृत इत्युच्यन्ते । यथा नागबलिचर्च-
बलिरिन्द्राणीमह इति । - - - यस्मिन्ननपदे ग्रामे कुले वा या आवृतः
प्रसिद्धास्तास्तथैव व्यवस्थिता यथा प्रतीयेरन्न सर्वचैवमर्थम्[वमित्य-
र्थः] ॥ H. आवृतः क्रिया वैवाहिक्यः अविशेषात्समन्तका अमन्त्रकाश्च
ताः सर्वा आ स्त्रीभ्यः सर्ववर्णैभ्यः सकाशादवगम्य प्रतीयेरन्विवोढारः ।
तत्र समन्तका गृहपूजाङ्कुरारोपणप्रतिसरबन्धाद्या आचारसिद्धाः ।
अमन्त्रका नागबलिचर्चबलीन्द्राणि[णी]गौरीपूजादयः । ताश्च यथाज-
नपदं यथावर्णं यथाकुलं यथास्त्री[स्त्रि] यथापुंसं यथाकालं व्यवस्थि-
ता एव न तु सर्वाः सर्वत्र समुच्चिताः ॥ S

16. - - - - यदि वराः कन्याया वरितारः कदा[कन्या]वरणा-
र्थमिन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते ते वरास्तैर्दुहितृमङ्गिः प्रतिनन्दिताः सिद्धार्था
भवन्ति । तस्माद्वरप्रसङ्गे प्रशस्तमिन्वकानाम नक्षत्रम् । - - - इयं गा-
था नै सूत्रकारस्य कृतिरिति ॥ H.

Paṭala I, Khandā 3

1. यदि मघाभिर्गावः क्रयादिना गृह्यन्ते ताश्च गावः प्रतिन-
न्दिता भवन्ति । तस्मान्नोपरिग्रहे मघाः प्रशस्ताः ॥ H. आर्षे दुहितृ-
मते मिथुनौ गावौ देयाविति (Dh II, 11, 18) वचनादार्षे विवाहे
वैरर्दीयमाना गावो दुहितृमङ्गिर्मघासु गृह्यन्ते । एतदुक्तं भवति ।
आर्षे विवाहं मघास्त्रेव कुर्यात् न ब्राह्मादिवन्नक्षत्रान्तरेपीति ॥ S.

2. यदि फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते सेना युद्धकाले सा च प्रतिनन्दि-
ता भवति । तस्मात्सेनाव्यूहे प्रशस्ते फल्गुन्यौ । - - - सर्वत्र नक्षत्रे च
लुपीति (Pāṇ. II, 3, 45.) अधिकरणे तृतीया ॥ H. अत्र च वधूः
फल्गुन्योरेव व्यूह्यते [व्यूहते S₂] नीयते स्वगृहात् न तु तां तत इति
(II, 5, 12.) वचनात् ब्राह्मादिवत्तदानीमेव । केचित् - - - - S.

3. यां दुहितरं प्रियं[यां] कामयेत भर्तुरियं प्रिया स्यादिति

तां निध्यायां नक्षत्रे दद्यात् । एवं दत्ता संभवत्येव तस्य प्रिया । ---
 अन्ये तु निन्दामिमां मन्यन्ते ब्राह्मणावेक्ष्यो विधिरिति वचनात् ।
 अन्येपि स्मृत्यपेक्षा नक्षत्रविधयो भवन्ति । अन्यथा पुंसवने तिष्ठविधि-
 वद्विवाह इदमेव नक्षत्रं स्यात् ॥ H नैव च रोगदारिद्र्यादिनार्थ-
 [र्थि]नी पुनः पितृगृहमागच्छति । स्वगृह एवास्याः सर्वेर्थाः संपद्यन्ते ।
 --- S.

4. छन्दसि प्रयुक्तत्वादेतयोरर्थकथनम् ॥ H

5. विवाहस्थाने गौरालम्ब्या दुहितृमता ॥ H

6 तथा गृहशालायामन्या गौः संनिधाप्या । किमर्थमित्यत
 आह ॥ S

7 या विवाहे गौस्तया --- । अतिथिवदिति वचनान्धुपर्कैण
 च । गोमधुपर्काहो वेदाध्याय इति (Dh. II, 8, 5) वचनात् ॥ H.

8 योस्य वरस्थापचितः पूज्यस्तेन सहागत आचार्यस्तमितरया
 गृहेषु या गौरालम्ब्यते तथा --- अतिथिवदर्हयेदित्येव । ----- H
 योस्य वरस्य पित्राचार्यत्वादिना संबन्धी लोके वापचितो विद्याभि-
 जनादिसंपत्त्या यद्वा वरस्थापचितः पूज्यः ----- S.

9 एतेष्वेव त्रिषु स्थानेषु गौरालम्बः पाकयज्ञेषु नान्यत्र । अति-
 थिशब्देन आतिथ्यकर्म व्यपदिश्यते --- (V, 13, 2 sqq) । पितृशब्दे-
 नाष्टकाकर्म --- (VIII, 22, 3 sqq) --- H

10. वरेषु वरणार्थं प्राप्त्येषु या कन्या स्वपिति रोदिति निष्का-
 मति वा गृहात्तस्या वरणं न कर्तव्यम् । --- परिशब्दोत्पन्नप्रतिषे-
 धार्थः । --- H.

11. दत्ता वा[या]न्यस्यै दत्ता । गुप्ता प्रयत्नेन रक्ष्यमाणा । दुः-
 शीला वा सा भवत्यशुभलक्षणा वा । द्योता विषमदृष्टिष्टा[दृष्टिः सा] ।
 ऋषभा[भा] ऋषभशीला । शरभा अतिदर्शनीया । जारास्तां काम-
 येरन्ता च तान् । विनतां[ता] विनतगात्रा कुञ्जा वा । विकटां[टा]
 विस्तीर्णजङ्घा । मुण्डा अपनीतकेशा । मण्डूषिका मण्डूषिक[मण्डूक]-
 त्वक् । अस्रक्ष्येत्यर्थः । वामन्ये [वामनेत्यन्ये] । सांकारिका कुलान्तरे
 जाता कुलान्तरस्थापत्यत्वं गता वा । यस्यां वा गर्भस्थायां मातास्थि-

संचयनं कृतवती । राता रतिशीला । पाली वत्सादीनां पालयित्री ।
 मित्रा मित्रवती । बङ्गमित्रेत्यर्थः । स्वयं वा मित्रभूता । खनुजा यस्या
 अनुजा मोहना स्वयं दर्शनीया सा खनुजा । वर्षकारी वर्ष[वर]जन-
 नादूर्ध्वमल्यीयसि काले जाता । तस्मिन्नेव संवत्सरे जातित्यन्ये । वर्षे-
 णाधिका वर्षकारी । खेदनशीलित्यन्ये । - - - H दत्ताद्याः पञ्चदश
 कन्या वर्जयेत् । दत्ता अन्यस्मै वाचा प्रतिश्रुता उदकपूर्वं वा प्रतिपा-
 दिता । गुप्ता अदर्शनार्थं कञ्चुकादिभिरावृता प्रयत्नरक्ष्यमाणा वा
 दौशीला[दौःशील्या]दिशङ्कया । बोता पिङ्गाक्षी बभ्रुकेशी वा विष-
 मदृष्टिर्वा । ऋषभा प्रधाना ऋषभस्येव शरीरं गतिः [शरीरगतिः S₁]
 शीलं वा यस्याः ककुद्वास्ति यस्याः । शरभा शीर्णदीप्तिः सर्वत्र गात्रेषु
 नीललोम्नी वा अरूपा वा निष्प्रभा वा । केचिद्दर्शनीया यतः सा
 जारकाम्या । विनता कुञ्जा । विकटा विकटजङ्घा विस्तीर्णजङ्घा वा ।
 मुण्डा अपनीतकेशा अजातकेशा वा । मडूषिका अल्पकाया अरूण-
 दती वा मण्डूकत्वग्वा । अपरे वामना दग्धाङ्गा वा । सांकारिका
 गर्भस्थायां यस्यां माता भर्तुरस्थिसंचयनकारिका कुलान्तरस्य दुहि-
 तृत्वं गता वा । राता रमणशीला । कन्तुका[कन्दुका]दिक्रीडाप्रिये-
 त्यर्थः । ऋतुस्नाता वा । केचिद्रतिशीला । विषयोपभोगशीलित्यर्थः ।
 पाली वत्सचेत्रादिपालिका । मित्रा बङ्गमित्रा सखी वा । खनुजा
 शोभनानुजा यस्याः सा । शोभनायामनुजायां कदाचित्प्रमादः स्था-
 दिति । वर्षकारी वराद्वर्षेणाधिका । केचिद्वरजन्मसंवत्सर एव पञ्चा-
 ज्जाता¹ । यात्यन्तं स्रवति सा वा । - - - S

12 नक्षत्रं नाम यासां ता नक्षत्रनामाः । - - - H नक्षत्रस्य
 नामैव नाम यासां ता नक्षत्रनामाः । एकस्य नामशब्दस्य लोपः ।
 उग्रमुखीवत् । एवमुत्तरयोरपि वियहः । रोहिणी चित्रेत्येवमादयो
 नक्षत्रनामाः गङ्गेत्याद्या नदीनामाः शिंशपेत्याद्या वृक्षनामाः । एता
 गर्हिताः वर्जनीयाः । - - - S.

13 तथा सर्वाश्च रेफलकारोपान्त्याः एवंभूतानामि[भूतनामा
 इ]त्यर्थः । करा कला सुशीलित्यादयः । वरणे परिवर्जयेत् वरणमप्या-
 सां न कर्तव्यमित्यर्थः ॥ H. रेफो वा लकारी वा यासां नामन्युपान्त

¹ The MSS. place this sentence before the preceding one.

उपधेत्यर्थः । यथा गौरी शालीत्यादि । - - - - याश्च प्रकारान्तरे-
णापि रेफलकारोपान्ताः स्मृत्यन्तरेणोक्ताः यथा सगोत्रा समानप्रवरा
पुंस्त्वलीति ताः सर्वा वरणे परिवर्जयेदिति ज्ञापनार्थम् । - - - - के-
चिन्नचक्रनामेत्यादिकेयं शास्त्रान्तरगीता गाथा [गाथा] तस्याः पाद-
पूरणानि सर्वा वरणे परिवर्जयेदिति पदानीति - - - व्याचक्षते ॥ S.

14 लक्षणसंपन्नामुपयच्छेतेति (18) वक्ष्यति । तत्र लक्षणानाम-
ज्ञातत्वात्तत्परीक्षणोपाय उच्यते । - - - शक्तिः सामर्थ्यम् । यदि संभ-
वो यदि ज्ञातयोनुमन्येरंस्तदा कर्तव्यं नान्यथेत्यर्थः । - - - - द्रव्याणि
पञ्च वक्ष्यमाणानि मृत्पिण्डेषु प्रतिच्छेद्मानि कृत्वोपनिधाय कन्यास-
मीपे निधाय तां ब्रूयाद्वरः एषां पिण्डानामेकमुपसृशेति । H

15 - - - नाना बीजानि संसृष्टानि व्रीहियवादीनि । - - -
सख्यसंपन्नात्वेचादाहृतं लोष्टं । शक्यत् गोमयम् । - - - - H.

16 तत्र बीजस्पर्शने प्रजाभिः समृद्धिः । वेदिपुरीषे यज्ञैः । चि-
त्राल्लोष्टे धनधान्यैः । गोमयेन पशुभिः । H

17 ऋशानलोष्टे मरणमिति यथालिङ्गार्थः । उत्तममन्यद्रव्यं
परिचक्षते गर्हन्ते । वर्जयन्तीत्यर्थः ॥ H उत्तमं ऋशानलोष्टं परिचक्षते
गर्हन्ते शिष्टा जायापत्योरन्यतरस्य वा मरणलिङ्गत्वादिति । - - S

18 - - - बन्धुशब्देन कुलमुच्यते । यदुक्तमाश्वलायनेन - - -
इति (Âśv. I, 5, 1) । शीलसंपन्ना आर्यशीला । - - - H - - -
लक्षणसंपन्नां गूढगुल्फत्वादस्त्रीलक्षणयुक्ताम् । अरोगां क्षयापस्मार-
कुष्ठाद्यचिकित्स्यरोगरहितामुपयच्छेत् उद्धहेत् । - - S

19 श्रुतवान् श्रुताध्ययनसंपन्नः । वरसंपत् वरगुणः । एवंगुणिने
कन्या देयेत्यर्थः ॥ H

20 यस्यां कन्यायां वरस्य मनसश्चक्षुषश्च निबन्धः तृप्तिरुत्पद्यते
तस्यामृद्धिर्भवा । नेतरत् च दत्तादिगुणदोषदर्शनमादरणीयमित्येके
शिष्टा ब्रुवते - - - H

Paṭala II, Khanda 4.

1. अथ कन्यावरणविधिः । - - - - सुहृदः बन्धून् समवेतान्
संगतान् श्रुताध्ययनसंपन्नान्वरान् कन्यावरयितृन्प्रहिणुयात् प्रस्थाप-

येत् । यूयममुष्माकुलाग्रहं कन्यां वृणीध्वमिति । - - - मन्त्रवत इति
ब्राह्मणानामेव ग्रहणम् । तेन क्षत्रियवैश्ययोरपि ब्राह्मणा वराः ॥ H.
- - समवेतानात्मानं प्रत्येककार्यान् । - - - S. - - - समवेतान् एक-
कार्यान्वरं प्रति - - - Prayoga

2 गतांस्तान्वराननन्तरमाम्नातस्य मन्त्रसमाम्नात[ज्ञाय]स्यादि-
तो द्वाभ्यामृग्भ्यां प्र सु र्गमन्तेत्येताभ्यामभिमन्त्रयेत् । अभिवीक्ष्य मन्त्रो-
च्चारणमभिमन्त्रणम् । ततस्ते कन्याकुलं गत्वा एवंगोत्रायामुष्मै [प्रजा]-
सहस्रकर्मभ्यो युष्मदीयां कन्यां वृणीमह इति ब्रूयुः । ततस्ते प्रति-
ब्रूयुः । शोभनं तथा दास्याम इति । - - - H तान्प्रस्थितान्नन्त्रस-
माम्नायस्यादितः - - - S

3 ततो विवाहे निश्चिते पूर्वेषुर्नान्दीश्राद्धं कृत्वापरेद्युर्ब्राह्मणा-
न्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा वरो वधूकुलं गच्छति । तस्मै कूर्चदा-
नादि भोजनान्तं मधुपर्कं दत्त्वा कन्यां प्रतिपादयति । तुभ्यमिमां प्रजा-
सहस्रकर्मभ्यः प्रतिपादयामीति । ततस्तां वरः स्वयं दृष्ट्वा तृतीयां
जपेत् । अथातृष्ठीमित्येतां । - - - H.

4 अवयवश ईक्षणं समीक्षणम् । अघोरचक्षुरित्येषा चतुर्थी ॥
H. - - - समीक्षेत वध्वा दृष्टौ स्वदृष्टिं निपातयेत् । - - - केचित्
- - - । अत्र वरो वधूश्च दर्भेष्वासीनौ दर्भान्धारयमाणौ कृतप्राणा-
यामौ संकल्पयेते । आवाभ्यां कर्माणि कर्तव्यानि प्रजास्रोत्पादयित-
व्या इति ॥ S.

5 मध्यमासमीपे वर्तत इत्युपमध्यमा । तथाङ्गुल्या । अनामि-
कयेत्युपदेशः । भुवोरन्तरं मध्यमुत्तरेण यजुषा इदमहमित्येतेन । - - -
प्रतीचीनं प्रत्यगगतमुपर्युपरि शिरो निरखेत् । - - - H

6 वध्वाः स्वबन्धूनां च रोदनं निमित्तं जीवां रुदन्तीति लि-
ङ्गात् । उत्तरामृचं जीवां रुदन्तीत्येताम् । - - - H.

7. वधूस्त्रापनार्थानामपामाहरणमुत्तरयर्चा । व्युत्तकूरमित्ये-
तया - - - - - H.

8 ततस्तैरप्स्वाहतासु तस्या वध्वाः शिरसि दर्भेष्वं दर्भैः परि-
कल्पितं मण्डलमुत्तरेण यजुषा अर्यम्णो अभिमित्यनेन निधाय ।

तस्मिन्निष्व उत्तरया खेनस इत्यनया दक्षिणं युगच्छिद्रं दक्षिणस्या
धुरो बाह्यच्छिद्रं प्रतिष्ठाय । तस्मिच्छिद्रे सुवर्णमुत्तरयर्चां शं ते हि-
रण्यमित्येतयान्तर्धाय । ताभिरङ्घ्रिस्तामुत्तराभिः पञ्चभिः हिरण्यवर्णा
इत्येताभिः प्रतिमन्त्रं स्थापयति । कथं पुनश्छिद्रस्थान्तर्धानेन स्थापनं
संभवति । तथान्तर्धानं कुरु[ते] यथोदकमवस्रवति । ततस्तामुत्तरय-
र्चां परि त्वा गिर्वर्णो गिर इत्येतयाहतेन वाससाच्छादयति । स्वय-
मेव मन्त्रमुक्त्वा परिधापयति । आच्छाद्याचमय्य उत्तरयर्चां आशासा-
ना सौमनसमित्येतया योक्त्रेण संनहति । ऊर्ध्वङ्गुमासीनामित्यादि
(Śr. II, 5, 2.) दर्शनात्पौर्णमासिको विशेष इहेष्यते ॥ H. दर्भैर्द्वं
दर्भैः कल्पितमिण्डुम् । निगळाकृतिपरिमण्डलाकारमित्यर्थः । - - -
उत्तराभिः - - - स्थापयति । एतच्च पञ्चानामन्ते सकृदेव - - - केचित्
- - - S. - - - इण्डुं नाम कुम्भधारणार्थं तृणपुञ्जम् - - - Prayoga

9 - - - उत्तरयर्चा पूषा खेत इत्येतया । आनयनमन्त्रोयं हस्त-
ग्रहणं तूष्णीमेव । - - - H - - - अग्निमभ्यानीय अग्निमभिमुखमान-
यति । - - - तस्मिन्कटे युगपदुपविशतः यथोत्तरो वरो दक्षिणा
वधूः ॥ S.

10 अथैवमुपविश्याग्नेरुपसमाधानादि कर्मं प्रतिपद्यते । अग्नि-
मिद्धा प्रागग्रैरित्यादि (I, 1, 12 sqq.) । आज्यभागान्ते कर्मणि कृतेथा-
नन्तरमुपोत्याद्यैनामासीनां वधूं तृतीयस्थानुवाकस्यादितो द्वाभ्यामृ-
ग्भ्यां सोमः प्रथम इत्येताभ्यामभिमन्त्रयेत् । अग्नेरुपसमाधानादिवचनं
तन्त्रप्राप्त्यर्थम् । आज्यभागान्तग्रहणमभिमन्त्रणादेरुत्तरस्य कर्मणः का-
लोपदेशार्थम् । - - - - H.

11 अथ तथैव स्थितस्तथैवासीनाया दक्षिणमुत्तानं हस्तं गृह्णी-
याद्दक्षिणेन नीचा न्यग्भूतेन हस्तेन । इदं पाणिग्रहणं नाम कर्म ।
- - - - H. - - - अस्यै अस्या वध्वाः - - - S

12. अङ्गुलीरेव नाङ्गुष्ठं नापि पाणितलम् । - - - H.

13. गृह्णीयादित्यनुवर्तते ॥ H.

14. यः पाणिग्रहणे कामं नेच्छति स पाणिमभीवाङ्गुष्ठमभीव
लोमानि गृह्णीयात्येव [गृह्णात्येव] । अग्ने[अभे]रुपरिभावे । इवशब्द
ईषदर्थे । यथा लोमानि हस्तजातानीषदभिसृष्टानि भवन्त्यङ्गुष्ठं च

तथा गृह्णीयादित्यर्थः । - - - H. अभीव लोमानि यथा वरस्याङ्गुष्ठ-
लोमानि सर्वाण्येवोपरि भवन्ति तथा गृह्णाति । - - - S

15 - - - - एताभिरिति वचनमेताभिश्चतसृभिरेकं पाणिग्र-
हणं कर्म यथा स्वात्मतिमन्त्रमावृत्तिर्मा भूदिति । - - - H. गृह्णाती-
ति संबन्धः । सर्वासामन्त एव ॥ S

16 अथाग्नेरदूरेणोत्तरत आरभ्यैनां दक्षिणेन पदा पादेन प्रा-
चीमुदीची वा दिग्भूमि प्रागायतान्युदगायतानि वा सप्त पदानि
प्रक्रमयति । एकमिष इत्यादिभिः सप्तभिर्विष्णुस्त्वान्वेत्स्वित्यनुषक्तैः प्रति-
मन्त्रम् ॥ S.

17. सप्तमे पदे निहिते सखा सप्तपदा भवेत्यादि एहि सूनृत
इत्यन्तं जपति चातुःस्वर्येण ॥ S.

Paṭala II, Khaṇḍa 5

1 होममन्त्रेभ्यः प्राग्भवा ये मन्त्रास्तानित्यर्थः । - - - प्राग्घोमा-
दित्युच्यते जपपरिमाणार्थम् ॥ H प्रतिमन्त्रं सखेति जपित्वा होमा-
त्प्रागग्निं प्रदक्षिणमेव वध्वा सह कुर्यात् । नान्यदर्थकृत्यमवश्यकमपि
प्राग्घोमादित्यधिकग्रहणात् ॥ S.

2. समाप्य जपमध्याग्निं प्रदक्षिणं करोति तथा सह प्रदक्षिणं
परिक्रामतीत्यर्थः । सर्वत्र दक्षिणे हस्ते गृहीत्वा परिक्रमणम् । ततो
यथास्थानमुपविशतः । यस्य यत्स्थानमुपदिष्टमुत्तरो वर इति तस्मि-
न्नित्यर्थः । उपविश्य वध्वा मन्वारब्धायामन्वारब्धवत्यामुत्तराः षोडश
प्रधानाङ्गतीर्जुहोति सोमाय जनिविदे स्वाहित्यैः प्रतिमन्त्रम् । - - - H

3 पदप्रक्रमणवदास्थापनम् । अग्निमा दृष्टपुत्रः । - - - H.

6. वरस्यैव जुहोतिक्रिया पाचस्थानीयो वध्वङ्गलिः ॥ H. वर
एव इयं नारीत्यनयर्चा - - - लाजाङ्गुहोति ॥ S

7. उत्तराभिस्त्रिसृभिः तुभ्यमग्रे पर्यवहन्नित्यादिभिरग्निं प्रदक्षिणं
करोति । तां हस्ते गृहीत्वा तिसृणामन्त्रे परिक्रमणारम्भः । - - - H

8. यथा पुरस्तादिति [प्र]वर्तते । उत्तरया अर्यमणं नु देवमि-
त्येतया ॥ H.

9 पुनः पुनरपि परिक्रमणमग्रेः कर्तव्यम् । आस्थापनं चाग्मनः ।
पुनःशब्दः क्रियाभ्यावृत्तिद्योतनार्थः । तेनोत्तराभिस्त्रिसृभिरित्यादि
भवति¹ । उत्तरया त्वमर्थमेत्येतयर्चा ॥ H

10 पुनःशब्दः पूर्ववत् ॥ H.

12 परिषेचनान्तवचनं तन्त्रशेषोपलक्षणम् । तेन प्रणीताविमो-
कस्यान्ते योक्तविमोकोः । जयादि प्रतिपद्यत इत्येव सिद्धे परिषेचना-
न्तग्रहणं तदनन्तरमेव योक्तविमोको यथा स्यादिति प्रस्थानकाले मा
भूदिति च । उत्तराभ्यां प्र त्वा मुञ्चामीत्येताभ्याम् । - - - तत इति
वचनं योक्तविमोकवत्प्रस्थानकालनियमो मा भूत् । - - - प्रवाहणं रथा-
दिभिर्नयनम् । प्रहारणं मनुष्यवाह्येन शिविकादिनयनम् । - - - H

13 एतं वैवाहिकमग्निमुखायां समोष्य दम्पत्योर्गच्छतोरनु पृष्ठतो
हरन्ति तदीयाः पुरुषाः । - - - अनुशब्दः पुरस्तान्नयनप्रतिषेधार्थम् ॥ H.

14 एषो वैवाहिकोभिर्नित्यः शाश्वतिको धार्यः पत्नीसंबन्धानां
कर्मणामर्थाय ॥ H पाणिग्रहणादारभ्य सर्वाचारलक्षणकर्मार्थमयम-
भिर्नित्यः - - - - - ॥ नित्य इति सिद्धे धार्य इत्यारम्भात्प्रयाणेष्वस्य
समिध्वरण्योरात्मनि वा समारोपणं गृह्यान्तरविहितं विकल्पेनापि न
स्यात् । - - - - - S

15 अनुगत उद्धातो मन्थो मन्थनेनोत्पाद्यः । अस्मिन्पक्षे वि-
वाहेष्वस्य योनिरैषैव । - - - - H

16 श्रुतवृत्ताध्ययनसंपन्नो ब्राह्मणः श्रोत्रियस्तस्य गृहे यः पच-
नाभिस्तस्माद्वाहार्यः । अस्मिन्पक्षे विवाहेष्वस्य योनिरैषैव ॥ H

17. अत्र व्यवहितकल्पनमा[नया] पदानां संबन्धः । अग्रावनुगते
भार्यायाः पत्युश्चोभयोरुपवासो भवतीति तयोरन्यतरस्य (च) वेति ।
चशब्द उभयोरुपवाससमुच्चयार्थो भार्यायाः पत्युश्चेति । वाशब्दोन्यत-
रस्य विकल्पार्थस्तयोरन्यतरस्य वेति । उपवास उभयोरपि कालयोर-
भोजनम् । - - - - H. अन्यतरस्य कालस्याहो रात्रेर्वा संबन्धुप-
वासः अनश्ननं भार्यायाः पत्युर्वा भवति । चकारोग्न्त्युत्पत्तिप्रायश्चित्त-
योः समुच्चयार्थः । - - - - अन्ये भार्यापत्योरुभयोरप्युपवासः । न वि-

¹ Here follows text of S. 10. See critical notes.

कल्पः स्वामित्वाविशेषात् पर्वसु चोभयोरुपवास इति (Dh. II, 1, 4.)
स्मार्ते समुच्चयस्य दृष्टत्वाच्च । वाशब्दस्तु चार्थ इति । तेषामुपवासस्या-
न्यतरस्य कालस्थितेतावदेवालं सूत्रम् । अर्थादेव स्वामिनोरुभयोरुप-
वासो भविष्यति । केचित् - - - - S

18 उत्तरयर्चा अयाश्चाम्न इत्येतया जुहुयादाहुतिमेकाम् । ---
तदिदं प्रायश्चित्तमपहरणादिनामिनाशेषि द्रष्टव्यम् - - - H

19. अथ दम्पत्योः प्रस्थानविशेषधर्म उपदिश्यते । उत्तरा सत्वे-
नोत्तमित्येषा रथस्योत्तमनी । अनयर्चा रथस्योत्तमनं कर्तव्यमि-
त्यर्थः । - - - H

20. याभ्यामूह्यते रथसौ वाहौ अश्वावनुडुहौ[नडुहौ] वा उत्त-
राभ्यामृग्भ्यां युजन्ति ब्रध्नं योगे योग इत्येताभ्यां युनक्ति युगधुरोरा-
बध्नाति । युजन्तीति दक्षिणं योगे योग इत्युत्तरम् । केचिदुभाभ्या-
मेकैकस्य योगमिच्छन्ति ॥ H. उत्तराभ्यां युजन्ति बुध्नं योगे योग
इति - - - - S

22 अथ तं रथं युक्तमारोहति वधूः । तमारोहतीमारोहन्ती-
मुत्तराभिः सुकिंशुकमित्येवमादिभिरभिमन्त्रयते । - - - अश्वपुरुषा-
दिषु चाभिमन्त्रणादयो दम्पतिधर्मा भवन्तीत्युक्तम् । सुचक्रमिति मन्त्र-
लिङ्गादथ एव मन्त्रा इत्येके । वधूपतिवादनपरत्वान्मन्त्रस्य रथलिङ्ग-
मर्थवाद इत्यन्ये ॥ H रथमारोहतीमारोहन्ती वधूम् । नुमभावश्चा-
न्द्सः । सुकिंशुकमित्यादिभिश्चतसृभिरभिमन्त्रयते । रथमारोहन्ती ना-
श्वादिं सुचक्रमिति लिङ्गविरोधात् । उदुत्तरमिति वा तिसृभिरश्वा-
दिमारोहतीमनुमन्त्रयते ॥ S.

23 द्वे सूत्रे नीललोहिते रथस्य वर्त्मनोरुभयोः । भविष्यन्निर्दे-
शोयम् । ययोर्वर्तिष्येते रथचक्रे तयोर्वर्त्मनोः । वर्ति[वर्ते]न्योरिति युक्तं
पठितं तथा च दक्षिणस्यामित्यत्र स्त्रीलिङ्गनिर्देशोप[श उप]कल्पते ।
व्यवस्तृणाति विशब्दस्तिर्यगर्थे तिर्यगवस्तृणाति । उत्तरया नीललो-
हिते इत्येतया ॥ तयोः सूत्रयोर्यन्नीलं तद्दक्षिणस्यां वर्तन्यां व्यवस्तृणा-
ति ॥ उत्तरस्यामिति सव्यस्य चक्रस्य वर्तन्यामित्यर्थः । - - - - सूत्रव्य-
वस्तरणमसदादिषु नास्ति रथसंबन्धात् ॥ H. वर्त्मनोर्वर्तन्योरित्यर्थ-
पाठः । - - - - S

24 ते सूत्रे अभियाति उपरि याति । उत्तराभिस्त्रिसृभिर्ऋ-
ग्भिः ये वध्वश्चन्द्रमित्येताभिः । - - - - H

25. अतीत्य गमनमतिक्रमः । अतिक्रम एव व्यतिक्रमः । - - -
उत्तरामृचं जपेद्वरः । ता मन्दसानेत्येताम् । निमित्तावृत्तौ जपस्यावृ-
त्तिः । - - - - H. तीर्थं पुण्यनदादि । स्थाणुर्गवां कण्डूयनार्थं नि-
खातः । - - - - - S.

Paṭala II, Khaṇḍa 6

1 अथ यदि पथि नावा तार्था नदी वापी वा स्यात्तत्र ना-
वमुत्तरयर्चा अयं नो मद्याः पारं स्वस्तीत्येतथानुमन्त्रयते । अनुमन्त्र-
येत्यर्थः । पृष्ठतः स्थित्वानुवीक्ष्य मन्त्रोच्चारणमनुमन्त्रणम् । कृतेनुम-
न्त्रणे वरो वधूश्च तामारोहतः ॥ H

2 ये नावं नयन्ति नावि भवा नाव्याः कैवर्तस्तान् । तरती
तरन्ती । तरणकालं इत्यर्थः । - - - - केचिन्नावा तार्था आपो नाव्या
इति व्याचक्षते । तेषां पुल्लिङ्गनिर्देशोऽनुपपन्नः ॥ II नाव्यान् नौनेतृ-
कैवर्तकान् । तरतीति छन्द[ी]रूपम् । - - - - S.

3. तीर्त्वा पारं प्राप्योत्तरामृचमस्य पार इत्येतां जपेद्वरः । - - - H.

4. श्मशानभूमेरधि उपरि व्यतिक्रमे भाण्डे भाजनार्थं रथे वा
रिष्टे - - - - । अन्येषु चैवंप्रकारेषु निमित्तेषु वक्ष्यमाणहोमः कार्यः ।
तत्रामेरूपसमाधानादि तन्त्रं प्रतिपद्यते । अथ[अधि]शब्दयोगात् श्मशा-
नभूमेरुपरिगमन एवैतद्भवति । तीर्थानां तु समीपेनातिक्रमेऽपि भव-
ति ॥ उत्तरा आहुतीर्जुहोति यदृते चिदित्याद्याः सप्त । उत्तरैर्मन्त्रै-
रेतैराहुतीर्जुहोतीत्यर्थः । - - - - H. श्मशानाधिव्यतिक्रमे श्मशा-
नभूमेरुपरि व्यतिक्रमे भाण्डे वधूभूषणादौ रथे वा रिष्टे नष्टे । - - - - S.

5. क्षीरिणां न्ययोधादीनाम् । लक्ष[लक्ष?]स्थानामप्यन्येषाम् ।
लक्ष्णानां [लक्ष्णानां?] लक्षणयुक्तानां प्रसिद्धानां सीमावृत्ताणाम् ।
लक्ष्णानामित्यपि पाठे चायमेवार्थः । नदीनां सोदकानामनुदकानां
च । धन्वनां निर्जला[ना]मरण्यानां च व्यतिक्रमे । उत्तरे च्छचौ यथा-
लिङ्गं यस्य लिङ्गं यस्यां दृश्यते तद्व्यतिक्रमे तां जपेत् । तत्र वृत्ताति-
क्रमे ये गन्धर्वा इति । नद्यतिक्रमे या ओषधय इति । धन्वातिक्रमे

यानि धन्वानोति । यथालिङ्गं वचनमुभयत्रोहो मा भूदिति । नद्य-
तिक्रमेपि कृत्वा भवति । तथा धन्वातिक्रमेपि ॥ H - - - - लक्ष्य
चिह्नं तत्र भवाः लक्षणा दुर्गादि तिल्लीणीका [तिन्लीनीका?] सी-
माकदम्ब इत्यादयः । - - - धन्वानः दीर्घारण्यानि येषु ग्राम्याः पशवो
न निवसन्ति । - - - - S.

6 अथ गृहं प्राप्य रथादवरोप्य यज्जनं तस्या बहत्त्व[बहुतु]गतं
तच्च गृहान्प्रपाद्य ततस्तथा तान्गृहान्संकाशयति सम्यगीक्षयति । उत्त-
रयर्चा संकाशयामीत्येतया ॥ H वरः स्वगृहाञ्ज्ञातिधनसंयुक्तान्वधूं
- - - संकाशयति दर्शयति । - - - - S.

7 उत्तराभ्यामा वामगन्धर्वं नो देवः सवितेत्येताभ्याम् । - - - H.

8 विमुच्य वाहौ वरः पूर्वं गृहं सायं प्रविश्य यत्र दम्पत्योर्वा-
सस्तत्रागारस्थ मध्ये चर्मास्तृणाति । उत्तरयर्चा शर्म वर्मेत्येतया । - - -
आस्तीर्य ततो दक्षिणेन पदा गृहान्प्रपादयति वधूं प्रवेशयति प्रपा-
दयति । प्रपादयंस्त्वामुत्तरामृचं वाचयसि गृहानित्येताम् । - - - - H

9 देहलीनाम द्वारेधस्ताद्वाह । तत्पर्यन्ते वेदिकेत्यपरे । तां
प्रपादनकाले स्वयं सा च नाधिक्रामतीत्यर्थः । तयोः प्रपन्नयोरग्निम-
नुप्रपादयति ॥ H सा च प्रविशन्ती देहिनी नाभितिष्ठति । केचि-
च्चकाराद्वरोपि ॥ S

10. प्रपद्य गृहानथ तत्कालमशनम् । ततो यस्मिन्नगारे चर्मा-
स्तरणं तस्योत्तरपूर्वदेशे विवाहाग्निं प्रतिष्ठाप्याग्रेरूपसमाधानादि तन्त्रं
प्रतिपद्यते । - - - उत्तरास्त्रयोदश प्रधानाहुतीः आग्न्योष्ठमित्याद्या
लिङ्गविरोधे सत्यपि वर एव जुहोति विधेर्बलीयस्त्वात् । भवति
लिङ्गं चाविवक्षितं देवतास्तरणार्थत्वान्मन्त्राणाम् । - - - उत्तरयर्चा
इह गावः प्रजायध्वमित्येतया तदुपविशतः । - - - - H

11. पुमांसमेव सूते न स्त्रियमिति पुंसूः । पुंस्वः । पुंस्वो जीवपु-
त्राया इति पाठः । न रेफः पाठ्यः । पठ्यमानो वा च्छान्दसो द्रष्ट-
व्यः । - - - - पुत्रमुत्तरयर्चा सोमेनादित्या इत्येतयासा वध्वा अङ्ग
उपवेश्य तस्मै कुमाराय फलान्युत्तरेण यजुषा प्र स्वस्थ इत्यनेन प्रदाय
तत उत्तरे ऋचौ इह प्रियं सुमङ्गलीरित्येते जपित्वा तत उभौ तस्मि-
न्नेव चर्मणासीनौ वाचं यच्छत आ नक्षत्रेभ्यो नक्षत्राणामुदयादित्यर्थः ।

कुमारश्च फलानि गृहीत्वा यथार्थं गच्छति ॥ H - - - पुंस्वोः पुंस्वा
इत्यर्थपाठः । - - - - - उभौ वाचं यच्छतः । - - - S.

12. - - - उत्तराभ्यां ध्रुवक्षितिः सप्तर्षय इत्येताभ्याम् । - - -
ततो वाग्विसर्गः । मन्त्रलिङ्गादेव यथालिङ्गदर्शने सिद्धे यथालिङ्गवचनं
विकल्पार्थम् । उत्तराभ्यां ध्रुवम[रुन्ध]ती च दर्शयति यथालिङ्गं वेति ।
तेनोत्तरास्यामृचि सर्वेषां सप्तर्षीणां कृत्तिकानामरुन्धत्याश्च सहदर्शनं
पक्षे भवति न केवलमरुन्धत्या एव ॥ H. - - - - यथालिङ्गं पूर्वया
ध्रुवमुत्तरायारुन्धती च दर्शयति वधूम् । - - - केचिद्यथालिङ्गमित्यत्र
नास्ति । अध्येतृणां (प्रयोक्तृणां S₂) प्रमादात्प्रदेशान्तरे दृष्टमिह संच-
रितपठितमिति¹ । अपरे - - - यथालिङ्गं वेति भ्रान्त्या सूचं साध्या-
हारं व्याचक्षते । - - - S

Patala III, Khaṇḍa 7.

1. अथेति वचनादेतस्यामेव रात्र्यां स्थालीपाको भवति । स्था-
ल्यां पच्यत इति स्थालीपाकः । तस्य देवताविधानमभिधेयेनेति । - - - -
एनां याजयतीति वचनात्सहस्रमुभयोरस्मिन्कर्मणि नास्ति । वध्वा
एवेदं कर्म वरस्य त्वात्विज्यमेव । तेन यदिदं स्थालीपाकपरिवेषणं
ब्रीह्यादि दक्षिणा च तद्वधूधनस्यैव भवति । - - - H. - - - - पत्नी
याजयति पत्न्यामन्वारब्धायां जुहोति । - - - अन्ये याजयतीति वच-
नाद्वरादन्योऽप्यस्य स्थालीपाकस्य यागस्य कर्तेति । तन्न । - - - - -
केचित् - - - - S

2. - - - - स्थालीपाकब्रीह्यादिकम् । - - - - S.

3 ततस्तानवहतांस्त्रिंशत्पत्नीकृतान्प्रक्षाल्य अपयति वरः । - - - -
H. उद्वास्य सौकर्यादपरेणानि प्रतिष्ठाप्य प्रतिष्ठितमभिधारयति । - - - S.

4 अनेन पौरोडाशिकोवदानकल्प इह प्रदर्शितो विज्ञेयः ।
तस्मादङ्गुष्ठपर्वमात्रमिति (Śr II, 18, 9.) अपि भवति । पञ्चावत्तं च
पञ्चावत्तिनाम् । प्रत्यभिधारणं च हविषो लाजावदानवदुपस्तीर्य । - - -
H होमदर्व्यां स्रुवेण दर्व्यन्तरेण वा सकृदुपस्तरणं कार्यम् । - - - S.

¹ संचरितचपाठ इति S₁; संचरितपठितव्यमिति S₂.

5 - - - अभिरेव देवता पूर्वस्य होमस्य - - - ॥ स्वाहाकारेण प्रदानं प्रक्षेपो यस्मिन्स स्वाहाकारप्रदानः स्थालीपाकस्य होमः । अविशेषात्पूर्वञ्चोत्तरस्य । तत्र स्वाहाकारसंयोगाद्देवताशब्दश्चतुर्थन्तो भवति अत्रये स्वाहा अत्रये स्विष्टकृते स्वाहेति । - - - - H.

6 यथा द्रव्या होमस्तथैव स्रक्तदुपहत्य जुहुयात् । अत्र पक्ष उपस्तरणाभिधारणयोरभाव इत्युक्तम् । केचित्कुर्वन्ति जुहुयादिति वचनं स्विष्टकृत्यपि प्राप्त्यर्थम् ॥ H. अथवा द्रव्या स्रक्तस्थालीपाका-
नृहीत्वा जुहुयात् । - - - S

7 - - - द्वितीयवचनं पूर्वेण तुल्यधर्मत्वज्ञापनार्थम् । तेन यथो-
पदेशं प्रधानाहुतीरित्यादौ (I, 2, 7) स्विष्टकृतोपि ग्रहणं भवति ।
तथा स्रक्तदुपहत्य जुहुयात्स्वाहाकारप्रदान इत्येतयोश्च प्रवृत्तिः ॥ H.
देवतेति शेषः । स्थालीपाकशेषाद्वितीयो होमः कर्तव्यः । तस्मिन्नग्निः
स्विष्टकृद्देवतेत्यर्थः । - - - S

8 अत्रापि पौरोडाशीयः स्विष्टकृतोवदानकल्पः प्रदर्शितो वि-
ज्ञेयः । तेन द्विः पञ्चावन्तिन उत्तरमुत्तरं ज्यायांसं न हविः प्रत्यभि-
धारयतीति (Śr. II, 21, 3—5) विशेषा इहापि द्रष्टव्याः ॥ H.

9 हविषो मध्यात्पूर्वस्य दैवतस्यावदानं कार्यम् । उपघातप-
क्षार्थोयमारम्भः । चतुरवत्तपक्षे त्रैष्टिकविधिप्रदर्शनबलान्मध्यादङ्गुष्ठप-
र्वमात्रमवदानं - - - (Śr. II, 18, 9) इत्यवदानस्थानसिद्धेः । एतेनो-
पघातपक्षे चतुरवत्तधर्म उपस्तरणादिर्न प्रवर्तत इति दर्शयति ॥ S

10. आघारसंभेदो मध्यम् । अत्रापि पौरोडाशिक एव होम-
देशो दर्शितो विज्ञेयः । तेनाहुतीनामनेकत्वे पूर्वा पूर्वा संहितामि-
त्येवमादयो (Śr. II, 19, 9) विशेषा इहापि भवन्ति ॥ H. होमः प्रक्षेपः ।
दैवतस्याग्नेर्मध्ये । - - - S.

11. अयमप्युपघातपक्षार्थमारम्भः ॥ H. उत्तरार्धाद्विष उत्त-
रस्य स्विष्टकृत अवदानं कार्यम् । - - - S.

12. अत्रापि पौरोडाशिकस्य स्विष्टकृतो धर्मो विज्ञेयः । तेना-
संस्तनामितराभिरिति (Śr. II, 21, 6.) विशेष इहापि भवति । - - -
H. तस्य स्विष्टकृतो होमोऽग्रेऽन्तरार्धपूर्वार्धे । - - - S.

13 यस्मिन्बर्हिषि प्रतिष्ठितं हविराज्यं च तस्मात्किंचिदुपादाय तद्वर्हिराज्यस्य चान्नस्य च यौ लेपी तयोः प्रस्तरवत्तूष्णीमङ्का प्रस्तर-
वदेव तूष्णीमग्नौ प्रहरति । अत एव प्रतिपत्तिविधानादपरेणाग्निं
बर्हिषः स्तरणं भवति हविषश्च तत्रासादनम् । - - - H. लेपयोर्द-
वीद्वयलभयोः पात्रसादनार्थं संस्तीर्णं बर्हिः प्रस्तरवत्तूष्णीमङ्का तद्वदेव
तूष्णीमग्नौ प्रहरति । इदमपि प्रदर्शनार्थम् । तेनाञ्जनादि संस्त्रावान्तं
(Śr. III, 5, 9—7, 14) औतवत्तूष्णीं करोति । - - - केचित् - - - S.

14 उत्तरं तन्त्रं जयादि यथा सिद्धं तथात्रापि कर्तव्यमित्यर्थः ।
कथं च सिद्धम् । उपजुहोतीति (I, 2, 7.) वचनात्प्रधानहोमानन्त-
रम् । तेनोपहोमानामुपरिष्ठाद्वर्हिषोनुप्रहरणं भवति । - - - ॥ परि-
षेचनं कृत्वा । परिषेचनान्तं कृत्वेत्यर्थः । - - - ॥ अन्ये तु सिद्धमुत्तरं
परिषेचनमित्येकमेव योगं पठन्तो व्याचक्षते । तेनह स्थालीपाके प्रधान-
होमानन्तरं तत्रविशेष[तन्त्रशेष]स्य प्राप्तस्य परिषेचनमेव सिद्धमन्य-
दसिद्धमिति । तेनोपहोमानां चेह लोपश्चोद्यत इति । तेषामुत्तर-
मिति वक्तव्यम् ॥ H

15 तेन हविःशेषेण सर्पिष्मता प्रभूतलौकिकाज्योपसिक्तेन ब्रा-
ह्मणं दक्षिणतो दर्भेषु निषादितं भोजयेत् । - - - सर्पिष्मतेति मनु-
वतिशयार्थः । - - - S.

16 अस्य वरस्य योपचितः पूज्यः आचार्यः तस्मा ऋषभं स्था-
लीपाकस्य दक्षिणां ददाति वधूः । - - - H

17 - - - अतः स्थालीपाकादूर्ध्वं दक्षिणां वर्जयित्वा पर्वसु चो-
भयोरुपवास (Dh II, 1, 4) इत्यनेन प्रकारेण कृतोपवासाभ्यां पर्वसु
पौर्णमासीषु चामावास्यासु चैवमेवाग्नेयस्थालीपाककालेन स्थालीपाकः
कार्यः । अत्रोपोषिताभ्यामिति द्विवचननिर्देशादुभावप्यधिकारिणी ।
तत्र तु पत्येव । दक्षिणा चेह नास्तीत्येतावान्विशेषः । - - - H.

18. पात्रशब्द उभयलिङ्गः । धान्यमुष्टिशतस्य पूर्णं पात्रं पूर्णपात्र
इत्याहुः । दक्षिणा चेयं ब्रह्मणे देया ॥ H. धान्यादेः पूर्णं यत्किंचि-
त्पात्रं पूर्णपात्रम् । यद्वा अष्टमुष्टि भवेत्किंचित्किंचिच्चत्वारि पुष्कलं
पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं प्रचक्षत इति वचनात् धान्यमुष्टीना-
मष्टाविंशत्यधिकशतं पूर्णपात्रम् । - - - S.

19. स्थालीपाकादूर्ध्वम् - - - । तेनास्त्रामेव रात्रावारम्भः । - - -
एते आहुती इत्युच्यते ये अग्निहोत्राहुती आहिताग्नेस्ते एते इति प्रति-
ज्ञापनार्थम् । तेन तद्धर्माणामत्र प्रवृत्तिः । - - - (Śr. VI, 9, 3. 10,
4) । हस्तेनेति दर्श्या अपवादः । - - - - H सायं प्रातरित्यग्निहोत्र-
कालानां चतुर्णामुपलक्षणमग्निहोत्रानुकारित्वादीपासनहोमस्य । अत
ऊर्ध्वं स्थालीपाकान्ताद्विवाहादूर्ध्वम् । - - - - - एते इति विशेषणा-
दत्रापि द्वितीयाहुतिः स्विष्टकृतस्थानीयाङ्गमित्यर्थः । - - - S

20. देवतैव देवतम् । अग्नये स्वाहेति पूर्वाहुतिरग्नये स्विष्टकृते
स्वाहेत्युत्तरा ॥ H

21. सौरी सूर्यदेवत्या सूर्याय स्वाहेति पूर्वाहुतिः । - - - H

22. उभयत एतयोराहुत्योः पुरस्तादुपरिष्ठाच्च यथा पुरस्ताद्वि-
हितमग्निं परिषिञ्चति (I, 2, 3) पूर्ववत्परिषेचनमन्वमंस्था (I, 2, 8)
इति । - - - - S.

23. पर्वसु भवः पार्वणः तेन पार्वणेन स्थालीपाकेनातोऽस्मात्पा-
र्वणादन्यानि कर्माणि व्याख्यातानि यान्याचाराद्गृह्यन्ते ज्ञायन्ते तानि
सर्वाणि । अयमपि कल्पातिदेशः । सोऽयं पार्वणस्य कल्पः एवमत ऊर्ध्व-
मित्यादिः पूर्वसु [पूर्णपात्रसु] दक्षिणेत्येवमन्तः (17—18.) एवं सर्वेषां
पाकयज्ञानां कल्प इत्यर्थः । तत्रोपवासः पार्वणवदन्यत्र न भवति ।
- - - - - आचाराद्यानि गृह्यन्त इति वचनादस्मिञ्छास्त्रेनुपदिष्टाना-
मपि शास्त्रान्तरदृष्टानां पञ्चगुणकानामयमतिदेशो भवति । - - - H.
पार्वणेन वैवाहिकेन स्थालीपाकेनातोऽन्यान्यस्मादन्यानि सर्पबल्यादीनि
यान्याचाराद्गृह्यन्ते तानि कर्माणि व्याख्यातानि । - - - ननु कथं पा-
र्वणशब्दवाच्यत्वं वैवाहिकस्येति चेत् । नित्यस्त्वादुपोषिताभ्यां पर्वसु
कार्यं इति पर्वसु भवत्वात्पार्वणः । तस्य च पार्वणस्यायं प्रकृतित्वेन संब-
न्धी । तस्येदमिति पार्वणशब्दादण्प्रत्यये कृते पार्वण इत्येवं रूपं भव-
ति । - - - - प्रसिद्धश्चैष न्यायः । यस्य पुष्कलो धर्मोपदेशः सोऽन्येषां
प्रकृतिः । न हि भिक्षुकान्याचितुमर्हति । तस्माद्युक्तं वैवाहिकस्यैव प्रकृ-
तित्वम् । अस्य च वैवाहिकस्य पार्वणशब्दवाच्यत्वं धर्मशास्त्रे व्यक्त-
मेव । - - - - - S.

24. पार्वणेनातोऽन्यानीत्ययं कल्पातिदेश उक्तः । तेन पार्वणे ये

देवते यस्य स्थालीपाकस्तेषां सर्वेषु कर्मसु प्रवृत्तिः । तत्रोपदिष्टाभिस्तु देवताभिः पार्वणदेवतयोर्बाधे प्राप्ते तन्निवृत्त्यर्थं वचनम् । तन्त्रचोदितानां देवतानां देशविधानानां च योग[ार्थ]म् । अग्निः पार्वणो यस्य स्विष्टकृत्तावन्तरेण तयोर्मध्ये ता देवता यष्टव्या इति । तत्र पार्वणस्याग्नेः पार्वणमेव हविः । तत्र तत्र विहितानां तत्र तत्र विहितम् । सौविष्टकृतस्तु सर्वशेषः । - - - अपर आह । नैते पार्वणदेवते अनूद्येते अभिस्तु स्विष्टकृच्च । किं तर्हि । आगन्तुके एते अनेनैव वचनेन विधीयते । - - - - H. - - - यथोपदेशं सर्पवल्गादिषु यास्य यावत्तस्य येन येन प्रकारेण मन्त्रविधानादिनोपदिष्टा देवतास्ता एव भवन्ति । न पार्वणदेवता न तेषु पार्वणं प्रधानं समुच्चेतव्यमित्यर्थः । - - - - ॥ - - - यथोपदेशं देवता ये विद्वतावुपदिष्टाः प्रधानहोमास्तेभिं स्विष्टकृतं चान्तरेण आप्रेयसौविष्टकृतयोर्होमयोर्मध्ये भवेयुः । - - - - केचित् - - - एकं सूत्रं - - - - S

25 अतिथिर्यस्य कर्मणो निमित्तं तदातिथ्यम् । गवालम्ब इत्यर्थः । तद्विद्वतं यथोपदिष्टमेव स्यात् । नात्राग्निमिद्धित्यादि सामान्यमपि तन्त्रम् । पार्वणं तु दूरे कृत्स्नविधानात् । यजतेरपूर्वत्वमिति न्यायात् । कृत्स्नविधानं च तस्यै वपां - - - इति (V, 13, 16) । एतच्च प्रदर्शनार्थम् । तेन वपाहोमानन्तरं किंशुकहोमः । सर्षपफलीकरणहोमादयश्चापूर्वा एव कृत्स्नविधानतुल्यत्वात् । - - - S.

26 आर्याः प्रयता वैश्वदेव इति (Dh II, 3, 1) चोदिते वैश्वदेवाख्ये कर्मणि देवतोपदेशोयं निर्वापकाले संकल्पार्थम् । H

27 पौर्णमासी यस्यां क्रियते श्रावण्यां पौर्णमास्यामस्तमिते स्थालीपाक (VII, 18, 5) इत्यादि यत्कर्म चोदितं तत्र पौर्णमासी देवता । का । यस्यां पौर्णमास्यां तत्कर्म क्रियते । तेन श्रावण्यै पौर्णमास्यै स्वाहेत्येवं स्थालीपाकाद्धोमः । - - - H.

Paṭala III, Khaṇḍa 8

1 2 द्विविधमुपाकरणं काण्डोपाकरणमध्यायोपाकरणं चेति । तथा समापनम् । - - - ऋषिर्यः प्रज्ञायते काण्डानुक्रमस्यां काण्डर्षित्वेन स तत्र देवता । तस्य सदसस्यतिर्द्वितीयः । काण्डर्षिभ्यो ऋत्वा

सदसस्यतये होतव्यमित्यर्थः । - - - - - अध्यायोपाकरणे तु सर्वेषां
काण्डशीर्षाणां होमः । ततः सदसस्यतेः । जयादयश्च भवन्ति वा न
वा । - - - - - H

2. ननु सदसस्यतिरित्यध्यायोपाकरणसमापनयोर्नवमः काण्डो-
पाकरणसमापनयोः षष्ठः । - - - किमर्थं द्वितीय इत्युच्यते । द्वितीयस्य
खिष्टकृतः स्थानेयं सदसस्यतिर्भवेदित्येवमर्थम् । - - - - कथं तत्स्थाने
सदसस्यतिविधिरिति चेत् । न । अनेनैव वचनेनात्र प्रसङ्गो विधी-
यते । - - - - - S

3 पाकयज्ञाधिकारे सर्वत्रायं प्रतिषेधः । आह्वादिष्वपि । अव-
रान्नानि कुलत्वादीनि । परिचक्षते वर्जयन्ति शिष्टाः । - - - H - - - -
अस्य प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवमाह ॥ S

4 योयं स्त्र्यादीनां प्रतिषेधः स काम्येषु कर्मसु नादरणीयः ।
यथोपदेशमेव तानि कर्तव्यानि । तथा बलयश्च यथोपदेशमेव कर्त-
व्याः । - - - - H.

5 एतस्मिन्निमित्ते स्वयंप्रज्वलितेभ्यौ संप्राप्त उत्तराभ्यामृग्भ्यां द्वे
समिधावादध्यात् । उद्दीप्यस्व मा नो हिंसीरिति । - - - सर्वत्रग्र-
हणात्सर्वपाकयज्ञेष्वयं विधिर्भवति । अन्यथा प्रकरणाद्विवाह एव
स्यात् ॥ H सर्वत्र सर्वा[सर्वेष्व]चारलक्षणेऽपि कर्मसु । अन्ये सर्वदा
अकर्मकालेष्वपीति । स्वयंप्रज्वलितेभ्यौ यत्तमन्तरेणौपासने प्रज्वलि-
ते । - - - - S.

6. - - - एताभ्यां यजुर्भ्यां समिधावादध्यादिति मन्त्रविकल्पः ॥ H

7. एतन्नक्षत्रं न विस्मरेद्यस्मिन्नक्षत्रे भार्या तत्कुलादानयति ।
यस्मिन्नक्षत्रे पाणिग्रहणं कृतं तन्न विस्मर्तव्यमित्यर्थः । तस्य प्रयोजनम् ।
संवत्सरे संवत्सरे तस्मिन्नक्षत्रे कर्मविशेषः । कः पुनरसौ । यच्चैनयोः
प्रियं स्यादिति (Dh II, 1, 7 sqq) सामयाचारिकेषूपदिष्टः । - - - H
यस्मिन्नक्षत्रे गृहप्रवेशादि स्थालीपाकान्तं कर्म करोति तदेतदहरव-
धित्वेन विजानीयात्तत आरभ्य चिरात्तमुभयोरधःशब्देत्यादि कर्तुम् ।
केचित् - - - - S.

8. स्थालीपाकादारभ्य चिरात्तमधःशब्दा नोपरि खट्वादौ । ब्र-
ह्मचर्यं मैथुनवर्जनम् । - - - इदं तु ब्रह्मचर्यवचनं दाढीार्थम् । यद्यपि

सहशयनमुभयोस्तथापि मैथुनवर्जने यत्नः कर्तव्य इति ॥ H - - - -
चकारान्ध्रुमांसदन्तधावनाञ्जनाभ्यञ्जनानुलेपनस्रग्धारणानां वर्जनम-
पि । यद्वा ब्रह्मचर्यपदेनैव मध्वादिसप्तकमपि निषेध्यम् । - - - S.

9 तयोर्दम्पत्योः शयनस्य मध्ये दण्डः क्षीरिवृक्षोद्भवस्तिष्ठति
स्थापयितव्यः अन्योन्यसंस्पर्शो मा भूदिति ॥ H.

10 अपररात्रो रात्रेस्तृतीयो भागः । उत्तराभ्यामुदीर्घात् इत्ये-
ताभ्याम् ॥ उत्तराः सप्त प्रधानाऽऽतीर्जुहोति । अग्ने प्रायश्चित्तं इत्या-
द्याः । तत्रादिषु चतुर्षु त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसीत्यनुषङ्गः । - - - - ॥
अपरेणाभिमग्नेः पञ्चात्माची प्राङ्मुखीमुपवेश्य ऊतस्याज्यस्य शेषाद्वा-
वदाय व्याहृतिभिः स्वाहाकारान्ताभिः प्रतिमन्त्रं तस्या वध्वाः शिर-
स्थानयति । उत्तराभ्यामपश्यं लेख्येताभ्याम् । यथालिङ्गं पूर्वया वधूरु-
त्तरया वरः । उत्तरया समञ्जन्त्वित्येतया वधूवरयोर्हृदयदेशयोः
संमार्जनम् । उत्तरास्तिस्रः प्रजापते तन्वमित्याद्याः । शेषमनुवाकशेष-
मारोहोऽमित्यादि समागमनकाले जपेत् । समावेशनं त्वस्मिन्नेवाप-
ररात्रे नियमेन भवति । इदमेव समावेशनं मन्त्रवद्वान्यानि । - - - H.
[चतुर्थ्यापररात्रे] चतुर्थ्या अपररात्र इति विहृत्यार्थपाठः¹ । चतुर्थ्या
रात्रेः चतुर्थस्थाहोरात्रस्यापररात्रे - - दण्डम् - - - शयनादन्यत्र नि-
दधाति । - - - मिथः अन्योन्यं युगपत्समीक्ष्य - - आज्यशेषेण हृद-
यदेशौ युगपदङ्गुष्ठविस्त्रंसिकाभ्यां समनक्ति । - - - समावेशनं च वध्वा
सह मैथुनार्थं शयनम् । - - - S.

11. ब्राह्मण एनौ जायापती समागमिष्यन्तावनुवाकशेषेणाभि-
मन्त्रयेत् । तत्र यद्वधूवासः प्राग्नेन परिधापनं [परिधापितं] तद्वतान्ते
विमुच्यान्यद्वासः परिधाय[प्य] संसृशति वधूः [वधूम] । तेन स्पर्शो
दोषदर्शनात् । - - - तद्वासः श्रोभूते परादेहि शाबुल्यमित्येताभिश्च-
तमृभिर्ऋग्भिः सूर्याविदे ब्राह्मणाय वरो दद्यात् । यथा वक्ष्यति - - -
इति (III, 9, 11.) ॥ H

12. यदेति वचनं विवाहादूर्ध्वमपि प्राप्त्यर्थम् । अन्यथा विवा-
हमध्य एव स्यात् । संशासनं च प्रथमतः सकृद्ववति । तदेव सर्वार्थं

¹ चतुर्थ्यापररात्र इति विवृत्तस्य पाठः S₁; चतुर्थ्या अपररात्र
इति विहृत्यार्थपाठः S₂.

भवति । - - - - H मलवद्वासाः कालनिर्गतशोणितेन मलिनं वासो वसाना । रजस्वलेत्यर्थः । - - - पतिरेवैनां ब्राह्मणे प्रतिषिद्धानि कर्माणि संश्रास्ति लौकिकभाषया शिचयति । कानि ब्राह्मणप्रतिषिद्धानी-
त्यत आह । यां मलवद्वाससमिति (T S. II, 5, 1, 6 sq) एतानि ।
यां मलवद्वाससं संभवन्तीत्येतद्ब्राह्मणचोदितान्येतानि सर्वाण्यपीत्यर्थः ।
अथ तानि सुग्रहार्थं क्रमेणोच्यन्ते । न स्नानात्पूर्वं मैथुनम् । तदेव न
स्नानादूर्ध्वमप्यरण्ये । तदेव न स्नातयापि पराङ्मुख्यानिच्छन्त्या वा ।
अपूर्णे चिरात्रे न स्नानं न तैलाभ्यञ्जनं न कङ्कतादिना शिरसि
लेखनं न चक्षुषोरञ्जनं न दन्तधावनं न नखनिकृन्तनं न कार्पासादि-
ना तन्तुकरणं न रज्जुक्रियेत्येतान्येकादश । अथाशनपात्रमञ्जलिरख-
र्वी वा । खर्वः अल्पः खण्डो वा दग्धो वा ततोऽन्यः अखर्वः । एतच्च
व्रतं तिस्रो रात्रीश्चरेत् । - - - तिस्रो रात्रीर्व्रतं चरेदिति वचनात्ने-
चेतोऽन्तमादित्यमित्यादि प्राजापत्यव्रतवत्संकल्पविधय एव ॥ S.

13. रजसः शोणितस्य प्रादुर्भावात् कालनिर्गमात् कारणात्
न मालिन्यादेः स्नातां पूर्णे चिरात्रे स्नातां भार्यामृतुसमावेशन ऋतु-
कालीनसमावेशनकाले - - - उत्तराभिः विष्णुर्योनिमित्यादिभिस्त्र-
योदशभिरभिमन्त्रयते । - - - स्नातामिति वचनात् चतुर्थेऽहनि प्राय-
त्यार्थमनया स्नातव्यमेव ॥ S.

Paṭala III, Khaṇḍa 9.

1. रजसः प्रादुर्भावादित्यारभ्य चतुर्थीषोडशौ गृह्येते प्रकर-
णात् । आङ्गिभिर्विधौ । - - - - H चतुर्थीप्रभृतीति दीर्घेणार्थ-
पाठः । चतुर्थीं रात्रिमारभ्या षोडशीम् । - - द्वितीया पञ्चम्यर्थे । आ
षोडशा इति यावत् । उत्तरामुत्तरां युग्मां रात्रिं प्रत्युत्तुगमन ऋतौ
मैथुने कृते प्रजानिःश्रेयसं प्रजाः पुत्राः तेषां निःश्रेयसमायुरादीप्सि-
तगुणसंपत्तिर्भवतीत्युपदिशन्ति मन्वादयः । - - - ॥ संस्कारकाण्डे कर्मा-
न्तरव्याख्यानमसंगतमपि मन्त्रान्त्रानक्रमेणैव कार्यमित्युत्तरं सूचजातं
यावत्पटलान्तमारभ्यते ॥ S.

2. अथार्थं प्रस्थितस्य परिचवे परिकासने च दुर्निमित्ते प्राप्ते
प्रायश्चित्तम् । अप उपस्पृश्योत्तरे ऋचौ अनुज्वं परिहवमित्येते ।
परितः क्षवः परिचवः । उपस्पर्शनं स्नानमाचमनं वा । - - - अन्येषु

च मन्त्रलिङ्गप्रतीतेष्वनुभवादिषु दुर्निमित्तेष्विति ॥ H. अर्थः प्रयोजनम् - - - अर्थमुद्दिश्य यः प्रसिद्धमध्वानं प्रस्थितः सोर्थप्राध्वः । - - - परिचवे चवधौ परिकासने कासे च । - - - - - यथालिङ्गं परिचवे पूर्वा परिकासने चोत्तरां जपेत् । - - - - - केचित् - - - S

3. - - - प्राध्वश्चित्रं वृक्षमासाद्याप उपसृष्ट आरात्ते अग्निर-
स्त्वितेतयर्चानुमन्त्रयेत् । नमः शक्रत्सद इति शक्रद्रीतिमुपतिष्ठेत् । सि-
गसीति सिग्वातम् । शकुनिं शुभवाचमनुमन्त्रयेत् उज्जातेव शकुन इत्ये-
तयर्चा । अशुभवचने तु प्रागुक्तो जपः ॥ H - - - अनुमन्त्रयते न तु
पूर्ववज्जपेत् । चित्रिचं (चित्रं S₁) लोकप्रसिद्धं चयनमूलं वा वन-
स्पतिं पुष्पैर्विना फलवन्तम् । - - - - - शक्रत्सन्ततिम् । - - - - - सिचो
वस्त्रस्य वातः सिग्वातः । स चान्यकृतः स्वदेहसंसृष्टश्चेदमङ्गलः । - - -
शकुनिमशोभनवाचं प्रति नः सुमना भवेति लिङ्गात् । केचित् - - - S.

4. उभयोर्हृदयसंसर्गेषुर्वध्वादेः पिचादिः । तेनौपासने कर्मदं
कर्तव्यम् । पुनर्वस्त्रोश्च कर्तव्यं श्वस्तिथेणेति वचनात् । - - - - - ॥ सप्त
प्रधानाङ्गतीः प्रातरभिमित्वेवमाद्याः । ततः स्विष्टकृत् । ततो जयादि ॥
- - - - - सिद्धिः संकल्पसिद्धिरिति वचनम् । - - - - - H उभयोर्जा-
यापत्योः - - - हृदयसंसर्गं मनसोः संग्रतिमीप्सुर्वध्वा हितैषी पिचा-
दिः । - - - - - तेन ऋतशेषेण - - द्यवरान्धावपरौ संख्यातो (संख्या-
तौ S₁) येषां तान् । - - - - - तैरेव भुक्तवद्भिः कर्मफलसिद्धिरस्त्विति
सिद्धिं वाचयति । - - - S

5. श्वो यत्करणीयं कर्म तत्तिथेण नक्षत्रेण संपाद्यत इति । - - -
वधूर्यच देशे पाठा तिष्ठति तत्र गत्वा तां पाठामेकविंशत्या यवैः
परिकिरति ॥ यदि वारुण्यसीत्येताभ्याम् । पाठा औ[ओ]षधिविशेषः ॥
H. - - - - - परिकिरति परितो वपति । त्रिःसप्तैरिति क्कान्दसं
रूपम् ॥ S.

6 कृत्वा परिकिरणमुपोष्य ततः श्वोभूते तां पाठां खनित्रेण
खात्वात्विबल्युत्तरयर्चा इमां खनामीत्येतया । ततस्तामुत्तानपर्णे इत्ये-
ताभिस्त्रिसुभिरभिमन्त्र्य तस्या मूलं द्वेधा प्रच्छिद्य हस्तयोरावध्नाति
अहमस्मीत्येतया । प्रतिच्छन्नां यथा भर्ता न पश्यति तथेत्यर्थः । उभयत्र
मन्त्रस्यावृत्तिः । उपधानलिङ्गया उप तेधामित्येतया । स्पष्टमन्यत् ॥ II.

7 पतिः । --- वश्यः पतिर्भवति भार्याया न भार्या भर्तुरिति ॥ H.

8 न केवलमुभयोर्हृदयसंसर्गसाधनमेवैतत्कर्म । किं तर्हि । सप-
त्नीबाधनं च H सपत्नी बाध्यते येन तत्सपत्नीबाधनम् । - - - S.

9 एतेनैव सपत्नीबाधनेन - ¹ कामेन [सा?]¹ उत्तरेणानुवा-
केन उदसौ सूर्यो अगादित्यनेन सदा दिने दिन आदित्यमुपतिष्ठते ॥
H. एतस्मिन्नेव कामे वधूः - - - S.

10. चयरोगगृहीतां भार्यामन्यां वा स्वां स्त्रियं मातृप्रभृतिं पुष्क-
रसंवर्तैः नवदलैः मूलैश्च उत्तरैः अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यामित्यादिभि-
र्यथालिङ्गमङ्गान्यच्यादीनि संमृश्य प्रतीचीनं निरस्येत् । यथालिङ्गव-
चनात्प्रतिमन्त्रं संमर्शनं निरसनं च ॥ H. राजयक्षणा गृहीतामन्यां
वा राजयक्षणेन्यैः कुष्ठादिभिर्गृहीतां वा वधूं तद्धितैषुक्तलक्षणब्रह्म-
चर्ययुक्तः पुष्करस्य पद्मदलस्य संवर्तिकाभिर्मूलैश्च - - - । एतेनैव
भैषज्येनागदा स्यादिति तात्पर्यम् । केचित् - - - संवर्तैः परिमण्ड-
लाकारैर्मूलैरिति ॥ S.

11. विवाहकाले यद्वासः परिधापितं तदेतद्विदे ब्राह्मणाय
दद्यात् । योस्मिन्प्रश्ने पठितान्मन्त्रान्सार्या[र्या]न्वेद तस्मै । वधूवास
इति विशेषणमन्यस्याः स्त्रिया यक्षगृहीताया वासोदाननिवृत्त्यर्थम् ।
एतद्विद इति भैषज्यकर्मविद इत्यर्थः । H यस्या वध्वा इदं भैषज्यं
क्रियते तस्या वास एतत्कर्म समन्त्रार्थं यो वेत्ति तस्मै परदिहीत्या-
दिभिश्चतसृभिर्दद्यात् । केचित् - - - S.

Patala IV, Khanda 10.

1. येनाचार्यकुलमुपनीयते कुमारस्तदुपनयनं नाम कर्म औत-
पुरुषसंस्कारः । - - - H.

2. यस्मिन्वर्षे गर्भो भूत्वा शेते तद्वर्षे गर्भशब्देनोच्यते । तदष्टमं
येषां तानीमानि गर्भाष्टमानि वर्षाणीति । बद्धवचनं सौरादिभेदेन
वर्षाणां भिन्नत्वात् ॥ H यद्यपि जन्मादिषु सप्तस्वयुपनयनं प्राप्तं तथा-
पि जन्मादिषु त्रिषु चौलान्तैः संस्कारैरवरुद्धत्वान्न क्रियते । चतुर्थेपि

¹ The MS. shows two blanks.

नमः कुमारस्य ज्ञानाभावात् । अथोपादियुगता बहुत्वसंख्या अपि-
 चकम्प्यते नमोदात्म्यं प्रथममात्रमेव विवेकान्वयितव्यम् । - - -
 कश्चित् । नमोदात्म्यं एव नमः न तु मध्यमपदयोस्तयोर्नमोदात्म्यभावा-
 दिति । तत्र । बहुत्वजनान्नमेवम् ॥

१० अथ च कश्चिन्नमोदात्म्यादित्येव बहुत्वजनस्य विवेकमेवार्थः ॥ ४८

११ अतस्ते नमोदात्म्यस्योक्त्यान्नादिवर्गकर्मलोपनयनस्य का-
 ला भवति ।

१२ अथोपनयननिधिः । पूर्वश्रुत्यान्वीयान्नं [मातापितरौ ४८]
 कुम्भेन । अथैतं नमोदात्म्यं भोजयित्वा तिरागिषो वाचयति पुण्याहं
 मन्त्रादिति । ततः कुमारः भोजयेत् । एवमन्तं पित्रादेः कर्म । अथा-
 चार्थः उक्ताः श्रुतिश्चाप्यं मन्त्राति । अनुवाकस्योत्तरस्य प्रथमेन यजुषा
 उपमेन वाचयितव्यम् । मन्त्रोक्त्योक्ताः श्रुतिव्यानयति न श्रुति उज्ज्वला
 ततस्तान्भिराग्निः कुमारस्य शिरः स्नेहयति । उत्तरार्धार्थं चाप्य उज्ज-
 वल्यति । ॥

१३ प्रवर्तति वपनधारश्च इत्यर्थः । तेन पूर्वं मन्त्रवद्वपनं करोत्वा-
 चार्थः पश्चाद्वापित इत्युक्तं भवति । तच्चाद्यं प्रयोगः । कुमारस्य शिरसि
 पाण्यादिभिः पीत्वा भोजनलोभेन येनावपयितव्यं तस्य प्रवर्तनं चुरेण ।
 अन्नावित्तस्य ज्ञाने तस्य नाम प्रथमया विभक्त्या मुक्ताति । पश्चात्-
 द्वये यजुषोक्तयोः । एवं सर्वेषां देवः प्रथोने नाम निर्देष्टव्यम् । प्रवृ-
 त्तान्मुक्ते शक्त्यतिर्गुणं यजुषमिति ज्ञानान्प्रवर्तयति । अथाप्य उपसृज्यते ।
 तच्चैव दक्षिणतो दिशि येन पूर्वति । प्रतीच्या येन भूय रति । उदी-
 च्या येन पूर्वति । अथ संजुह्या नामयजुषस्य । तेन ते वपानि यजु-
 षोक्तयोर्मन्त्रापूर्वति । एवमाचार्येण प्रतिदिशं प्रवर्तनं कृते नापितस्य
 ज्ञानान्प्रवर्तति संजुह्याभिरवाग्निरवर्थं कुर्वाणः ॥ ॥ - - - प्रवर्तति ।
 प्रवर्तन्त्यान्नुग्रहीकरसमप्याचार्योक्तम् । - - - ४९

१४ तं नापितं वपनमुत्तरार्धार्थं यजुषोक्तं सर्वयतेत्येतथानुमन्त-
 वत आचार्यः ॥ ॥ दक्षिणत उपविश्य माता कुमारस्य ब्रह्मचारी वा
 कश्चित् - - वपनमाचार्यमनुमन्तयति । कक्षादेवं सूचयेद्दः । उच्यते ।
 अथ कुमारस्यायुर्मा प्रसीदीरिति मन्त्रमपुनर्वर्तनं कृतेनुमन्तये वपन-
 चानुवापुताचार्यकृतत्वविरोधात् । - - - ५०

8 अथ कुमारस्य माता ब्रह्मचारी वा कश्चित्तस्य दक्षिणत उप-
विश्य कस्मिंश्चित्पात्र आनदुहं शकृत्पिण्डं कृत्वा यवांश्च तस्मिन्पिण्डे
निधाय केशानुपयच्छति उपगृह्णाति यथा न भूमौ निवपति तथा
सर्वानुपयस्य । ततस्तान्केशानुदुम्बरस्य मूले दर्भस्तम्बे वा निदधाति ।
उत्तरयर्चा उप्त्वाय केशानित्येतया । यदि माता तामन्यो मन्त्रं वा-
चयति ॥ H

9 ततः स्नातं कुमारं शुभवाससं बद्धशिरं यज्ञोपवीतमासर्ज-
[सज्ज]यति । यज्ञोपवीतं परमं पवित्रमिति । ततस्तं यज्ञोपवीतिनं
देवयजनमुपनयतीति बोधायनः (यज्ञोपवीतिनमप आचमय्य देवय-
जनमुदानयति Baudh. Gr̥hy II, 5.) । तस्य सर्वस्वोपलक्षणं स्नात-
वचनम् । ततोऽप्येवमसमाधानादि तन्त्रं प्रतिपद्यत आचार्यः । - - - -
तत आज्यभागान्ते कुमारं पालाशी समिधमाधापयति । उत्तरयर्चा
आयुर्दा देवेत्येतया । कुमारो मन्त्रेण समिधमादधाति तमाचार्यः
प्रयुङ्क्ते मन्त्रं च वाचयति समिधं चाधापयति । - - - - अन्ये त्वाचार्य-
स्यैव मन्त्रप्रयोगमिच्छन्ति । आधाय समिधमुत्तरेणाग्निमग्मानं प्रति-
ष्ठितमनेन स्थापयति दक्षिणेन पदा आतिष्ठेममिति मन्त्रेण । अयं
मन्त्र आचार्यस्यैव कुमारस्याभिधेयत्वात् । तेनाचार्यो मन्त्रमुक्त्वा
दक्षिणं पदं हस्ताभ्यां गृहीत्वाग्निमिति निधापयति ॥ H.

10. एकस्मिन्नेवाहनि तन्तुक्रिया वायनक्रिया च यस्य तत्सद्यः-
कृत्वोत्तं[कृत्तोत्तं] वास उत्तराभ्याम् उत्तराभ्यामृग्भ्यां रेवतीस्त्वित्येता-
भ्यामभिमन्त्र्य ततस्तदुत्तराभिस्तिसृभिः या अकृन्तन्नित्येताभिः परि-
धापयति । आचार्यस्यैव मन्त्राः । - - - - ततस्तं परिहितं कुमारमा-
चार्य उत्तरया परीदं वास इत्येतयानुमन्त्रयते ॥ H. वासो यच्छा-
ण्यादि धर्मशास्त्रे विहितं तत् सद्यःकृत्तोत्तं सद्य एव च्छिन्नोत्तं नान्य-
स्मिन्नहनि प्रशस्येपि । केचित् - - - - ॥ S.

11 अथ मेखलामुत्तराभ्यामृग्भ्यामियं दुरुक्तादित्येताभ्यां त्रिः
प्रदक्षिणं परिव्रजयति कुमारम् । स्वयमेव मन्त्रमुक्त्वा तं वाचयत्वा-
चार्यः । - - - - H. मौञ्जी मुञ्जैः कल्पिताम् । त्रिवृतामिति दीर्घ-
ऋग्वन्दसः । - - - - अजिनं कृष्णं ब्राह्मणस्येत्यादि (Dh. I, 3, 3 sqq.)
धर्मशास्त्रे विहितमुत्तरं वासः करोति मित्रस्य चक्षुरित्येतया ॥ S.

12. अथाचार्य उत्तरेणाग्निं दर्भान्संस्तीर्य तेज्वेन कुमारमुत्तर-
या आगन्वा समगन्महीत्वितयावस्थापयति । - - - अवस्थाप्य स्वयं च
पञ्चाङ्गमाववस्थाय स्वमञ्जलिमुदकेन पूरयित्वा तमञ्जलिमस्यै कुमा-
राय प्रतिमुखं दर्भेष्ववस्थिताय प्रोक्षणार्थमानयति तस्याञ्जलौ । अस्मा
इति चतुर्थीनिर्देशात्कुमाराथोयमुदकाञ्जलिः । तेन प्रोक्षणस्य कुमारः
कर्ता भवति । आनीय ततः प्रोक्षणं प्रयोजयत्याचार्यः । तेनोदकेना-
चार्य उत्तरया समुद्रादूर्मिरित्वितया त्रिः प्रोक्षयति । - - - प्रोक्ष्ये-
त्यत्र णिचो लोपो द्रष्टव्यः । आचार्यो मन्त्रं वाचयति । ततस्तं दक्षिणे
हस्ते गृह्णात्याचार्य उत्तरैर्दशभिर्मन्त्रैः अग्निष्टे हस्तमग्रभीदित्वादिभिः ।
प्रतिमन्त्रं ग्रहणावृत्तिः । तत उत्तरैरेकादशभिः अग्नये त्वा परिददा-
मीत्यादिभिस्तं देवताभ्यः परिददाति । सर्वेष्वसौशब्देषु नामग्रहणं
संबुद्धा । परिदाय तमुत्तरेण यजुषा देवस्य त्वा सवितुरित्वितेन उप-
नयते । विद्यानुष्ठानार्हमाचार्यकुलं प्रापयतीत्यर्थः । यजुस्स्वारणमेव
तत्र व्यापारो नान्यः कश्चित् । नामग्रहणं च संबुद्धा । उपनीय सुप्रजा
इति दक्षिणे कर्णे जपति । सुपोषः पोषैरित्विवमन्तो जपः ॥ II - - -
अस्मा इति चतुर्थी षष्ठ्यर्थे । - - - त्रिः प्रोक्षति । - - - सर्वेषामन्ते
सकृद्वस्त्रग्रहणम् । - - - देवताभ्यो मन्त्रलिङ्गप्रतीताभ्यः परिददाति
रक्षणार्थम् । - - - केचित् - - - S.

Paṭala IV, Khaṇḍa 11

1. सविचा प्रसूत इत्येवमन्तो मन्त्रः । आहेति वचनमुच्चैः प्रयो-
गार्थम् ॥ H

2 को नामासीत्याचार्यः । श्रीरामशर्मा नामास्मीति कुमारः ॥
कस्य ब्रह्मचार्यसि श्रीरामशर्मन्नित्याचार्यः । प्राणस्य ब्रह्मचार्यस्मीति
(श्रीरामशर्मेति) कुमारः । - - - H पृष्ठम् । प्रश्न इत्यर्थः । रूपं तु
ह्यन्द्सम् । को नामासीत्यादिप्रश्नप्रतिवचनार्थेषु चतुर्षु मन्त्रेषु प्रश्नं
परस्य आचार्यस्य प्रतिवचनं कुमारस्य । - - - S

3. शेषम् अनुवाकशेषैकदेशं विष्णुशर्मैष ते देवेत्यादि अनुसंचर
विष्णुशर्मन्नित्वेवमन्तमाचार्यो जपति । - - - S

4 तदैव शेषः या प्रत्यगाशीः अध्वनामध्वपत इत्येवमाद्या ता-
मेनं कुमारं वाचयति ॥ H. आत्मगाम्याशीः[शिः]फलं यस्मिन्नन्ते स

प्रत्यगाशीः । जात्यभिप्रायमेकवचनम् । अध्वनामित्यारभ्य आ उपन-
यनसमाप्तेर्यै प्रत्यगाशिषो मन्त्राः योगे योग इत्यादयः तान्सर्वान्कु-
मारं वाचयति ॥ S

5. आज्यभागान्तं तन्त्रं प्रागेवोक्तम् ॥ H इदमनुवादमात्रं मा
भूदिति साध्याहारं व्याख्यायते । न केवलमध्वनामित्यारभ्य प्रत्यगा-
शिषो मन्त्रान्वाचयति । आज्यभागान्तमुक्त्वा ये पश्चात्प्रत्यगाशिषो मेख-
लापरिव्ययणादिषूक्ता इयं दुरुक्तादित्याद्याः तानपि वाचयति । उक्त-
मिति जात्यभिप्रायमेव । - - - - S

6 अत्रेदानीमेनं कुमारमुत्तरा एकादश प्रधानाङ्गतीर्हावयति
योगे योग इत्येवमाद्याः । उत्तरैर्मन्त्रैः कुमारो जुहोति तमाचार्यः
प्रयुङ्क्ते मन्त्रवाचनैः । - - - - H - - - - आचार्यो जयादि प्रतिप-
द्यते । - - - S

7 कूर्चं दर्भमयमासनम् । उत्तरेण यजुषा राष्ट्रभृदसीत्यनेन ।
उपनेता आचार्यः । - - S

8 उपनेतुः पुरस्तात् प्रत्यङ्गासीनः प्रत्यङ्मुखः कुमारो दक्षिणेन
पाणिनोपनेतुर्दक्षिणं पादमन्वारभ्य उपसंगृह्य - - - S.

9. तस्मै कुमाराय ग्रहणार्थं तत्सवितुर्वरेण्यमित्येतामृचमाचार्यो-
न्वाह । - - - - कथमन्वाहेत्यत्राह ॥ S

10. पच्छः पादे पादेवसाय । अर्धर्चशः अर्धर्चैर्धर्चैवसाय । ततः
सर्वा समस्ताम् । अनवसानमित्यर्थः । - - - S.

11. तत्रैवानुवचने विशेषः । प्रथमे वचने पादानां त्रयाणामा-
दिष्वन्तेषु वा तिस्रो व्याहृतयः क्रमेण वक्तव्याः ॥ H.

12 द्वितीये वचने अर्धर्चयोरादितोन्ततोपि [वा] द्वे व्याहृती
क्रमेण वक्तव्ये । तत उत्तमा शिष्यते सुवरिति । तामुत्तमां कृत्वाया
वचनेनुरूपादिति । तत्र प्रयोगः । प्रणवोये तु वक्तव्यः । ओं भूः तत्स-
वितुर्वरेण्यम् । ओं भुवः भर्गो देवस्य धीमहि । ओं सुवः धियो यो
नः प्रचोदयात् । ओं भूः तत्सवितु° - - - धीमहि । ओं भुवः धियो
- - - दयात् । ओं सुवः तत्सवितुर्वरेण्यं - - - प्रचोदयात् ॥ H. - - -
कृत्वायामादावन्ते वा । कृत्वाया इति षष्ठ्यर्थपाठः । - - - - S

13 अथ तत्रैवासीनः कुमार उत्तरेण मन्त्रेण अवृधमसौ सौ-

(सो S₂)म्येत्यनेन । - - - स्वमुत्तरमोष्ठमुपसृशते । - - - मन्त्रेसावित्य-
नेन प्राणोभिधीयते नाचार्यो नापि कुमारः । तेन नामनिर्देशो न
कर्तव्यः ॥ H - - - उपसृशतीति । छान्दसमात्मनेपदम् । - - - S

14 ब्रह्मण आणी स्थ इत्येतेन । - - - H स एव युगपद्वस्तद्व-
येन कर्णौ स्पृशति - - - S

15. सुश्रवः सुश्रवसमित्यनेन ॥ H.

16 17. - - - - न्यग्रोधस्य विकारो नैद्यग्रोधः । स्कन्धे जातः
स्कन्धजः । अवाचीनाग्रोवाङ्मयः । वार्धः यज्ञियस्य वृक्षस्य विकार
इति कल्पान्तरे । पूर्वी विधिर्वर्णसंयुक्तः । अयं तु सर्वसाधारणः ।
अत्र च सामयाचारिक एव (Dh. I, 2, 38) दण्डविधिः सर्ववर्णार्थः
सन्निहानूयते नैद्यग्रोधादिषु मन्त्रप्रापणार्थम् । अन्यथा पालाशस्यैव
मन्त्रेणादानं स्यात् तूष्णीमन्येषां सुश्रव इत्यस्य पालाशस्याभिधान-
त्वात् । - - - - H

18. अथ दण्डमादाय तत्रैवासीनः कुमारः स्मृतं च म इत्येत-
द्व्रतसंकीर्तनमाह । ततो गुरवे वरं ददाति । - - - तत उदायुषेति
मन्त्रेणोत्थापयति । उत्तरैरादित्यमुपतिष्ठते तच्चक्षुरित्यादि[भिः] सूर्यं
दृश इत्येवमनैः । व्रतसंकीर्तनादिपदार्थचतुष्टयस्य कुमार एव कर्ता ।
हेत्वभिधानं तूभयत्रापि विवक्षितं [तूभयत्राविवक्षितम्] । वाचयि-
त्वोत्थाप्येति च विवक्षिते (न) तस्मिन्वा[न्वर]दान उपस्थाने चाचार्य
एव कर्ता स्यात् । तस्मादर्थप्राप्तस्य हेतुव्यापारस्थानुवादः ॥ H अथा-
चार्यः स्मृतं च म इत्येतन्मन्त्रजातं वाचयति । - - - - अथ गुरवे आ-
चार्याय कुमारो वरं गां गुरो वरं ते ददामीति ददाति । - - - -
अथ कुमारः - - - उपतिष्ठते । अत्र वाचयित्वादेः त्वाप्रत्ययस्य क्रि-
याविधानमात्रे तात्पर्यं न तु समानकर्तृकत्वेपि । - - - अथवा व्यवधा-
नेन संबन्धः । आचार्यः - - वाचयित्वा - - उत्थाप्य यं कामयेतेत्या-
दि कुर्यात् । कुमारस्तु गुरवे वरं दत्त्वोत्तरैरादित्यमुपतिष्ठत इति ।
केचित् - - - णिजर्थो हेतुरविवक्षितः । - - - - S

19 यं कुमारमयमा समावर्तनान्मत्तो न छिद्येतेति न विप्रयु-
ज्येतेति कामयेत तमुत्तरया यस्मिन्भूतमित्यनयर्चा संब्रुद्धा च नाम
गृहीत्वा दक्षिणे हस्ते गृह्णीयात् । - - - S.

20. एतमुपनयनाग्निम् - - - H

21. अहं चारलवण्योर्वर्जनं च भवति । - - - S.

22. तमुपनयनाग्निं परि खेत्यनेन मन्त्रेण परिमृज्य सर्वतो मार्जनमुदकेन कृत्वा उत्तरैर्मन्त्रैः अग्नये समिधमित्यादिभिर्द्वादशभिः प्रतिमन्त्रं समिधो नित्यमादध्यात् । - - - H - - - परिमृज्य परिसमूह्य तस्मिन्नुपनयनाग्नौ - - - S.

23. यथास्त्रीपनयनाग्नेर्नित्यधारणपक्षे समिदाधानं नित्यत्वेन चोदितमेवं अहधारणपक्षे अहादूर्ध्वमन्यस्मिन्नप्यग्नाविदं कर्म कर्तव्यमित्यर्थः ॥ H

23 24 एवमुक्तेन विधिना सदा उपनयनप्रभृत्या समावर्तनादहरहः सायं प्रातः सायमेव वा समिदाधानं कर्तव्यम् । एतच्च अहादूर्ध्वमन्यस्मिन्नपि लौकिकेर्षौ भवति न तूपनयनाग्निर्नष्ट इति नित्यस्य समिदाधानस्य लोपः । समिधश्चारण्यादेवाहत्याधेयाः । - - - S.

25. उत्तरयर्चा ब्रह्मचार्यसीत्येतया संशस्ति गुरुः । यथापाठमृचा शासनम् । अर्थं च कथयति । - - - H - - - कुमारं संशस्ति शिञ्चयति । - - - S.

26. अथ त्रिरात्रे निवृत्ते चतुर्थ्या राज्यामित्यर्थः । सप्तम्यर्थे द्वितीया । तत्र किम् । यद्वासः कुमारधार्थं सद्यःकृत्योक्तं [सद्यःकृत्योक्तं] परिधापितं तदाचार्य आदत्ते । उत्तरया यस्य ते प्रथमवास्त्वमित्येतया । अन्यद्वासः परिधाप्य । - - - चतुर्थीमित्यत्र न रात्रिर्विवक्षिता । किं तर्हि । अहोरात्रसमुदायः । तत्राह्नयेवादानं वाससः उदगयनपूर्वपक्षाह (I, 1, 2) इति नियमात् । - - - H. - - - आपस्तम्बमते तदन्तमुपनयनम् । अथ पालाशकर्मभाष्यं विलिख्यते-----¹ S.

Patala V, Khanda 12.

1. एवमुपनीतश्चरितब्रह्मचर्योधीतवेद[ः] षडङ्गाध्यायो यद्वा[य-
द्वा]चार्यकुलादन्यमाश्रमं प्रेषुर्भवति तस्य स्नानं नाम कर्मोपदिश्यते ।

¹ Here follows description of a ceremony, to be performed four days after the upanáyana, about which Â's text has nothing

स्नानं समावर्तनम् । तत्करिष्यन्नित्यर्थः । प्रागादित्योदयात् । व्रजं गो-
ष्ठम् । - - - अधीत्य । पाठतत्त्वार्थतत्त्वाधिगम्येत्यर्थः । - - - H

2 अस्मिन्नहनि यावदस्तमयं न मूत्रपुरीषोत्सर्गार्थमपि असौ
मण्डपाद्वहिर्निर्गच्छेदित्यर्थः ॥ S.

3. अथ तस्मिन्नहनि मध्यंदिनेनेरूपसमाधानादि । - - - स्वय-
मेव कर्ता नाचार्यः । उत्तरयर्चा इमं सोममित्येतया । - - - कटः
प्रसिद्धः । एरका तत्प्रभृति[तत्प्रकृति]भूतं तृणम् । उत्तरया त्र्यायुष-
मित्येतया चुरमभिमन्त्र्य । उत्तरेण यजुषा शिवो नामासीत्यनेन ।
वप्ता नापितः । - - - H - - - - एरका कटप्रकृतिभूतं पङ्क्ति-
टाख्यं (पकटाख्यं S₂) तृणम् । केचित् कश्चिदिति । - - - वप्ने वप-
नकर्त्रे कश्चिच्चिन्तनविदे ब्राह्मणाय चुरं प्रयच्छति । केचित् - - - ।
अथानुवाकस्य प्रथमेन यजुषेत्यारभ्य - - - दर्भस्तम्बे वा निदधातीत्ये-
वमन्तम् (IV, 10, 5—8.) उपनयनेन समानं भवतीति शेषः ॥ S

4 अथोपकेशश्मश्रुनखो व्रजस्य पश्चार्धे उपविश्य मेखलां वि-
मुच्य कश्चिच्चिद्वह्यचारिणे प्रयच्छति ॥ H

5 स तु ब्रह्मचारी तां मेखलां सूचीते देश उपगूहति अप्रकाशं
करोति । इदमहं विष्णुशर्मणो गौतमस्य पाप्मानमुपगूहाम्युत्तरो वि-
ष्णुशर्मा द्विषद्वा इत्यनेन यजुषा । - - - S

6. एवंविहिताभिः पूर्ववत्संसृष्टाभिः । शीतोष्णाभिरित्यर्थः । - - -
एवकारः पौनर्वाचनिकः । - - प्रतिमन्त्रं चाभिषेकः । - - - H. - - -
उत्तराभिः षड्भिः आपो हि छेति तिसृभिः हिरण्यवर्णा इति तिसृ-
भिस्य स्नाति अभिषिञ्चति । एतच्च षष्ठ्यामन्ते सक्रदेव । केचित् - - - ।
तत उदुम्बरेण (ततोदुम्बरेण S₁, अथ औ° S₂) काष्ठेन दन्तेभ्यो मलम्
अन्नाद्याय व्यूहध्वमित्यनयापनयति ॥ S.

7 स्नानीयोच्छादितस्नानम् ॥ H. स्नानोपकरणैः स्नीतमधूक-
चूर्णादिभिर्द्वर्तितदेह आमलकपिष्टादिभिः शिरःस्नानीयैः स्नातश्च
भवति ॥ S.

8. सोमस्य तनूरसीत्यनेन यजुषाहतमन्तरं वासः अन्तर्वासः ।
अन्तरीयमित्यर्थः । तत्परिदधाति । - - - ततः सार्वसुरभिणा सर्वैः

कसूरिकादिभिर्गन्धद्रव्यैर्वासितेन चन्दनेनानुलिम्पतीति व्यवहितेन संबन्धः । कथमनुलिम्पतीत्यत आह । उत्तरैरित्यादि । नमो ग्रहाय चेत्यादिभिर्मन्त्रैर्देवताभ्यः पूर्वं चन्दनं प्रदाय पश्चादप्सरसु यो गन्ध इत्यनयात्मानमनुलिम्पति । - - - मणिं कीदृशं सौवर्णं सुवर्णविकारं सोपधानं वज्रवैडूर्यादिभिरुभयतः परिगृहीतं सूत्रोतं सूत्रप्रोतम् इयमोषधे (इयमोषधी S₂) चायमाणेत्येतया स्रक्तदुच्चारितयोदपात्रे प्रदक्षिणमविरतं त्रिः परिज्ञाय उत्तरया अपाशोऽस्तुरो म इत्यादिकया पुण्याद्येत्यन्तया अवसानया तं मणिं ग्रीवासु कण्ठ आबध्य बदरीबीजमयं सूत्रोतमेव मणिमेवमेवोदपात्रे त्रिः प्रदक्षिणं परिज्ञाय तूष्णीं परिक्षिप्य तूष्णीमेव सव्ये पाणावाबध्नाति । अहतमुत्तरं वासः परिधानीयमेव न तूत्तरीयम् । तदुपनयनेन (IV, 10, 10) समानं स्वयं परिदधाति इहाचार्याभावात् । - - - - - केचित् । इहोत्तरीयं विधीयते नैव परिधानीयमुत्तरमिति वचनात् । आचार्य एव रेवतीस्वेत्याद्युपनयनेन समानं करोतीति । - - - S

9. तस्योत्तरस्य वाससो दशायां करौ (?) प्रबध्य दर्थ्यामाध्याज्येनोत्तरा अष्टौ प्रधानाङ्गतीर्जुहोति । अभ्यानायन् (अभ्यानयन् sec. m) प्रवर्तयोरुपर्यासित्तेनाज्येन प्रधानहोमः । - - - H - - - प्रवर्तौ कुण्डले सौवर्णे - - - । अभ्यानायमिति णमुलन्तश्चार्थपाठः । ततश्च स्वयमेव सव्येन हस्तेन स्थापितयोः प्रवर्तयोरुपर्याज्यमानीय तेनैवाज्येनोत्तरा आयुष्यं वर्चस्वमित्याद्या अष्टौ प्रधानाङ्गतीर्ज्वा ततो दर्थ्या अग्रात्तावपनीय यथाप्रसिद्धं जयादि प्रतिपद्यते । - - - केचित् सव्येन हस्तेनाभ्यानायन् [भ्यानयन् ?] अन्येन वाभ्यानायन् [°नाययन् ?] इति पाठेन¹ भवितव्यमिति व्याचक्षते ॥ S

10. एताभिरेव । आङ्गत्थैर्मन्त्रैरित्यर्थः । - - - सव्ये चेत्युच्यमाने मन्त्राणां विभज्य विनियोगः स्यात् । तस्मात्पुनरेताभिरित्युक्तम् ॥ H. - - एताभिः आयुष्यं वर्चस्वमित्यष्टाभिरेव दक्षिणे कर्णे प्रवर्तयोरैकमाबध्नीत प्रतिमुञ्चेत् । तथान्यमेताभिरेव सव्ये कर्णे । - - - - - S

11. एवमुत्तरैर्मन्त्रैर्यथालिङ्गं स्रगादीनि षट् द्रव्याण्युपयुञ्जीत । यथा । तत्र शुभिके शिर इति द्वाभ्यां स्रजः शिरसि बन्धनम् । अथ

¹ केचित् सव्येन हस्तेनाभ्यानायन्निति पाठे S₂

यदाञ्जनं चैककुदमिति द्वाभ्यामञ्जनमच्छोरूपयुञ्जीत । - - - - आद-
 शावेक्षणं यन्मे वर्च इत्येतया । उपानहावुपयुञ्जते प्रतिष्ठे स्थ इति
 यजुषा । - - - ततश्चमादायात्मानमाच्छादयति प्रजापतेः शरण-
 मसीति यजुषा । देवस्य त्वेति यजुषा दण्डमादत्ते वैणवम् ॥ H.
 - - - - तत्र च शुभिके शिर इत्यन्यैकैव शिरसि स्रजमावध्नाति ।
 यामाहरदिति तु विकल्पार्थः । एकमन्त्राणि कर्माख्यवशिष्टा विकल्पा-
 र्था इति (P S. 148.) परिभाषावचनात् । स्रज इति च द्वितीयैक-
 वचनार्थे शुभिके शिर आरोह यामाहरदित्याद्यैकवचनलिङ्गात् । षष्ठ्ये-
 कवचनं वा । तथा सति स्रज आवन्धनं कर्तव्यमिति शेषः । तथा यदा-
 ञ्जनमित्येतयैव स्रजदुच्चारितया चिककुत्पर्वतजाताञ्जनेन युगपदच्छो-
 राञ्जनं कर्तव्यम् । अत्रापि मयि पर्वतपूरुषमित्यादीनि चत्वारि यजुषि
 विकल्पार्थान्येव । - - - - - केचित् - - - - - S

13. उत्तरेणार्धर्चेन देवीः शङ्खीरित्येतेन सर्वा दिश उपस्थाप्य
 उत्तरेण मा हास्यहीत्यनेन [अर्धर्चेन S] नक्षत्राणि चन्द्रमसं च सहो-
 पतिष्ठते ॥ H

14. रातिना बन्धुना संभाष्य किं मया कर्तव्यं क आश्रमः प्रति-
 पत्तव्य इति संभाषणं कृत्वावधृतमाश्रमं प्रतिपद्यत इत्यर्थः । - - - - H.
 रातिः मित्रं रमयतीति व्युत्पत्त्या । - - - - - S.

Pātala V, Khaṇḍa 13

1. - - - उक्तयोरन्यतरेण स्नातको भवति । - - - - II. अथाप-
 रमेतद्विधानमुच्यत इति शेषः । - - - - - S

2 यत्र देशेऽसौ अपचितिं कुर्वन्ति बान्धवास्तत्र तैर्दत्ते कूर्च उप-
 विशति - - - H. यत्र यस्मिन्धर्मयुक्तस्य कुडुम्बिनो गृह आतिथ्यार्थ-
 मागतायासौ स्नातकायापचितिं पूजां मधुपर्काख्यां कुर्वते - - - - - ।
 यथा पुरस्तादुपनयन आचार्यः राष्ट्रभृदसीति यजुषोपविशति (IV,
 11, 7) इत्यर्थः ॥ S.

3. यथा ब्राह्मणः पूज्यो मन्त्रेणोपविष्ट एवं राजा स्थपतिश्चोत्त-
 राभ्यां यथालिङ्गं राष्ट्रभृदसि सम्राडासन्दीति राजा राष्ट्रभृदस्यधि-
 पत्यासन्दीति स्थपतिश्चोपविशेदित्यर्थः । - - - - - S.

4. मधुपर्कप्रदाता पादप्रक्षालनार्थमप[नार्था अपः S.] उपसंगृह्यापः पाद्या इति ग्राह ॥ H.

5 अथ पूज्यमानस्ता अप उत्तरयर्चा आपः पादावनेजनीरित्वेतयाभिमन्त्र्य प्रक्षालयित्रे ब्राह्मणाय दक्षिणं पादं पूर्वं प्रयच्छेत् प्रसारयेत् सव्यं शूद्राय । - - - H.

6 हस्तेनावनेक्तुः पाणी संस्पृशेदिति कल्पान्तरम् । उत्तरेण यजुषा मयि मह इत्यनेन प्रतीचीनमभिमर्शनम् । तच्च हृदयदेशे भवति । आत्मस्थानं हि तत् ॥ H. - - - - आत्मानं¹ हृदयदेशं प्रत्यभिमृशेत् प्रतिलोमेन पाणिना स्पृशेत् - - S.

7. ततः प्रदाता मृन्मये पात्र उपनीता अपः कूर्चाभ्यामधस्तादुपरिष्ठाच्च परिक्रम्य [परिगृह्य] अर्हणीया आप इति ग्राह निवेदयति । - - - H अर्हणार्थाः पुष्पाक्षतसंयुक्ता अप आनीय - - - S.

8. अथ पूज्यस्ता अपः आ मा गन्नित्वेतयाभिमन्त्र्य तासामेकदेशे स्तोके स्वाञ्जलौ दात्रा दीयमाने विराजो दोहोसीति यजुर्जपेत् ॥ S

9. अथ तासामपां शेषं पूर्वस्थां दिशि [नि]नयति प्रदाता । तस्मिन्ननीयमानम् [तं निनीयमानम्] उत्तरया समुद्रं व इत्येतयाभिमन्त्रयते पूज्यमानः - - - - H.

10. दधि मध्विति तद्वयं - - - संसृज्य ततो वर्षीयसा ग्रहता [बृहता] कांस्तेन पात्रेणापिधाय - - - S.

11 चयाणां द्रव्याणां समुच्चयस्त्रिवृत् । पूर्वोक्ते द्वे घृतं च तृतीयम् ॥ H.

12 पाङ्क्तं पञ्चानां समुदायः ॥ H.

13. अथ तं मधुपर्कमुत्तराभ्यामृग्भ्यां त्रयै विद्यायै आ मा गन्नित्वेताभ्यामभिमन्त्र्य पूज्यमानः प्रतिगृह्णाति । - - - - ततस्तं चन्धुन इत्येतया त्रिः प्राश्नाति । सक्त्रक्षन्तेण द्विस्तूष्णीम् । ततः प्राशनस्य पुरस्तादुपरिष्ठाच्च यजुर्भ्यामनन्तरपठिताभ्याम् अमृतोपस्तरणमसीति अमृतापिधानमसीत्वेताभ्यां यथाक्रममप आचामति । पञ्चाच्छौचार्थ-

¹ आत्मानं S₁, आत्मनः S₂.

माचमनम् । शेषमनुकम्प्याय । अनुकम्प्यः¹ मित्रो भ्राता वा । समा-
वृत्तायैव प्रयच्छेत् । सोऽपि तं प्राप्नोति । - - - H - - - - - तत
आचम्य शेषमनुकम्प्याय अनुगृह्याय पुत्रे [भ्रात्रे?] शिष्यादये समावृ-
त्तायैव प्राशितुं प्रयच्छेत् । - - - - - S.

14. राजा स्वपतिश्च मधुपर्कं प्रतिगृह्य पुरोहिताय प्रयच्छेत् ।
एवकारादभिमन्त्रणमकृत्वा । अभिमन्त्रणादि तु प्राशनान्तं पुरोहित-
स्यैव । - - - S

15. प्राशने कृते दाता गौरिति गां प्राह कथयति । - - - S

16. - - - - - तस्यै तस्या वपामुत्खिद्य वपाश्रपणीभ्यां परिगृह्यौ-
पासने पचने वा श्रपयित्वा तामुपस्तीर्णाभिघारितां पलाशपर्णेन
अग्निः प्राप्नोति त्वेतया तस्मिन्नेवाग्नौ जुहोति । मध्यमेनान्तमेन वेति
वचनाद्विपर्णस्य पलाशवृन्तस्य पर्णेन होमो मा भूदिति । अभाववि-
कल्पार्थं वा । पूर्वं मध्यमेन तदभवेन्तमेनेति ॥ H यदि प्रतिग्रहीता
संज्ञपनमिच्छेत्तदा गौरस्वपहतपाप्मेत्येतयानवसानया गामभिमन्त्रयते ।
अमुष्येत्यस्य स्थाने चार्हयितुर्नाम विष्णुशर्मण इति गृह्णाति । ततः
सुखमासीत । दातुरेव वपाहोमान्तं कर्म । अभिमन्त्र्येति त्वाप्रत्ययः
क्रियाविधानमाचार्य एव न तु समानकर्तृत्वार्थः । - - - लौकिकेना-
ज्येनोपस्तीर्य कृत्वा वपां सद्यदेवावदायाभिघार्य - - - - - S.

17. - - - उत्तरांश्चतुरः यज्ञो वर्धतामित्युपांशु जपित्वा ओमु-
त्सृजतेत्युच्चैः प्रसूति ॥ H यदि पूज्यो गामुत्सृज्यमानामिच्छेत् । अयं
च कामप्रवेदने लिङ् । तदोत्तरांस्त्रीन्मन्त्रान् यज्ञो वर्धतामित्यादीन्
- - - केचित् - - - S.

18. प्रदाता च तामुत्सृज्यान्नं मांसं कल्पयति नामांसो मधुपर्को
भवतीति कल्याणरात् । - - - उत्तरैः पञ्चभिर्मन्त्रैः भूतमित्यादिभिर्भौ-
क्तोपांश्चभिमन्त्र्य ओं कल्पयतेत्युच्चैः प्रसूति । - - - H अथ दाता
सिद्धमन्नं भूतमिति मन्त्रेण पूज्याय ब्रूयात् निवेदयेत् । - - - - - एवं
प्रोक्तमन्नम् - - - - - S.

19. आचार्यादिभ्यश्चतुर्भ्यः [प्रति]संवत्सरं विप्रेभ्य उपतिष्ठञ्च

एतत्कूर्चादि भोजनान्तं कर्तव्यम् । H - - - परिसंवत्सरात् संवत्स-
रादूर्ध्वं गृहमुपतिष्ठञ्च उपागतेभ्यः पुनः पुनः कार्यं न तु स्नातकवत्स-
कृन्न चाप्यर्वाक् संवत्सरात् । - - - - - S.

20. सङ्गत् न प्रतिवत्सरम् । - - - - वेदस्य वेदार्थस्य च प्रवक्त्रे
चित्राय । प्रसिद्धायेत्यर्थः । एवंभूतायोपस्थिताय सङ्गत्कर्तव्यम् ॥ H.
प्रवक्ता यः पदं [वेदं?] वाक्यप्रमाणाभ्यां प्रकर्षेण वेत्ति । साधुशब्दा-
नामुच्चारयिता प्रमाणोपपन्नं व्याख्याता चेत्यर्थः । चित्रः प्रकाशः ।
लोके प्रसिद्ध इत्यर्थः । - - - - - S.

Paṭala VI, Khaṇḍa 14

1. सीमन्तो नाम केशमध्ये रेखाविशेषः । स उन्नीयते यस्मि-
न्कर्मणि तत्सीमन्तोन्नयनं नाम गर्भसंस्कारः । तच्चतुर्थे मासि कर्तव्यम् ।
- - - - H - - - - प्रथमे गर्भे न तु गर्भे गर्भे । - - - - चतुर्थे मासि
चतुर्थे मासे । अङ्गोपस्कान्दसः । कन्दोवत्सूत्राणीति स्मृतेः ॥ S

2 - - - - अष्टौ प्रधानाङ्गतयः धाता ददातु नो रयिमिति
चतस्रः यस्त्वा हृदा कीरिणेति चतस्रः ॥ H

3 प्राची प्राङ्मुखीम् । - - - त्रिषु प्रदेशेषु एनी श्वेता त्रेणी ।
इकारलोपस्कान्दसः । एत्वं च । शल्ली शल्यकस्य रोमसूची । वि-
शाखा नाळी पुञ्जीलमित्युच्यते । दर्भस्य पुञ्जीलानि त्रीणि भवन्ति ।
शल्लालुग्लप्सेन पिशाचोदुम्बरस्य फलसंघातविशेषेण । एतानि द्रव्या-
णि युगपद्वृहीत्वा तैः सीमन्तमुन्नयति । ऊर्ध्वमुद्वहति । भूर्भुवः सुव-
रित्वेताभिरुत्तराभ्यां च राकामहं यास्ते राक इत्येताभ्याम् ॥ H. - - -
त्रेणी त्रीण्येतानि (०णानि S₂) शुक्लानि यस्याः सा यद्वा - - - (H) ।
रूपं कान्दसम् । - - - शल्लालुः गोष्ठोदुम्बरः खरपत्रोदुम्बरः । पिशा-
चोदुम्बर इत्यर्थान्तरम् । ग्लप्सः स्तम्बकः । पिशाचोदुम्बरस्य तरुणफ-
लसंघातविशेष इत्यर्थः । - - - - S

4. यो वीणया गाथा गायति स । वीणागायिनावुभौ प्रागेवा-
नीतौ गायतमिति संप्रेष्यति । तौ गायतः । तच्च ऋद्धिचमः ॥ H.

5. उत्तरयोर्था पूर्वा यौगन्धरिरित्येषा साल्वानां सीमन्तकर्मणि
गाथा । साल्वदेशवासिनामस्यामृचि गानं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ H - - -

सात्वदेशीयानां चयाणामपि वर्णानां - - - । अन्यदेशवासिनां ब्राह्मणानामितरा । - - - - केचित् सात्वानामपि ब्राह्मणानामितरेति ॥ S

6. ब्राह्मणानामितरा सोम एव नो राजित्वेषा । नदी सती । द्वितीये मन्त्रेसौशब्दस्य स्थाने नद्या नाम संबुद्ध्या निर्देष्टव्यम् । यथा तीरेण कावेरि तवेति ॥ H. - - - कस्या नद्या इति चेत् । यस्यां वसन्ति । समीपसप्तमी चेयम् । यस्याः समीपे वसन्ति तस्या निर्देश इत्यर्थः ॥ S.

7. विरूढान् अङ्कुरितान्सूत्रबद्धानावध्नाति शिरसि बध्ना [वध्नाः] । सैव वाचं यच्छति । - - - - H अङ्कुरितान् सूत्रयथितान्यवान्वध्नाः¹ शिरस्यावध्नाति । - - - S.

8. - - इह केचिदध्येतारो यच्छते विसृजते² [यच्छतो विसृजते] इति द्विवचनेन पठन्ति । तस्मिन्पत्रे वाग्यमनादि पदार्थपञ्चकमुभौ जायापती कुरुतः । केचित् यवान् बध्नादिति [यवानावध्नातीति?] सर्वं वधूरेव न पतिरिति ॥ S.

9. पुंसुवनं पुमान्येन सूयते तत्पुंसुवनं नाम कर्म । उवडादेश-स्त्वान्दसः मन्त्रदर्शनात्पुंस[सु]वनमसीति । व्यक्ते गर्भे कर्तव्यम् । गर्भ-व्यक्तिश्च तृतीये चतुर्थे वा मासि भवति । यदापि चतुर्थे तदा सीमन्तात्पूर्वमेव कर्तव्यं पुंसुवनं निमित्तस्य पूर्वत्वात् । - - - - तच्च तिथि कर्तव्यम् - - - H - - - पुंसुवनं व्याख्यायत इति शेषः² । अत्रोवडा-देशस्त्वान्दसः । - - - - यदि पुंसुवनं चतुर्थे स्थात्तदा पूर्वं सीमन्तं कृत्वैव - - - - । केचित् - - - । इदमपि सीमन्तवत्प्रथम एव न तु प्रतिगर्भं पिष्टपेषणन्यायादेव । - - - - S.

10. शुङ्गाम् अग्राङ्कुरम् । सवृषण[र]मिति व्यपदिश्यते सादृ-क्षात् । ते च द्वे वेदितव्ये सादृक्षादेव । तद्वती शुङ्गामाहृत्य ॥ - - - - H सवृषणां वृषणाकृतिकेन फलद्वयेन संयुक्तां शुङ्गाम् अग्राङ्कुरम्³ । - - - - S.

¹ ग्यधितान् वध्नाः शिरः S₁; ग्यधितान् यवान् आवध्ना शिरः S₂.

² All from विसृजते as to इति शेषः, below sūtra 9 l. 5, is missing in S₁.

³ युंगां अचांकुरां S₁, युंगाग्रामंकुरं S₂.

11 --- प्रयोगः । पूर्वैद्युर्नान्दीश्राद्धमपरेद्युरग्नेरूपसमाधानादि ।
 --- आज्यभागान्तेनारब्धायां धाता ददातु नो रयिमिति चतस्रः
 यस्त्वा हृदा कीरिणेति चतस्रः । जयादि परिषेचनान्तम् । ततो वक्ष्य-
 माणं कर्म । अनवस्नातया अप्रादुर्भूतरजसा । एवंभूता कन्या कुमारी
 पेषणस्य कर्त्री । प्रयोजकः पतिः । वस्त्रेण परिस्राव्य परिवाच्य [परि-
 पाच्य] । प्राची प्राङ्मुखी निपात्य शाययित्वा । उत्तरेण यजुषा पुंसु-
 वनमसीत्यनेन तं रसं पिनयति । पिनयनं पिधाय नयनम् । --- H
 --- दृषदर्थपन्ने दृषत्पुत्रे शुङ्गा निधाय दृषत्पुत्रान्तरेण पेषयित्वा ।
 --- प्राची प्राक्शिरसम् । उत्तानाम् ऊर्ध्वमुखीम् । --- तद्रसं
 पिनयति गर्भं प्रापयति । सा तद्रसं न निष्ठीवेदित्यर्थः ॥ S.

12. एवं संस्कृता पुमांसं जनयति । --- H.

13 येन क्षिप्रं शीघ्रं सूतेन्तर्वत्नी न चिरकालं पीड्यते तत्क्षिप्रं-
 सुवनं नाम भैषज्यं कर्मोपदिश्यते ॥ S.

14 अनाप्रीतेन असृष्टोदकेन । उदकस्य प्रसवतोनुलोमं न
 प्रतीपम् । पत्तः पादयोः मूर्धन् मूर्धनि च तूर्यन्तीमिति [शोष्यन्ती-
 मिति¹] चौषधिद्वयं समूलपत्र(I)मादाय निदधाति । अथ तामुत्तरेण
 यजुषा आभिष्टाहं दशभिरभिमृशामीत्यनेन । दशभिरिति लिङ्गादु-
 भाभ्यां पाणिभ्यामभिमर्शनम् । अनुलोमं सुखादारभ्य । तत एताभि-
 राहताभिरेवाङ्गिस्तामवोचेत् । उत्तराभिः यथैव सोमः पवत इत्येता-
 भिः प्रतिमन्त्रमवोचेत् ॥ H --- अनुस्रोतसं स्तोतानुलोमं न प्रतीपं
 गृहीतमुदकमाहृत्य पत्तः तस्याः पादयोः तूर्यन्तीम् (सूर्यन्तीम् S₂)
 अधःपुष्पिकाख्यामोषधिं² निधाय शोष्यन्तीं प्रसवपीडया शुष्यमाणां
 स्त्रियम् --- मूर्धन् मूर्धन्यभिमृश्य --- यथैव सोमः पवत इत्यादि-
 भिक्षिसृभिस्तां स्रष्टेवावोचेत् । केचित् --- । तत्र प्रथमाया ऋचः
 प्रतितिष्ठस्त्विवसानं द्वितीयायाः तथा कृतमिति तृतीयायाः सरस्व-
 तीरिति । अन्ये शोष्यन्तीति चौषधिः तां मूर्ध्नि निधाय स्त्रियं यत्र

¹ This conjectural addition follows from the quotation of H in S.,
 see below H.'s construction is awkward It ought to be पत्तः पादयो-
 सूर्यन्ती मूर्धन् मूर्धनि च शोष्यन्तीमित्योषधिद्वयं --- निदधाति ।

² पुष्टिका° S₁; पुष्पका° S₂.

क्वाभिमृशेदिति । तन्न¹ शोष्यन्तीसंज्ञाया ओषधेरप्रसिद्धत्वात् ।
केचित् शोष्यन्ती नामौषधिर्या वनेषु जायते वेणुपत्रोपमानि च
यस्याः पत्राणि पुष्पाणि च रक्तोपमानि यां चाभिश्छिखेत्वाञ्जरिति¹ ।
तन्न - - - - S.

15 जरायु गर्भवेष्टनम् । तद्यदि न पतेत्तत उत्तरो विधिः
कर्तव्यः । अस्मिन्विधौ उत्तराभ्यां मन्त्राभ्यां तिलदेव पद्यस्व निरैतु
पृश्नि शेवलमित्येताभ्यामिति विशेषः । ता एवापः । प्रतिमन्त्रं प्रोक्ष-
णम् । एते च कर्मणी स्वभार्याविषये ॥ H यदि प्रसूतायास्तस्या
जरायु गर्भप्रावरणं न पतेत्तदा अनाप्रीतेन शरावेष्टेत्यादिविधिना-
हताभिरङ्गिः ऐतु गर्भौ अक्षित इत्येताभ्यामृग्भ्यां तामवीक्षेत् । के-
चित् - - - - S.

Pātala VI, Khaṇḍa 15

1 जातमिति पुल्लिङ्गनिर्देशो विवक्षितः । वत्सप्रीर्नाम ऋषिः ।
तेन दृष्टं वात्सप्रं दिवसरीत्येषोनुवाकः । - - - उत्तरेण यजुषा अस्मि-
न्नहमित्यनेन - - - - स्व उपस्थ आदधाति ॥ उत्तराभिरिति पाठः ।
तिसृभिर्ऋग्भिर्भिमन्त्रणादीनि त्रीणि कर्तव्यानि । अङ्गादङ्गादित्य-
भिमन्त्रणम् । अस्मा भवेति मूर्धन्यवघ्राणम् । मेधां त इति दक्षिणे
कर्णे जपः । आश्वलायनस्याह - - - (Āśv. grī I, 15, 2) ॥ H. - - -
पुंसो जातकर्म विधीयत इति [विधीयते जातमिति] वचनात् । एत-
च्चोपरि शोध्यते । कुमारं पिता - - - अभिमृश - - - उत्तराभ्याम् अङ्गा-
दङ्गात् अस्मा भवेत्येताभ्यां तस्याभिमन्त्रणं कर्तव्यम् । तथैव ताभ्यामेव
मूर्धन्यवघ्राणम् । एतयोरेवचोर्दक्षिणे कर्णे जापः । जप इत्यर्थः । - - -
केचित् - - - - । तन्न । अनधीयमानपाठाङ्गीकरेतिप्रसङ्गात् ॥ S

2. अभिजिघ्राम्यसावित्यसौशब्दस्य स्थाने नक्षत्रनामनिर्देशः ।
तत्संबुद्ध्या निर्दिशेत् । पशूनां त्वा हिंकारेणाभिजिघ्राम्याश्चयुजेत्यादि ।
- - - - - प्राङ् नामग्रहणादग्न्युपस्थानादिषु चास्मैव नक्षत्रनाम्नो
निर्देशः । यत्र च नामद्वयनिर्देशस्तत्राप्येवंविधं नक्षत्रनामैकं दशम्यां
कृतमपरम् ॥ H.

¹ From तन्न as to ञ्जरिति om. S₁.

3 यथापरे न जानन्ति तथा वक्तव्यमित्यर्थः ॥ H नक्षत्रनाम च रहस्यं निर्दिशतीति सूत्रे प्रणेतव्ये सूत्रान्तरकरणात् यन्नाम नक्षत्रनिबन्धनं यच्च दशम्यां कृतं तदुभयं जातकर्मसूक्तवाकान्नप्राशनाभिवादानादिषु निव्यं रहस्यमेव निर्देशं भवति ॥ S

4 मधु घृतमित्येतद्रव्यद्वयं कांक्षपात्रे संसृज्य । निष्टर्क्यमिति बन्धनविशेषो लोकप्रसिद्धः । तथा बद्धेन हिरण्येन द्रव्यद्वयमादाय तेनैव कुमारं प्राशयेत् । उत्तरैः त्वयि मेधामिति त्रिभिः प्रतिमन्त्रम् । तत उत्तराभिः पञ्चभिः केचिचै त्वेत्यादिभिः प्रतिमन्त्रं स्नापनम् । ततोऽस्मिन्पात्रे दधि घृतं च संसृज्य तत्पृषदाज्यं तेनैव कांक्षेन प्राशयति भूः स्वाहेत्यादिभिः प्रतिमन्त्रम् । ततः शेषमग्निः संसृज्य गोष्ठे निनयेत् ॥ H निष्टर्क्यं शिखाबन्धवत्सरन्ध्रेण ग्रन्थिना निष्टर्क्यं बध्नाति । - - - उत्तरैर्मन्त्रैः मेधां ते देवः सवितेत्यूचा त्वयि मेधामिति च त्रिभिर्यजुर्भिः प्राशनं चतुर्णामन्ते सक्तदेव । - - - स्नापनमपि पञ्चानामन्ते सक्तत् । - - - अत्राप्यन्ते सक्तदेव प्राशनम् - - - । केचित् - - - S

5 अथ तं कुमारं मा ते कुमारमित्येतया मातुरूपस्य आदधाति । एतावन्तं कालं खोपस्थे । शेषनिनयनमप्यन्येन कारयितव्यम् । ततः अयं कुमार इत्येतया दक्षिणं स्तनं प्रतिधाप्य तत उत्तराभ्यामृग्भ्यां यङ्गूमेहृदयमित्येताभ्यां - - पृथिवीमभिमृशति । ततोभिमृष्टार्था भूमौ तं संवेशयति माता । तं संविष्टमुत्तरेण यजुषा नामयति न रुदतीत्यनेनाभिमृशति ॥ H

6 ततस्तस्य शिरःसमीप उत्तरेण यजुषा आपः सुप्तेष्वित्येतेनोदकुम्भं निदधाति ॥ ततः सर्षपान्फलीकरणमिश्रानञ्जलिना जुहोति । उत्तरैर्मन्त्रैः अयं कलिमित्यादिभिः [अष्टाभिः S.] प्रतिस्वाहाकारं चिह्नमः सक्तमन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् । - - - ततः संशास्ति । कान् । ये सूतिकागारं प्रविशन्ति । एवंशब्द एव इत्यस्यामर्थः [एवंशब्द एवमित्यस्यार्थः] । एतदुक्तं भवति । अस्य सूतिकागारस्य यदा यदा प्रवेशो युष्माभिः क्रियते तदा तदा सर्षपान्फलीकरणमिश्रानस्त्रिभ्योऽप्येवमावपत यथा मयोप्ता अञ्जलिना त्रिस्त्रिंशेति । तत्र तूष्णीमिति अतिदेशप्राप्तस्य मन्त्रस्य प्रतिषेधः । होमश्चायं कुमारस्य रक्षार्थः संस्कारो न मातुः संस्कारः । - - - H. अथ सूतिकागृहपालान्संशास्ति प्रविष्ट प्रविष्ट

एव तूष्णीमभावावपतेति । संप्रैषस्य चायं विवक्षितोर्थः । प्रतिप्रवेशं तदनन्तरमेव सर्षपाङ्गुलीकरणमिथानञ्जलिनास्त्रिन्नेवापौ तूष्णीं वाग्यता आवपतेति । एवकाराच्च प्रवेशावापयोर्मध्ये त्रुटिमात्रस्यापि कालस्य न क्षेपः - - - केचिदेवकार एवमित्यर्थे - - - S.

7. यथैतदनन्तरोक्तं तूष्णीमावपनमेवमहरहरा निर्दशतायाः सूतिकागृहपालैः कर्तव्यम् । आङ् मर्यादायाम् । निर्दशता निर्गता दशभ्योहोरात्रेभ्यो या रात्रिः सा । आ दशम्या रात्रेरित्यर्थः ॥ एवं जातकर्मोक्ता क्रमप्राप्तं नामकरणमाह ॥ S.

8 - - - - - पिता मातेति वचनं तौ नामाग्नेभिव्याहरेयातामित्येवमर्थम् । - - - - - अथ नाम्नो लक्षणविशेषः ॥ H दशम्यां रात्र्यां दशमेहनि । उत्थितायां सूतिकागृहान्निष्क्रान्तायां प्रसूतिकायां स्नातायां च सत्याम् । एवं वदता दशमेहनि निष्क्रम्य स्नातव्यमित्युक्तं भवति । - - - - - S.

9 - - - नाम द्रव्यप्रधानम् । तत्पूर्वपदं यत्र तन्नामपूर्वम् । क्रियाणिमित्तम् आख्यातम् । तदुत्तरपदं यत्र तदाख्यातोत्तरम् । दीर्घात्परोभिनिष्ठानः विसर्जनीयोन्तो यस्य तत्तथा । घोषवद्वज्जनमादिभूतं यस्य तद्वोषवदादि । अन्तः मध्येन्तस्या यस्य तदनन्तरन्तस्थम् । दिवं नयति द्युतिः । गाः अयते गोश्रीः । गाः प्रीणाति गोप्रीः । हिरण्यदाः । युवतिदाः । - - इत्यादीन्युदाहरणानि । ऋष्यणूकं देवताणूकं वा यथा वैषां पूर्वपुरुषनामानि स्युरिति बौधायनः¹ । ऋष्यणूकम् ऋष्यभिधायि वसिष्ठो जमदग्निरिति । देवताणूकं रुद्रो विष्णुरिति पूर्वपुरुषाः पित्रादयः ॥ H.

10 अपि वेत्यादि पञ्चान्तरम् । - - - - - प्रतिष्ठितम् । आयुष्यमित्यर्थः । सुभद्रः सुमुख इत्यादि ॥ H. अपि वा यस्मिन्नानि स्त्रित्ययमुपसर्गः स्यात्तन्नाम प्रतिष्ठितम् आयुष्मद्यज्ञादिक्रियावच्च भवति । - - - - - S.

11. एतावदेव नामलक्षणम् । एकाक्षरं त्र्यक्षरमित्यादि । गौः । वाक् । पृथिवी । पार्वती ॥ H. त्र्यक्षराक्षरं विषमाक्षरं कुमार्या

¹ Baudh. Grihy. II, 2. पूर्वपुरुषाणां नामानि Buhler's MS.

नाम भवति । अयुजाचरं क्खन्दसम् । अयुगचरत्वमेकमेवात्र विशेष-
णम् । - - - - S

12 प्रवासादागत्य अङ्गादङ्गादित्यभिमन्त्रणम् अस्मा भवेत्यव-
घ्राणं च क्रमेण कर्तव्यम् । नामनिर्देशश्च अभिजिघ्रामि यच्चशर्मन्नि-
ति । - - - उत्तरान्मन्त्रान्दक्षिणे कर्णे पुचस्व जपेत् । अभिरायुष्मा-
निति पञ्चेत्यादिष्टान् ॥ H. - - - उत्तराभ्याम् अङ्गादङ्गात् अस्मा
भवेत्येताभ्यां पुचस्वाभिमन्त्रणं कर्तव्यम् । तथैव ताभ्यामेव मूर्धन्यवघ्रा-
णम् । - - - केचित् - - - - S.

13. उत्तरेण यजुषा सर्वस्वादात्मन इत्यनेन कुमार्या अभिमन्त्र-
णम् । - - - - H प्रवासादेत्येवमुवर्तते । - - - कुमार्याश्चैतावदेव न
त्ववघ्राणजपौ - - - - S

Paṭala VI, Khaṇḍa 16.

1 जननदिवसादारभ्य षष्ठे मासि कुमारस्यान्नप्राशनं कर्तव्यम् ।
- - - - उत्तरैर्मन्त्रैश्चतुर्भिः भूरपामित्यादिभिः । त्र्यौषधीनामित्यादि
मध्यमयोरनुषजति । - - - असाविति नामग्रहणं संबुद्ध्या औषधयः
सन्तु यच्चशर्मन्निति - - ॥ H.

3 अथ चौलविधिः ॥ चौळम् । चूडाप्रयोजनमस्येति चौडम् ।
उळयोरविशेषः ॥ H. - - - - पुनर्वस्वोः कर्तव्यमिति शेषः ॥ S.

4. ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा कुमारं भोजयित्वेति
(IV, 10, 5.) एतावदिह द्रष्टव्यम् ॥ H. - - - - उपनयनमेवोपाय-
नम् ॥ S.

5. अग्नेरुपसमाधानादि परिषेचनान्तं सीमन्तवत् (VI, 14, 2sq.)
कर्म कर्तव्यम् । - - - अन्वारब्ध्यायामित्यत्र कुमारस्यान्वारम्भः । - - - H.

6. - - - विनयनं पृथक्करणं वप्तव्यानां शिखार्थानां च । - - -
यथर्षिं यावन्त ऋषयो यस्य प्रवरे तावतीः शिखाः करोति । त्र्यार्षे-
यस्य त्रयः पञ्चार्षेयस्य पञ्चेति ॥ H प्राञ्चं प्राङ्मुखम् - - - - S.

7. अथवा यथैषां कुलजानां कुमारस्य कुलधर्मः प्रवर्तते तथा
शिखां करोति ॥ H.

8 उष्णाः शीतास्त्वानीयेत्यादि दर्भस्तम्बे वा निदधातीत्येवम-
न्तम् (IV, 10, 5—8) उपनयनवत्कर्तव्यमित्यर्थः ॥ H.

9. क्षुरस्य प्रक्षालनं विधीयते । निधानमर्थप्राप्तम् ॥ H.

10. तेन क्षुरेण अहं नापितकर्मनिवृत्तिः स्यात् ॥ S.

11. वरं गां पिता ददाति दक्षिणत आसीनाय ब्राह्मणाय ।
यद्यन्यश्चौलकर्ता तदा तस्मै ॥ S.

12. गोदानमिति कर्मनामधेयम् । - - - तन्नोदानाख्यं कर्मैवं
यथा चौलं ब्राह्मणभोजनादि वरदानान्तं कर्तव्यम् । तच्चान्यस्मिन्नपि
नक्षत्रे रोहिण्यादौ वर्षे च षोडशे भवति ॥ अत्र पञ्चान्तरमाह ॥ S.

13. अग्निर्देवतात्र यस्मिन्गोदाने तदग्निगोदानम् । अग्निश्चन्द्रेण
तद्देवत्वं गोदानं लक्ष्यते । अग्निगोदानमस्येति विग्रहः । तत्र प्रयोगः ।
ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा तूष्णीं केशश्मश्रूणि वापयित्वा-
ग्निरुपसमाधानादि । परिषेचनान्ते आग्नेयकाण्डोपाकरणवत्कृत्वा शुक्रि-
यवद्देवतोपस्थानम् ॥ H. अग्नये गोदानं यस्य सोमिगोदानो ब्रह्मचा-
री । पुर्व्विज्ञानिर्देशश्चैवं विग्रहः । अस्मिन्पञ्च आव्यभागान्ते कृते अग्नये
काण्डर्षये स्वाहेत्याज्येनैवैका प्रधानाहुतिः । ततो जयादि वरदा-
नान्तम् ॥ S.

14. अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामीति संवत्सरम् । व्रतचर्यान्ते वि-
सर्गः । एवमेवाचार्यमित्याद्या विकाराः । कृते गोदानस्य तच्छेषतया
संवत्सरं व्रतचरणमेके आचार्या उपदिशन्ति । चौलगोदानेयं विकल्पः ।
अग्निगोदाने तु काण्डोपाकरणातिदेशो नित्यमेव । यदा व्रतचर्या
तदा वरदानादूर्ध्वं देवतोपस्थानं पूर्व्ववत् । अन्ते विसर्गश्च पूर्व्वदेव ॥
H. अधीतेपि वेदेवश्यं संवत्सरं गोदानव्रतं ब्रह्मचर्यं च चरितव्यमि-
त्येक उपदिशन्ति । वैकल्पिकमित्यर्थः ॥ उभयोरपि गोदानयोश्चौला-
द्विशेषमाह ॥ S.

15. अस्मिन्चौलगोदाने त्वेतावन्नाना पृथग्भावश्च[ग्भावः] चौ-
लात् । अत्र सर्वाकेशान्वापयते सशिखान् चौले तु यथर्षिं शिखा
निदधाति ॥ H. एतावन्नाना एतावान्भेदः । - - - - - S.

16. अस्मिन्गोदानेहरहरदकोपस्पर्शनं सङ्कतज्ञानं कर्तव्यमिति च्छ-
न्दोगा उपदिशन्ति । त्रिषवणमिति केचित् ॥ H. - - - विकल्प इत्यर्थः ॥ S.

Paṭala VII, Khaṇḍa 17.

1. - - - - तत्र यस्मिन्प्रदेशेगारं चिकीर्षितं सोगारावकाशः । स दक्षिणाप्रत्यक्षप्रवणो भवति । दक्षिणाप्रतीच्योरन्तराले निम्नो भवति । एवंविधे देशेगारं कर्तव्यमित्यर्थः । तमागारावकाशमुद्बन्ति (उद्बन्ति pr. m.) खनन्ति [खनति] यथा पांसव उत्पद्यन्ते । उद्बत्य (उद्बृत्य pr. m.) तान्पांसून्पालाशेन शमीमयेन वोदूहेत[हेन] एतामेव दिशं प्रति उत्तरयर्चा यज्जुमेः क्रूरमित्येतयोदूहति उन्नतान्प्रदेशानवनतं प्रापयति । उदूह्यतेनेत्युदूहः ॥ H - - - दक्षिणाप्रतीच्यां नैर्ऋत्यां निम्नः । - - - उदूहः । पादूलक इत्यर्थः । - - - S.

2 एवं चिरुद्बत्योदूहति ॥ H

3 क्लृप्तमुत्तरयर्चा स्थोना पृथिवीत्वेतयाभिमृशति । प्रदक्षिणं स्थूणागर्तान्खानयति अभ्यन्तरं च । बहिरारभ्य मध्ये यथा समाप्यते तथेत्यर्थः । - - - तत्र प्राग्द्वारेगरे दक्षिणाद्वारस्थूणागर्तमारभ्य प्रदक्षिणमोत्तरस्त्राद्वारस्थूणागर्तान्खानयित्वा गर्तेभ्यः पांसूनुदुष्य उद्बृत्य तत उत्तराभ्यामृग्भ्याम् इहैव तिष्ठेत्वेताभ्यां दक्षिणाद्वारस्थूणां गर्तैर्वदधाति ॥ H. स्थूणानिखननार्थान्गर्तान्कर्मकारैः प्रदक्षिणं खानयित्वाभ्यन्तरमगारस्थ न बहिः पांसूनुदुष्य - - - S

4. एताभ्यामेव द्वाभ्यामृग्भ्यामुत्तरां च द्वारस्थूणामवदधाति । इह दक्षिणामितरामिति निष्क्रामतः सव्यदक्षिणे प्रत्येत्ये न प्रविशतः ॥ H.

5. द्वारस्थूणयोरयथाखातमवधानं मन्त्रवच्च । इतरास्तु यथाखातं येन क्रमेण गर्ताः खातास्तेनावधानं तूष्णीम् । एवं सर्वास्ववहितासु वंशमादधाति कर्मकरः । तेनाधीयमानं वंशमुत्तरेण ऋतेन स्थूणावित्यनेन मन्त्रयते । वंशग्रहणेन पृष्ठवंशो गृह्यते । - - - H. - - - वंशस्तूपं स्थूणास्वाधीयमानम् - - - S.

6. ततस्तदगारं संमितं संक्लृप्तमुत्तरैर्मन्त्रैः ब्रह्म च ते चक्रमित्यादिभिः षड्भिः । किम् । अभिमन्त्रयत इत्येव । यथालिङ्गमिति । यस्यागाराङ्गस्थ लिङ्गं यस्मिन्नन्त्रे दृश्यते तदभिमुखोगारमभिमन्त्रयत इत्यर्थः ॥ H. - - - यथालिङ्गं मन्त्रलिङ्गावगतदिङ्मुखः - - - - - S.

7. अथ प्रवेशनविधिः । अन्यथा संमितस्याप्यगारस्थ प्रवेशे वि-

धिरयं भवति । - - - तत्र प्रवेक्ष्यन् - - - पालाशं शमीमयं वेधमा-
दीष्य तमग्निं पांचे [पात्रेण?] उद्ध्रियमाण इत्येतया पञ्चपादयोद्धृत्य ।
- - - तमग्निमुत्तरेण यजुषा इन्द्रस्य गृहा वसुमन्त इत्यनेनागारं प्रपा-
दयति । प्रपाद्यागारस्योत्तरपूर्वदेशे तमग्निं प्रतिष्ठापयति । उत्तरयर्चा
अमृताङ्गतिमित्यनया । अगागरस्येति न वक्तव्यम् । अग्निमिति च ।
कस्मात् । उभयोरप्यत्रैव वाक्ये श्रुतत्वात् । एवं तर्हि नायमगारशब्दो
देशविशेषणार्थः । अगागरस्याग्निं प्रतिष्ठापयतीति । स च पचनाग्निः ॥
H. - - - - अत्र च सानुषङ्गे चतुष्पदे त्रिष्टुभौ द्वे ऋचौ पञ्चभिः पादै-
राम्नाते । तयोरेकैवोद्धारणार्था अन्या तु विकल्पार्था उत्तरयेत्येक-
वचनेन विनियोगात् । - - - - ॥ केचित् - - - - । नैतत् - - - - ।
औपासन एव प्रतिष्ठाप्यो न पचनाग्निः ॥ S.

8 - - - एवं प्रतिष्ठितस्याग्नेर्दक्षिणमुदधानायतनं कर्तव्यम् ।
उदकं धीयते यत्र तदुदधानं मणिकम् ॥ H.

9 तस्मिन्नायतने सर्वतोदिक्कान्दभान्संस्तीर्य तेषु ब्रीहिय[ब्रीही-
न्य]वांश्च संयुक्तानुत्तरयर्चा अन्नपत इत्येतया न्युष्य तत्रोदधानं प्रति-
ष्ठापयति यथा निश्चलं भवति ॥ H. - - विषूचीनायान् नानादिग-
यान् - - - S.

10. तस्मिन् [उदधाने S.] अरिष्टा अस्माकमित्यनेन यजुषा
चतुर उदकुम्भानायति । प्रतिकुम्भं मन्त्राभ्यावृत्तिः ॥ H.

11 उत्तरयर्चा भूमिर्भूमिमित्येतयानुमन्त्रणं कर्तव्यम् ॥ H. दीर्घं
मणिकं [यदि] स्यात्तदा - - - S

12 चतस्र उत्तराः प्रधानाङ्गतयः । वासोष्पते प्रतिजानीहि ।
वासोष्पते श्रमया । वासोष्पते प्रतरणी न एधि । अमीवहा वा-
सोष्पत इति । - - - - H.

13. उत्तरेण यजुषा शिवं शिवमित्यनेन । उदकुम्भेन [न] हस्तेन ।
परिभाषयैव (I, 1, 4) सिद्धे प्रदक्षिणमिति वचनात्परिषेचनमिदमे-
कमेव प्रदक्षिणं त्रिगुणीभूतं सङ्गदुपात्तैर्नैवोदकुम्भेन संततमविच्छिन्नं
कर्तव्यम् । - - - अन्तरत इति वचनमगाराद्वहिः परिषेचनं मा भूदि-
ति । अगारं गृहम् । निवेशनं शयनदेशः । ब्राह्मणान्युगमान्भोजयेद-
पूपादिभिः । इतिशब्दः समुच्चयार्थः ॥ H.

Patala VII, Khaṇḍa 18

1. अग्रहः । सायं बहवो बालग्रहा दिवसमाससमाधिकाराः ।
तत्र येन गृहीतः श्ववेष्टते स अग्रहः । तेन गृहीतं कुमारं तपोयुक्तः
कर्ता जालेन मत्स्यग्रहणसाधनेन प्रच्छाद्य । किङ्किणी घण्टाविशेषः ।
कंसं किङ्किणी वा ह्रादयन् ध्वनिं कारयन्केनचिदन्येन । स्वयं कुमारं
गृहीत्वा सभां प्रपाद्य । अद्वारेण । कदिरपोह्य मार्गं कृत्वा तेनेत्यर्थः ।
कितवस्थानं सभा । तस्य मध्येधिदेवनस्थानमुद्धृत्याङ्गिरवोच्य तच्चा-
व्युष्य तेज्जेनमुत्तानं निपात्य ततो दध्ना लवणमिश्रेणावीचेदज्जलिना ।
उत्तरैर्मन्त्रैः कूर्कुर इत्यादिभिः श्वानमिच्छादन्न पुरुषमित्यन्तैः प्रतिम-
न्तम् । तच्चादितस्मिन् ऋचः । ततो यजुषी द्वे तत्सत्यं विगृह्य बाहू
इति । ततः पञ्चर्चः बाहूशीर्षकश्चेत्याद्याः [विभन्निष्कं चेत्याद्याः¹] । ततो
यजुरेकं श्वानमिति । एवमेकादशैते मन्त्राः । एवमेतत्कर्म जालप्रच्छा-
दनावोक्षणपर्यन्तं त्रिसन्ध्यं कर्तव्यम् ॥ H. येन गृहीतः कुमारः श्वे-
नदति श्ववद्वाचे चष्टते [श्ववद्वा चेष्टते] स अग्रहः । तेन गृहीतः अग्र-
हगृहीतः पिशाचशुना वा दष्टः । - - - पिशादिः कर्ता - - - । कङ्क-
णिः लोहघण्टा । - - - अद्वारेण कुस्यादिवोच्य [कुड्यादपोह्य?] मार्गं
कृत्वा । - - - उत्तरैर्मन्त्रैः कूर्कुरः सु कूर्कुर इत्यादिभिर्दशकैः । यद्वैका-
दशभिः । तस्मिन्पक्षे - - - (H) । अवोक्षणं च सर्वेषामन्ते स्रष्टदेव ।
केचित् - - - S.

2. अरोगो भवति । - - - H.

3. शङ्खिनम् । येन गृहीतः शङ्खवज्रदति तेन गृहीतः शङ्खी ।
तमुत्तराभ्याम् एते ते प्रतिदृश्येते इत्येताभ्यामृग्भ्यामभिमन्त्र्य तत
उदकुम्भेन शिरस्यभिषिञ्चेदुत्तरयर्चा ऋषिबोधः प्रबोध इत्येतया ।
एवमेतत्त्रिषु कालेषु कर्तव्यम् ॥ H. शङ्खो नाम ग्रहः येन गृहीतः
शङ्खवज्रदति । तद्गृहीतः शङ्खी । - - - S.

5. अथ सर्पबलिर्नाम कर्म नित्यं संवत्सरे कर्तव्यमुपदिश्यते ।
तस्य आवस्थां पौर्णमास्यामारम्भो मार्गशीर्षामुत्सर्गः । - - - - - H.

¹ Thus according to S's quotation of H., agreeing with the Man-
trapāṭha. The curious mistake may perhaps be explained by the assumption,
that H has been copied from a Grantha original; see the Preface.

6. -- स्थालीपाकादेव पार्वणवत् (III, 7, 2—3.) जुहोति न किंशुकानीति । ---- आवण्णै पौर्णमास्यै स्वाहेति स्थालीपाकाद्धोमः । उत्तरैर्मन्त्रैः जग्धो मशक इत्यादिभिस्त्रिभिः किंशुकानि किंशुकपुष्पाणि । --- H. ---- प्रतिमन्त्रमञ्जलिना किंशुकानि पलाशपुष्पाणि जुहोतीति । केचित्पलाशसदृशस्य कण्टकिनः पुष्पाणीति । एतानि वसन्त एव संगृहीतानि । ---- S

7. उत्तराभिस्त्रिसृभिः इन्द्र जहि दन्द्रशूकमित्यादिभिरारग्वध-समिध आदधाति जुहोति वा । सर्वथा स्वाहाकारान्ता मन्त्राः ॥ H.

8. उत्तराश्वतस आज्याहुतीर्जुहोति तत्सत्यं यत्तेमावास्यायां नमो अस्तु सर्पेभ्य इति तिस्रः ॥ H

9. एवमेता एकादश प्रधानाहुतीर्हुत्वा सौविष्टकृतं च स्थाली-पाकादेव हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते । ---- H.

10. ---- वाग्यतः शब्दमकुर्वन् । धाना लाजा आज्ञानाभ्यञ्जने स्थगरोशीरमुदपात्रमिति संभाराः । उपलिप्तो भूमिभागः स्थण्डिलम् । --- तचेति वचनात्स्थण्डिलमध्ये बलेरायतनं भवति । प्राचीः प्रा-गायताः । एवमुदीचीः । क्रमस्य विवक्षितत्वात्प्रथमे प्राचीस्तत उदी-चीः । ---- एवं लेखा लिखित्वा ता अग्निरूपनिनयति सर्पदेवजने-भ्यो ददाति यदा [यथा] पितृभ्यः पिण्डदाने । ततस्तासु लेखासूत्तर-यर्चा नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये पार्थिवा इत्येतया सक्तून्निवपति हस्तेन दर्श्या वा ॥ H --- संभारान् उत्तरत्रोपयोच्यमाणान् सत्कादीन् --- स्थण्डिलं पीठम् ---- S.

11. संपुष्काः अक्षता अखण्डितैस्तण्डुलैः कृताः । स्थगरं चोशीरं च गन्धद्रव्ये । एतानि च षड् द्रव्याणि तासु निवपति । इतिशब्दः समुच्चयार्थः । तेन सर्वत्र पूर्वेण मन्त्रेणावपने प्राप्ते तूष्णीमिति मन्त्र-प्रतिषेधः ॥ H.

12. एवमेवैतं बलिं सप्तभिर्द्रव्यैर्दत्त्वा ततस्तां बलिदेवतामुपति-ष्ठत उत्तरैर्मन्त्रैः तच्चक वैशालेयेत्यादिभिः । तेभ्य इमं बलिमहर्षमिति पूर्वस्था एवोत्तरस्य पादस्य संनामो न मन्त्रान्तरम् । वक्ष्यति च बलि-मन्त्रस्य संनाम इति (VII, 19, 4.) । एवमुपस्थायापः परिषिञ्चति न्युत्तस्य बलेः प्रकृतत्वात् । ततोप्रतीक्षः पृष्ठतोप्रतीक्षमाणस्तूष्णी वाग्यतः

प्रत्येति । प्रत्येत् अप श्वेतपदेत्येताभ्यामृग्भ्यामुदकुम्भेनान्तरतोगारं नि-
वेशनं वा परिषिच्य ब्राह्मणान्युगमान्स्थालीपाकशेषादिभिर्भोजयेत् ॥
H. अथोत्तरैर्मनैः तच्चक वैशालेयेत्यादिभिः पञ्चभिर्मानवर्णिंकी बलि-
[देवता]मुपतिष्ठते । - - - - - अथ न्युप्तं बलिमद्भिः परिषिच्य तमग्र-
तीक्ष्णमाणः - - गृहान्प्रत्येत् - - - - S

Patala VII, Khaṇḍa 19.

1. बलिहरणशिष्टा धानाः कुमारान्नाशयन्ति । - - - H.

2.¹ यदिदं बलिहरणं वाग्यतः संभारानादायेत्यादि अप्रतीक्ष-
स्तूष्णीमेत्येतदन्तं (VII, 18, 10—12.) तस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं [आ] मा-
र्गशीर्षाः पर्वणश्चतुर्षु मासेषु (यदशनीयस्यान्नविशेषस्य¹ चतुर्षु मासेषु)
यदशनीयस्य सत्तूनां वाहरहः कर्तव्यम् । यद्यदन्नमशनार्थं गृहे क्रियते
तद्यदशनीयम् । - - - - - एव[एवं]शब्दः कालविधानार्थः । यथात्रा-
स्तमिति बलिहरणमेवमत ऊर्ध्वमप्यस्तमिति कर्तव्यमिति । एवंशब्दस्तु
[एतमिति शब्दस्तु] धर्मविधानार्थः । एतं बलिमेवं धर्मक्रममिति ।
- - - - - अपर आह । उभयोः कालयोर्बलिहरणमिति । कथम् । यद-
शनीयस्येति वचनात् । यद्यदन्नमशनार्थं यदानीयते तस्य तस्य तदा
कर्तव्यमिति हि । तस्यार्थः । द्वयोश्च कालयोरशनं कालयोर्भोजनमिति
(Dh. II, 1, 2.) वचनात् । - - - - - स्पष्टं चैतदाश्वलायनके - - - इति
(Āśv. II, 1, 14.) । अस्मिन्पक्षे एवंशब्द उत्तरार्थः । अत ऊर्ध्वमिति
वचनमस्मिन्प्रथमे बलिहरणे द्रव्यविकल्पोऽयं मा विज्ञायीति । आ मा-
र्गशीर्षा इति बलिहरणस्यावसानकालोपदेशः । - - - H. अत ऊर्ध्वम्
अस्माच्छावण्यात्कृ[ष्णां कृ]तात्कर्मण ऊर्ध्वमा मार्गशीर्षाः । यावन्मार्ग-
शीर्षं यावदुत्सर्जनं तावदित्यर्थः । एतम् अनन्तरचोदितं सत्तूनां संब-
न्धिनं बलिमेवं संभारानादाय वाग्यतः प्राचीमुदीचीं वेत्याद्यप्रतीक्ष-
स्तूष्णीमेत्येव[प्रतीक्षस्तूष्णीमेत्येव]मन्तेतिकर्तव्यताकमहरहः सायं-
काल आहरेत् । यदशनीयस्य वा संबन्धिनमिति । वाशब्दस्याभ्यव-

¹ The MS. has: एवं शिष्टा [read शीर्षा], i. e. the text of the sūtra abridged. After यदशनीयस्यान्नविशेषस्य follows the text of sūtras 2—5 combined, then: चतुर्षु मासेषु.

हितेन संबन्धो यदशनीयस्येत्यस्य पदस्य धानादीनां निवृत्त्यर्थत्वात् ।
 - - - केचित् - - - - S

3 - - - एवंशब्दश्चात्रानुवर्तते । यथेदं श्रावण्यां कर्म कृतमेवं
 मार्गशीर्षामपीति । तेन पार्वणवद्व्यभागान्त इत्यादेः धानाः कुमा-
 रान्प्राशयन्तीत्यन्तस्य (VII, 18, 6—19, 1) कृत्स्नस्य कल्पस्याच प्रवृ-
 त्तिः । एतावन्नाना । मार्गशीर्षं पौर्णमास्यै स्वाहेति स्थालीपाकस्य
 होमः । - - - - H

4 - - - - संनाम ऊहः । हरिष्यामीत्यस्य स्थाने अहार्षमि-
 ति । - - - - H.

5. अत्र मार्गशीर्षसंज्ञके कर्मण्येनं बलिमुत्सृजति । - - - - H.

6. 7 अनाहिताग्नेराग्रयणं वक्ष्यते । अनाहिताग्निग्रहणमाहि-
 ताग्नेः औपासनवतः औतेनाग्रयणेन सह समुच्चयप्रतिषेधार्थम् । तेन
 पार्वणादिषु समुच्चयो भवति । नाम्ना औताग्रयणस्य धर्माः प्राप्यन्ते ।
 नानिद्वा° - - - - इति (Śr. VI, 29, 2.) वर्षासु - - - वेणुयवैरिति
 (Śr. VI, 31, 14) । औपासने अपयित्वा प्रतिष्ठितमभिघार्याग्निमुप-
 समाधाय संपरिस्तीर्य तूष्णीं समन्तं परिषिच्य दर्वीं संमृज्य स्थाली-
 पाकादुपघातं चतस्र आहुतीर्जुहोति । इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा । अग्नेन्द्रा-
 भ्यामिति वा । ततः विश्वेभ्यो देवेभ्यः । ततः बावापृथिवीभ्याम् ।
 अग्नये स्विष्टकृत इति । पूर्ववत्परिषेचनम् । ततस्तण्डुलानां मुखं पूर-
 यित्वा तान्भक्षयित्वाचम्य तं¹ संवृत्य प्रयत्नेन संपाद्य तमागारस्तूप
 उद्विधेत् । उत्तरेण यजुषा परमेष्ठ्यसीत्यनेन ऊर्ध्वं विधेत् । स्तूपः
 पृष्ठवंशः । विधेदि[विद्धेदि]त्यपपाठश्छान्दसो वा । आग्रयणवचना-
 देव सिद्धे नवानामिति वचनमनाहिताग्नेर्नवानां स्थालीपाक एव
 यथा स्यात् ॥ H. - - - - आग्रयणमिति कर्मनामधेयं येन कर्मणा
 अग्न्यं नवद्रव्यं देवान्प्रापयति । यत्कर्म कृत्वैव(अग्रयणं प्रथमाग्रयणं)
 नवान्प्राशनप्राप्तिर्भवति ॥ नवानां व्रीहीणां यवानां वा संबन्धिनं
 पत्न्यवहन्त्या[हन्तीत्या]दिना विधिना स्थालीपाकमेकमेव अपयित्वा-

¹ Before तं some words must have been lost, viz. an explanation
 of औदनपिण्डः.

यित्वाभेरूपसमाधानाद्यभिमुखान्ते कृत आग्रयणप्रधानदेवताभ्यः श्री-
तचोदिताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थ्यः[तुर्थी] यासां ताभ्यो
जुहोति । (तत) इन्द्राभिभ्यां स्वाहेति विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति - - - ।
अथ लेपयोरित्यादितन्त्रशेषसमाप्तिः ॥ - - - - - ततस्तन्त्रशेषं समाप्तेः
[शेषे समाप्ते] तण्डुलानां मुखम् आस्त्रं पूरयति । - - - - तरिता
[त्वरितं?] निगीर्य तण्डुलानाचमति । - - - - तत ओदनेन ऊतशे-
षेण पिण्डं संवर्तयति यथोद्विध्यमानो नानु[नाव]शीर्यति । ततस्त्रं
पिण्डम् - - - उद्विध्येत् ऊर्ध्वं विक्षिपेत् । यथागारपृष्ठवंशे पतति
तथा । उद्विध्येदिति [उद्विद्धेदिति] यकारलोपश्चान्दसः ॥ S.

8 संवत्सरे संवत्सरे कर्तव्यं तदुपदिश्यते । हेमन्ते प्राप्ते खट्वां
विहाय पलालखस्त्ररे शेरते । हेमन्तमृतुं प्रति खट्वाया अवरोहणम् ॥
H. - - - - केचित् मार्गशीर्षा पौर्णमास्यामस्तमित इत्यनुवर्तमाना-
न्तत्वेदं कर्तव्यमिति ॥ S

9 हेमन्तप्रत्यवरोहणं तदुत्तरेण यजुषा कर्तव्यं प्रत्यवरूढो नो
हेमन्त इत्यनेन । कः पुनरस्य कालः । यस्यां व्युष्टायां हेमन्तः प्रवर्तते
शरन्नवर्तते सा रात्रिरस्य कालः । प्रत्यवरूढ्य तत उत्तरैर्मन्त्रैः प्रति
क्षत्र इत्यादिभिः पञ्चभिर्नवखस्त्ररे नवैः पलालैः कल्पिते शयनीये दक्षि-
णानि पार्श्वीण्यधः कृत्वा गृहमेधिनोमात्याः स्त्रीपुत्रादयः कुमार्यश्वा-
प्रत्ताः [संविशन्ति] । नित्यस्यैव संवेश[नस्य विशेषः¹] । निशायां यत्सं-
वेशनं स्वपनार्थं तदस्यां निशायामेवं कर्तव्यमिति । प्रत्यवरोहणम-
न्तोपि तस्मिन्नेव काले वक्तव्यः ॥ H. - - - गृहस्थः पत्न्यादयश्च नव-
खस्त्ररमारूढ्य खट्वातो हेमन्तं प्रति अवरोहन्तीति । यावद्धेमन्तसा-
वत्खट्वा[ः] शय्या विमुच्य नवखस्त्ररे शयीमहीति बुद्धिं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
न पुनः पूर्वमदृष्टार्थं खट्वामारूढ्य मन्त्रेण खस्त्रं प्रत्यवरोहन्ति । - - - ॥
पुनरपि सूत्रद्वयेन संवेशनमेव विशिनष्टि ॥ S.

10 तेषां संविशतां यः पिता स दक्षिणः शेते या माता सो-
त्तरा । तद्योरन्योन्यापेक्षं दक्षिणोत्तरत्वम् । सामात्याः - - - आश्व-
लायनः (Āśv II, 3, 7) । येषां शिष्टामात्यास्तेषां यो यो ज्येष्ठः स
उत्तरो भवति दक्षिणतश्चोत्तरतश्च । यः सर्वज्येष्ठः कुमारः कुमारी

¹ The MS shows a blank.

वा स पितुर्दक्षिणतः । तदनन्तरतृतीय⁻¹ [तदनन्तरज्येष्ठो मातुर्दक्षिणतः] । तृतीयः प्रथमस्य दक्षिणतः । चतुर्थो द्वितीयस्योत्तरत इत्यादि । अन्ये पितुरेवोत्तरतो ज्येष्ठसंवेशनमिच्छन्ति । - - - एवं संविश्य किञ्चित्सुप्त्वा सहाय । संपूर्वो जहातिः । शयनादुत्थाय - - - II - - - अवशिष्टानां च पुत्रादीनां मध्ये यो यो ज्येष्ठः पुत्रो दुहिता वा दक्षिणः । अनन्तरं च यो यः कनीयान्स स उत्तरश्चानन्तरश्च । एवमित्यतिदेशदेवमुक्तं भवति । यः सर्वज्येष्ठः स उत्तरोनन्तरम[रः] । यो द्वितीयज्येष्ठः स सर्वज्येष्ठस्योत्तरोनन्तर इत्यादीनीति । केचित् सर्वज्येष्ठः पितुर्दक्षिणः तदनन्तरज्येष्ठो मातुर्दक्षिण इत्यादीनि ॥ S

11 सहाय संहता एव शयित्वा न पुनः पृथक् पृथक् स्वस्तरादवतीर्थोत्तराभ्यामृग्भ्यां स्थोना पृथिवीत्याभ्यां पृथिवीमभिमृशति । - - - S

12 एवं संवेशनं सहायाभिमर्शनं च मन्त्रवत्तिरावर्तनीयमित्यर्थः । प्रत्यवरोहणं तु सक्रदेव ॥ II.

13 अथ ईशानबलिर्नाम पाकयज्ञो वक्ष्यते शूलगव इति यस्य प्रस - -² तत्र शास्त्रान्तरे चोदितम् । अस्माकं तु स्थालीपाक एव एतावन्नोरालम्भनस्थानमिति (I, 3, 9.) नियमात् । नित्यश्चायं पुरुषसंस्कारः सक्रत्कर्तव्यः । - - - कः पुनरस्य कालः । शरदि वसन्ते वेति शास्त्रान्तरम् । उदगयनादिनियमश्चास्माकम् । - - - यक्षमाणो गृहे स्थालीपाकौ अपयत्वापासने । ईशानाय देवाय संकल्पितमेकं क्षेपतये चापाम् [चापरम्] । उद्वासनान्ते प्र[तिष्ठिताभिधारणम्]³ कृत्वा ताभ्यामौपासनेन येन चान्येनार्थस्तैः सह प्राचीमुदीची वा दिशं ग्रामादुपनिष्क्रम्य यत्र यक्षमाणो भवति तत्र देवयजनाय देव[वाहनाय चाल]⁴मेकं स्थलं [स्थण्डिलं] कल्पयित्वा तस्य पूर्वार्धेगव्यायतनमुल्लिख्याभिं प्रतिष्ठाप्यौपासनमाधानादि मन्त्रं [तन्त्रं] प्रतिपद्यते । - - -

¹ A blank, sufficient only for one akshara. The completion given above in the brackets, however, follows from S's quotation of II. See below.

² The MS shows a blank, sufficient for about five aksharas.

³ A blank, but see III, 7, 3 and below 20, 4, line 7.

⁴ A blank, cf. below S.

H ईश ऐश्वर्येति [ऐश्वर्य इति] धात्वर्थस्मृतेर्निर्वधिकमैश्वर्यं यस्य स ईशानः । प्रणवोपासनादिभिरुपास्यो महेश्वर इत्यर्थः । तस्मै ईशानाय स्थालीपाकं होमादिभ्यः पर्याप्तं पार्वणवदौपासने अपयित्वा प्रतिष्ठिताभिघारणान्तं करोति । - - - ततः क्षैत्रपत्यं च स्थालीपाकं लौकिकेभ्यो अपयति । - - - अग्निकृत्वादिभ्यो लं स्थण्डिलं कल्पयित्वा - - - S

14 ततोमेः पञ्चाद्वि कुटी करोति देवाय देव्यै च प्रत्यगद्वारे प्रागद्वारे वा दक्षिणोत्तरे । उदगपवर्गः ॥ H

Paṭala VII, Khaṇḍa 20

1. तयोर्देवस्य देव्याश्च प्रतिहृती कृत्वा मध्ये जयन्तस्य प्रतिहृतिम् आकारमेव कृत्वा दक्षिणस्यामीशानमावाहयति । उत्तरयर्चा आत्वा वहन्तु हरय इत्येतया । अग्नेरुपसमाधानादीत्युक्तत्वात्प्रधानाङ्गतीनां च वक्ष्यमाणत्वादाज्यभागान्ते कुटीकरणमेव भवति ॥ H.

2. - - - मीढुषी देवीमावाहयति ॥ H. तथोत्तरस्यां कुटी लौकिक्या वाचा आवाहि मीढुषीति मीढुषीम् ईशानपत्नीमावाहयत्येव ॥ S.

3. - - - लौकिक्या वाचा जयन्तमावाहयामीति । जयन्तः स्कन्दः ॥ H कुव्योर्मध्ये आकाशे जयन्तम् इन्द्रं स्कन्दं वा आवाहि जयन्तेत्यावाहयति । अथ सूत्रेणुक्तमप्यौचित्यादावाहितेभ्य आसनादि ददाति ॥ S.

4. यथावाहनमुदकानि अर्घ्याणि प्रयच्छति पृथक्पात्रैः कल्पितानि । ईशानेदं ते अर्घ्यं मीढुषीदं ते अर्घ्यं जयन्तेदं ते अर्घ्यमिति । ततो गन्धपुष्पधूपदीपैरभ्यर्च्य ततः स्थालीपाकादुद्धृत्य चीनोदनान्कल्पयति त्रिषु पात्रेषु देवादित्रिभ्यो होमार्थमुपहारार्थम् । स्थाल्यां च भूयांसमोदनमवशिष्टाणि ब्राह्मणभोजनार्थम् । ततस्तानोदनानपिसमीपमानीयापरेणाग्निं बर्हिषि प्रतिष्ठापयति दक्षिणत उत्तरतो मध्ये च । अत्र प्रतिष्ठाभिः प्रतिष्ठिताभिः घारणम् । तत उत्तरैर्मन्त्रैस्त्रिभिर्धियोऽं चीनोदनानुपस्पर्शयति स्वस्वामिसंबन्धं कारयति । उत्तरैर्मन्त्रैः उपस्पृशतु मीढ्वानित्यादिभिर्धियादेवतमभिमृशति इदमग्नेरित्याग्नेयमिति वत् । एवमुपस्पर्शयित्वा तत उत्तरैर्मन्त्रैः सप्तदशभिः प्रधानाङ्ग-

तीर्जुहोति यथास्वमोदनेभ्यः । तत्र भवाय देवाय स्वाहेत्यादिभिरष्टाभिः देवस्वीदनात् भवस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहेत्यादिभिर्मीढुष्याः जयन्ताय स्वाहेति जयन्तस्य । एवं प्रधानाहुतीर्ज्ज्वा ततः सर्वतः समवदाद्योत्तरेण यजुषा अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुत इत्यनेनाग्निं स्विष्ट-
[कृ]तं यजति । सर्वतः समवदाद्येत्युच्यते यथास्वमोदनेभ्यः पृथक् पृथक् स्विष्टकृता भूदिति ॥ H. येन क्रमेणोढाः आवाहितास्तेन क्रमेणोदकानि पाद्यानि प्रत्येकं स्तैः स्तैर्नामभिर्नमोनैः प्रददाति प्रकर्षेण भक्ति-
पुरःसरं ददाति । - - - - ततः सर्वेभ्यस्त्रिभ्य ओदनेभ्य स्विष्टकृतो-
वदानधर्मेणावदाय - - - स्विष्टकृतं जुहोति । - - - S.

5 यद्यपि स्विष्टकृतोनन्तरमिदमुक्तमुपस्थानादि तथापि जयादीनुपजुहोतीत्यत्रोपश्रवणात्प्रधानहोमानन्तरं जयादयः परिषेचना-
न्तास्तत उपस्थानानि[नादि] । उत्तरेण यजुषा स्वस्ति नः पूर्णमुख इत्यनेनोपस्थाय महादेवं तत्प्रधानत्वात्कर्मणः । तत उत्तरैर्मन्त्रैः गृह-
पोपस्यृशेत्यादिभिः सहौदना(दी)नि पर्णानि मन्त्रप्रतीताभ्यो ददाति । तत्र चादितः सप्तभिः प्रतिमन्त्रं द्वे द्वे पर्णे ददाति । अष्टमेन दश । देवसेनाभ्य इति वदन्मन्त्रप्रतीता देवता दर्शयति । तत्र गृहप इति महादेवाभिधानं मन्यन्ते । गृहान्याति । तम् । नमो रुद्राय वास्तो-
प्पतय इति च मन्त्रान्तरम् । तस्मादनेन देवाय पर्णद्वयं तस्मैवौद-
नात् । गृहपी देवी । तस्मादनेन मन्त्रेण देव्यै दातव्यं तस्मा एवौद-
नात् । घोषिण इत्यादयः सर्पगणा देवस्यानुचरास्तेभ्योपि द्वे कुटीस-
मीपे तस्मैवौदनात्पर्णद्वयानि । देवसेनः भूतगणः [देवसेनाः भूतग-
णाः] । तेभ्योपि सर्पगणवत् । दशोत्तराभ्यः । या आख्याता इत्यस्मि-
न्मन्त्रे प्रतीता उत्तरदेवतास्ताभ्यो दश पर्णानि तेनैव (तं) मन्त्रेण देवस्मैवौदनात् ॥ H. - - - - देवस्य ईशानस्य सेना देवसेना[ः] । ताभ्यो दश पर्णानि दक्षिणस्यां कुव्यां देवस्मैवौदनं [देवस्मैवौदनात्] ददाति । तथा दशैव पर्णान्युत्तराभ्यो देवसेनाभ्यः उत्तरास्मिन्मन्त्रे या देवसेना या आख्याता याज्ञानाख्याता इति गुण(व)द्वयवत्यः उत्तरा देवसेनाः ॥ S.

6. पूर्ववदुत्तरैर्मन्त्रैः द्वारापोपस्यृशेत्यादिभिश्चतुर्भिः पर्णानि देया-
नि । पूर्ववत् । एकैकेन द्वे द्वे इत्यर्थः ॥ H.

7. अथ जयन्तस्त्रैवौदनात्पिण्डमुभाभ्यां हस्ताभ्यां संवृत्य दृढं कृत्वा पर्णैः सूतैः कृतपुटेवधाय तस्मिन्निश्चये कृत्वोत्तरेण यजुषा नमो निषङ्गिण इषुधिमत इत्यनेन वृक्ष आसजति अवलम्बयति ॥ H

8 अस्मिन्काले रुद्रान् नमस्ते रुद्रमन्यव इत्यादीनेकादशानुवाकाञ्जयेत् । एतैरेनं देवमुपतिष्ठेतेत्यर्थः ॥ H अत्र अस्मिन्काले । अन्ये तु अत्र वृक्षसमीप इति । - - - S.

9 अथवा रुद्राणां प्रथमोत्तमाविवानुवाकौ जपेत् ॥ अथ प्रथमहोमकाल एव यत्कर्तव्यं तदाह ॥ S

10. एतं होमार्थाग्निमभितः (होमार्थाग्निमभिहितः) । होमाग्नेः समीप इत्यर्थः । गाः स्वकीयाः स्थापयत्यनुवातम् । यथैनाः गा होमधूमः प्राप्नुयात् । केचित् गोशान्त्यर्थमपीदं कर्मेत्येतद् ज्ञापकमिति ॥ S

11. ता गन्धैः सुरभिचन्दनादिभिरवोक्षति । दर्भयुमुष्टिना न हस्तेन । गुरुमुष्टिः युमुष्टिः । छान्दस उकारलोपः । संनखेन दर्भमुष्टि-नेत्यर्थः । वृषाणमेवाग्रे प्रोक्षति ॥ H. - - - दर्भयुमुष्टिना दभाणां गुरुमुष्टिः दर्भगुरुमुष्टिः । उकारलोपश्छान्दसः । संनखो दृढमुष्टिरित्यर्थः । - - - ततो गोचराय गाः प्रस्थापयति ॥ S.

12. अथ चैत्रपत्यस्थालीपाकस्य विधिः । मार्गे [मर्गे] मार्गे । छान्दसो ह्रस्वः । अनयौ भूमावेव ॥ H. ततः प्रस्थितानां मार्गे । छान्दसो ह्रस्वः । - - - S

13 आ त्वा वहन्त्व[वहन्त्वित्य]नयचैत्यर्थः । - - - आवाह्यार्थं दत्त्वा गन्धादिभिरभ्यर्च्य स्थालीपाकमासाद्याभिघार्य ॥ H

14. चत्वारि सप्त वा पर्णानि देवस्य समीपे कृत्वा तेषु नामादेशं नाम निर्दिश्य ओदनपिण्डं दधाति स्थालीपाकात् । तत्र पूर्वेषु पर्णदानमन्त्रेषु स्वाहाकारान्तत्वनियमादिहापि चैत्रस्य पतये स्वाहेति पर्णदानम् ॥ H चत्वारि सप्त वा पर्णानि भूमौ स्थापयित्वा तेषु जे[चै]त्रपत्यात्स्थालीपाकादोदनमादाय नामादेशं नाम च चतुर्थ्यन्तमादिश्चादिश्च चैत्रस्य पतये त्वा ददामीति ददाति । - - - अत्र तु सहोदनानि पर्णानि देयानि पर्णेष्वाति सप्तमीनिर्देशात् ॥ S.

15. एष वास्य [वास्य] यागः क्षिप्रम् । देवः पाको बालः तद्वान्- [तद्वत्]गमनशीलोऽयं देवः । तस्माच्छीघ्रं यजेतेत्यर्थः ॥ H. अत्रौदन-

दानात्मको यागः क्षिप्रम् आवाहनानन्तरमुदकमेव प्रदाय कर्तव्याः [कर्तव्यः] । गन्धादिप्रदानं तु यागोत्तरकालमेव यतः पाकः अल्पो देव इति । एतदुक्तं भवति । अनित्यदर्शनत्वात्क्षेत्रस्य पते [पतये] शीघ्रमेव बलिर्देय इति । केचित् पाकः बालः पाकवद्गमनशीलः । तथा गन्धादि दत्तैवात्रापि बलिरिति ॥ S.

16 उत्तराभ्यां क्षेत्रस्य पतिना वयमिति द्वाभ्याम् ॥ II - - -
इदानीमीशानस्थालीपाकशेषस्य प्रतिपत्तिमाह ॥ S

17. - - - ॥ क्षेत्रे[क्षेत्र]प्रत्यस्य प्रतिपत्तिमाह ॥ S

18 सनाभयः समानयोनयः पुत्राः पौत्रा भ्रातरश्च ॥ II. सनाभयः सपिण्डाः ॥ S

19. एषां यजमानकुलजानां यथा कुलधर्मस्तथा वा प्राशनम् । - - - H यदेषाम् अनुष्ठातृणामसपिण्डकर्तृकप्राशनमपि कुलधर्मस्तर्हि तथा वा स्यात्. ॥ S

Paṭala VIII, Khaṇḍa 21.

1. मासिश्राद्धं नाम पित्र्यं कर्म मासि मासि कर्तव्यम् । तत्र येपरपक्षे कालविशेषाः सामयाचारिकेषूपदिष्टाः प्रथमेहनि - - - - इत्यादयः (Dh. II, 16, 8 sqq.) अपरपक्षस्य - - - इति च (Dh. II, 16, 4 sq.) ते सर्वे यथा तत्रैवोपदिष्टास्तथैव मासि मासि प्रत्येतव्याः ॥ H. मासिश्राद्धस्य मासे मासे श्राद्धया कर्तव्यस्य - - - - S.

2. शुचीन्मन्त्रवतः श्रुताध्ययनसंपन्नान्ब्राह्मणाञ्छुद्धान् । योनि-संबन्धाः श्वशुरादयः । गोत्रसंबन्धाः समानगोत्राः । मन्त्रसंबन्धाः ऋत्विगाचार्योन्नेवासी च । गुणहान्यां तु परेषामिति वदिष्यति (Dh. II, 17, 5.) । - - - यद्यपि स्त्रीभ्योपि पिण्डदानं दृश्यते तथापि ब्राह्मण-भोजनमिह मात्रादिभ्यो न भवति होमाभिमर्शयोरदर्शनात्प्रतिषेधाच्च अयुग्मवचनस्य । तस्मात्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो ये [ॐ एव] त्रि-भ्यो ब्राह्मणभोजनम् । - - - II. शुचित्वादिगुणयुक्तान्ब्राह्मणानन[र्था]-वेक्षः प्रत्युपकारदृष्टप्रयोजनानपेक्षो भोजयेदिति वाक्यार्थः । पदार्थस्तु वाङ्मनःकायशुद्धाः । - - - योनिगोत्रमन्त्रासंबन्धानित्यत्र द्वन्द्वात्परं श्रूयमाणः[माण] प्रत्येकमभिसंबध्यत इति न्यायेन योन्व[त्]संबन्धा गो-

त्रेण[१]संबन्धा मन्त्रेण[१]संबन्धा इत्यर्थो भवति । - - - मन्त्रसंबन्धाः
याज्ययाजकाध्येत्रध्यापयितारः । - - - - - S.

3 यन्मे मातेत्यादिभिः सप्तभिर्ऋग्भिर्ब्राह्मणभोजनार्थं कल्पिता-
दन्नादुद्धृत्य जुहोतीत्यर्थः । तच्च अमुष्मा इत्यस्य स्थान आदितो द्वयोः
पितुर्नामनिर्देशः । मध्ययोः पितामहस्य । अन्तयोः प्रपितामहस्य ।
यदि द्विपिता स्यादैकैकस्त्रिन्पिण्डे द्वौ द्वावुपलक्ष्येदिति (Śr. I, 9, 7)
न्यायेन द्विपितुरपि द्वयोरुपलक्षणम् । अमुष्मा अमुष्मा इति । अन्ते
स्वाहाकारः । केचित् पितरौ वृद्धां वृद्धतामिति ऋग्विषमं कुर्वन्ति
ऋग्विकल्पं कुर्वन्ति वा । एतेन पितामहौ व्याख्यातौ । तथा स्वाहा
पित्र इत्यत्रापि केचिदूहं कुर्वन्ति । अपरे न । पितृत्वं विवक्षितमेक-
त्वमविवक्षितमिति । केचिन्नातामहानामप्युहेन होमं कुर्वन्ति । यन्मे
मातामहीत्यादि ॥ H

4 एवमन्नहोमादनन्तरमुत्तराः स्वाहा पित्र इत्याद्याः षडाज्या-
हुतीर्जुहोति ॥ S

5 पूर्वाः सप्ताज्याहुतय उत्तराः षडन्नाहुतय इत्यर्थः । मन्त्रास्तु
यथाम्नातमेव । - - - - H

6 अथ ब्राह्मणभोजनार्थमन्नं हविष[ष्य]महविष्यं च सर्वमन्नमु-
त्तरैः एष ते तत मधुमानित्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैरभिमृशेत् । - - - S.

7 अथ पात्रा[अथवा पित्रा]द्यर्थेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रतिपूरुषं भो-
जनपात्रेषु क्लृप्तान् प्रकल्पितान्भोज्यपदार्थानेकैकेन मन्त्रेण यथालिङ्ग-
मभिमृशेत् । - - - S

8 उत्तरेण पृथिवी ते पात्रमित्यनेन क्लृप्तान्नविशेषान्ब्राह्मणान्ह-
स्ते गृहीत्वोपस्पर्शयित्वा । किम् । भोजयेदिति शेषः । - - - S

9 भुक्तवतो व्रजतो ब्राह्मणान्दा[णाना] सीमान्तादनुव्रज्य प्रद-
क्षिणीकरोति । एतयोश्च यज्ञोपवीतम् । - - - अथ प्रत्येत्य प्राची-
नावीती पिण्डदानदेशे दक्षिणाग्रा[न्दर्भा]द्विधं द्वेधा संस्तृणि [संस्तृ-
णाति] । - - - ततस्तेषु दर्भेषूत्तरैर्मन्त्रैः मार्जयन्तां मम पितर इत्या-
दिभिस्तिसृभिः मार्जयन्तां मम मातर इत्यादिभिर्यथा दक्षिणापवर्गा
अपो दत्त्वानन्तरमुत्तरैः एतत्ते ततासावित्यादिभिः एतत्ते मातरसा-
वित्यादिभिश्च यथालिङ्गं श्रीस्त्रीन्दक्षिणापवर्गा[न्यिण्डा]न्ददाति । पि-

एडाश्च ऊतशेषाङ्गुतशेषाश्च समवदाय कर्तव्याः । तत्र पूर्वमन्त्रेषु असा-
 वित्वस्य स्थाने पितृपितामहप्रपितामहानां नामानि संबुद्धा यथाक्रमं
 गृह्णाति । उत्तरेषु तु मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् । - - - - अथ
 पूर्ववत् मार्जयन्तामित्यादिभिरेवापो ददाति । के[चित्ते]षूत्तरैरपो
 दत्त्वोत्तरैर्दक्षिणापवर्गान्पिण्डान्दत्त्वेत्येतयापः [०त्वेत्यत्रापि] पूर्ववदि-
 ति पदमाकृष्य चिध्वपि सूत्रेषु चोद्यमानं पूर्ववत् पिण्डान्पितृ[पिण्ड-
 पितृ]यज्ञवत्कर्तव्यमिति व्याचक्षते । प्रयोजनं तु - - - (Śr. I, 8, 10
 9, 1.) इति । तत्र । - - - - अथोत्तरैः ये च वोचेत्यादिभिः (चतुर्भि-
 र्यथालिङ्गमुपतिष्ठते) षड्विर्यथाक्रमं यथालिङ्गं पितृन्मातृरुपतिष्ठते ।
 तृष्यतेत्यनेन चिरावृत्तेनोभयांस्तन्त्रेण [चिरावृत्तेनोभयास्तन्त्रेण ?] ।
 केचित् चत्वारो मन्त्रा न षट् । तत्र प्रथमो मन्त्रः । ये च वोचेत्यादि
 ताश्च वहन्तामित्यन्तम् । उभयेषामुपस्थानार्थः । तृष्यन्तु भवन्त इति
 पितृणां तृष्यन्तु भवत्य इति मातृणाम् । तृष्यतेति चिरावृत्तेनोभये-
 षाम् । ततश्चोत्तरयर्चा पुत्रान्पौत्रानित्येतयोभयेषां पिण्डान्यु[नु]?द-
 पात्रेण त्रिः प्रसव्यमव[मवि]च्छिन्नं परिषिञ्चति । - - - - पात्राणि हो-
 मार्थानि पिण्डदानार्थानि च । केचिज्ज्ञो जनाथानि पिण्डदानार्थानि
 च न तु होमार्थानि । न्युञ्जानि अथो[अधो]बिलानि कृत्वा । - - - -
 इदं च प्राशनं भोजनेच्छायामसत्यामपि ग्रासवरार्थमवश्यं कार्यं कर्मा-
 ङ्गत्वात् । - - - - S - - - - ततः पात्राणि यान्यत्र
 प्रकृतानि तानि त्रीण्यर्थांनि परिषेचनपात्रमुदकुम्भो यस्मिन्पिण्डा-
 र्थमन्नमुद्धृतं तच्चेति । तानि न्युञ्जानि न्यकृत्य । तत उत्तरं यजुः तृष्यत
 तृष्यत तृष्यतेत्येतदनवानम् अनुच्छ्वसंस्त्र्यवरार्थमावर्तयति । चिरभ्या-
 वृत्तिरवमा मात्रा यस्यावर्तनस्य तत् त्र्यवरार्थम् । यजुर्ग्रहणं तृष्यते-
 त्यस्य चिरावृत्तस्य पठितस्यैकयजुश्चापनार्थम् । तस्य चिरावृत्ती नव-
 कृत्वोभ्यावृत्तिर्भवति । एवमावृत्य[०वर्त्य] न्यकृतानि पात्राणि प्रोक्ष्य
 द्वन्द्वमभ्युदाहरति उदानयति । एवमभ्युदाहृत्य शेषस्थानस्य ग्रासा-
 वरार्थं ग्रासोवमा मात्रा[ः] यस्य तत् । ग्रास(ः)वरार्थं छान्दसो
 ह्रस्वः । तत्प्राप्तीयादुत्तरेण यजुषा प्राणे निविष्टोमृतं जुहोमीत्यनेन ।
 सर्वतः सर्वेभ्यः आङ्गशेषेभ्योऽङ्गशेषेभ्य इत्यर्थः । आङ्गाङ्गमिदं प्राशनं न
 नित्यस्याशनस्य नियमविधिः । तत्रापि प्राचीनावीतमेव । आचमने तु
 यज्ञोपवीतमनङ्गत्वात् । ततः पञ्चयज्ञादीनां प्रवृत्तिः ॥ 11.

10. व्याख्यातः आह्वविधिः । अथाष्टकानां पाकयज्ञः पित्र्यः संवत्सरे संवत्सरे कर्तव्यः स उपदिश्यते । तस्य कालविधिरयम् । या माघी तस्या उपरिष्ठाद्वाष्टका ऋणपक्षः तस्यां याष्टमी ज्येष्ठया संगच्छते तामेकाष्टकेत्याचक्षते । द्वाष्टकाग्रहणस्य प्रयोजनं मृग्यम् । किमर्थं ज्येष्ठया संपद्यत इति । यदा द्वयोरहोरष्टमी तदा ज्येष्ठासंयुक्तायां क्रिया यथा स्यादिति ॥ H. माघ्याः माघमाससंबन्धिन्याः पौर्णमास्या उपरिष्ठात् ऊर्ध्वं याष्टका [या द्वाष्टका] । ऋणपक्ष इत्यर्थः । तस्यां द्वाष्टकायां याष्टमी ज्येष्ठया ज्येष्ठानक्षत्रेण संपद्यते तामष्टमीमेकाष्टकेत्याचक्षते कथयन्ति ब्रह्मवादिनः । तस्यामेकाष्टका कर्तव्येति शेषः । एकाष्टकायां वपाहोमादिप्रधानं कर्तव्यमित्यर्थः । - - - - - S

11 तस्याः सायमौपकार्यमित्यन्वयः । समीपे क्रियत इत्युपकारः । तत्र भव औपकार्यः । तस्या एकाष्टकायाः समीपे यत्कर्म क्रियते ॥ H चिपदमिदं सूत्रं तस्या अष्टकाया औपकार्यम् उपकारकम् । उपकारं करोतीति कर्तरि यत्प्रत्ययस्कान्दसः । अष्टकायामङ्गभूतं कर्मेत्यर्थः । सायं पूर्वैद्युः सप्तम्यां सोमयागस्याग्नीषोमीयपशुयागवत्स्थामष्टकायामङ्गभूतं कर्म पूर्वैद्युः सप्तम्याः सायंकाले कर्तव्यमिति सूचार्थः । - - - - S.

12. पूर्वैद्युः सप्तम्यां तत्र चतुःशरावमपूपं अपचयति । सायं सप्तम्यामस्तमित आदित्य अपूपहविष्कं कर्म कर्तव्यमित्यर्थः । तदेवम् । औपकार्यशब्दः कालविधानार्थः । तस्याः सायमिति । अन्ये अष्टम्यामस्तमितेपूपः प्राप्नोति नवम्यां पशुः दशम्यामन्वष्टका । तच्छास्त्रेष्वप्रसिद्धम् ॥ H. व्रीहीणां चतुःशरावं तूष्णीं निरुप्य पार्वणवत् पत्न्यवहन्तीत्यादिना विधिनापूपं अपचयति । अपूपः प्रथितावयवः प्रसिद्धः । प्रतिष्ठिताभिधारणं करोति ॥ S.

13. अष्टासु कपालेषु संस्कृतोष्ठाकपालः । द्वयोरपि पक्षयोरौपासने अपणम् । एतच्च पित्र्यस्याङ्गमपि स्वयं न पित्र्यम् । तेन प्राचीनावीतादि न भवति ॥ H

Paṭala VIII, Khaṇḍa 22.

1. पार्वणवत्प्रतिष्ठिताभिघारणान्तेमेरूपसमाधानाद्याज्यभागान्तं कृत्वा पार्वणवद्वदानकल्पेनापूपादुत्तरयर्चाञ्जलिना जुहोति यां जनाः प्रतिनन्दन्तीत्येतया । - - - - H.

2. तन्त्रस्य शेषः सिद्धो भवति । अविज्ञत इत्यर्थः । अञ्जलिना जुहोतीत्युभयं [त्युक्तो] विशेषः स्विष्टकृति न भवतीत्यर्थः । तेन स्विष्टकृतमवदानकल्पेन दर्था ऊत्वा समिधमेकविंशतिमाधाय जयादि प्रतिपद्यते ॥ तम० रति ॥ तेन सर्पिष्मता ब्राह्मणमिति (III, 7, 15.) एकभक्षणे प्राप्तेष्टाभ्य उपहारो विधीयते । ततो ये ब्राह्मणाः श्वोभूते भोक्तारस्तेभ्यो निवेद्योपवसति ॥ H - - - - - एवमौपकार्यं कृत्वा मासिश्राद्धवज्जोक्तृभ्यो ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् । श्वोष्टकाश्राद्धं भविष्यतीति विशेषः ॥ S.

3. दर्भेणैत्येकत्वमविवक्षितम् । गां स्त्रियं जुष्टामिति लिङ्गात् । पुरस्तात्प्रतीचीं तिष्ठन्तीम् । श्रूते तथा दर्शनात् । पित्र्यं चाष्टकाकर्म । पित्र्येषु यत्नमन्तरेणापि तन्त्रं प्रवर्तत इति पुरस्तादुक्तम् । तत आज्यभागान्ते तन्त्रे कृत उपकारणादेः प्रवृत्तिः । - - - सर्वत्र प्राचीनावीतम् ॥ H. श्वोभूतेष्टम्यां ब्राह्मणान्गृहानानीयेत्याद्यभिमुखान्तं सर्वं मासिश्राद्धवत्कृत्वा दर्भेणैकेन गां स्त्रियं पितृभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमीत्यनेन मन्त्रेणोपाकरोति ॥ S.

4. तूष्णीं स्वाहाकारेण विना पञ्चाज्याहुतीर्जुहोति मन्त्रप्राप्त्यभावाद्देवता यासां प्रजापतिरेव । तस्यै वपामित्यादि व्याख्यातम् (V, 13, 16.) । उत्तरया वह वपामित्येतया ॥ S.

5. मांसौदनमुत्तराभिः ॥ यां जनाः प्रतिनन्दन्तीत्येताभिः सप्तभिर्मैसमिश्रौदनं जुहोति ॥ H.

6. पिष्टेन कृतमन्नम् । तस्य पयसि अपणम् । उत्तरयर्चा उक्थ्येत्येतया तज्जुहोति ॥ H.

7. उत्तरैर्मन्त्रैः भूः पृथिव्यग्निरेत्यादिभिरष्टाभिराज्यं जुहोतीत्यर्थः ॥ H.

8. स्विष्टकृतप्रभृति पिण्डनिधानान्तं कर्म कृत्वा मासिश्राद्धवदि-

हापि कर्तव्यमित्यर्थः । तत्र मांसोदनात्पिष्टाच्च स्विष्टकृत् । ततो जया-
दि । अथ ब्राह्मणानामुपवेशनं हस्तेषूदपाचानयनमलंकारः । ततः सर्व-
मुत्तरैरभिमुखैर्दित्यादि आसावरार्थं प्राञ्जीयादित्यन्तम् । एतदेवा-
स्मिन्नहनि भोजनं नान्यत् । पञ्चयज्ञाश्च लुप्यन्ते ॥ H.

9 या श्रोभूतेन्वष्टकेति विध[1]यिष्यते तस्यामन्वष्टकायामेव पि-
ण्डनिधानं पिण्डप्रधानं[०प्रदानं] नाष्टकायामित्येक आचार्या उपदि-
शन्ति । केचिन्न । पिण्डनिधानमेक इति वक्तव्ये अन्वष्टकायामित्येके-
[०यामेवैक] इत्येवं वचनमेतज्ज्ञापयति । विकल्पोऽत्र विधीयमानः कृ-
त्स्नस्य कर्मणः सापूपहोमस्य सान्वष्टकस्य विषये भवतीति । तेन दधि-
होमः कृत्स्नेनान्वष्टकान्तेना(न्व)ष्टकाकर्मणा विकल्प इति । - - - - S.

10 एवमष्टकायां मुख्यः कल्पो दर्शितः । अथानुकल्पः । यय-
र्चापूपं जुहोति यां जना इत्यनया तथा दध्नः पूर्णेनाञ्जलिना जुहोति ।
तन्त्रस्याविधानादञ्जलिहोमत्वाच्चापूर्वो दध्यञ्जलिः । अञ्जलिनेति वच-
नादर्थ्या निवृत्तिः । तन्त्रद्वयं च न भवति । - - - - होममात्रस्यै-
वायं दध्यञ्जलिर्निवर्तकः । एवं तर्ह्यत्र (वचनस्य) यज्जुहोति तद्दध्न
एवाञ्जलिनेति । अन्ये तु सापूपस्य सान्वष्टकस्य कृत्स्नस्याष्टकाकर्मणो
निवर्तको दध्यञ्जलिरिति ॥ H

11. - - - मांसं यथार्थं यावत्प्रयोजनं शिष्टा श्रोभूते नवम्याम-
न्वष्टका । स भूयांसमतो माहिषेणेत्यादीनां (Dh. II, 16, 27 sqq.)
निवृत्त्यर्थ एवकारः ॥ H

12. तस्या अन्वष्टकायाः कल्पो मासिश्राद्धवत्कर्तव्य इत्यर्थः ।
कल्पातिदेशात्सर्वमिह द्रव्यदेवतादिकं प्राप्यते । तस्मान्निम(नि)न्वष्टका-
द्याग्रासप्राशनान्तं सर्वं मासिश्राद्धवत्कर्तव्यम् ॥ अथ(वा) शिष्टमन्वा-
णां येषु विनियोगस्तानि कर्माणि व्याचष्टे ॥ S

13. सन्वर्थं दातारं गत्वोत्तरान्मन्वान् अन्नमिव ते दृशे भूया-
समित्यादीन्सप्त जपित्वा तदर्थं प्रब्रूयादर्थमागतः । सप्तमे मन्त्रे अ-
सावित्यत्र प्रदातुर्नामग्रहणं संबुद्ध्या ॥ H सनिः याज्या भिक्षणम् ।
केचित् भिक्षण(म)लभ्यं धनम् । या सनी भिक्षणे निमित्तं - - - -
देयमिति (Dh II, 10, 1 sq.) धर्मशास्त्रेवगता [ता]मुद्दिश्य गत्वा
- - - - S.

14 रथं लब्धोत्तरया अङ्कौ न्यङ्कावभित इत्येतया रथचक्रे अभिमृशति । पक्षसी वा पार्श्वफलके वा ॥ H रथञ्चे[द्] लब्धसं कर्म-
कारै[र्वा¹]हाभ्यां योजयित्वाथ तं प्राञ्चं प्राङ्मुखमवस्थाप्य - - - ।
अपि वा पक्षसी ईषे । अन्यथापि पदार्थमाहुः² ॥ S.

15. उत्तरेण यजुषा अध्वनामध्वपत इत्यनेन । उत्तरया अयं
वामश्विना रथ इत्येतया ॥ H. - - - केचित् लब्धे[ब्धे]ति वचनात्
[अन्य³]क्रियादिलब्धस्यापि रथादेः प्रथमारोहणे विधिरयं भवती-
ति । नैतत् । - - - S.

16. लब्ध्वा उत्तरेरेकादशभिः अश्वोसि हयोसीत्यादिभिः ॥ H.
अश्वश्चेत्याहुया लब्धस्तमुत्तरैर्मनैः अश्वोसीत्यारोहेत् ॥ S

17 उत्तरया हस्तिग्रशसमसीत्येतया ॥ H. - - - असावित्यत्र
संबुद्धा ऐरावतेति गजनामग्रहणम् । - - - S

18 ताभ्यामश्वहस्तिभ्यां रेषणे शरीरोपमदै जाते पूर्ववत् हेम-
न्तप्रत्यवरोहणवत् (VII, 19, 11.) पृथिवीमभिमृशेत् स्वीना पृथिवी
बडित्येत्येताभ्याम् ॥ H. ताभ्यां तयोरश्वहस्तिनो रेषणे मरणे सति ।
- - - केचित् ताभ्यां प्रमादाद्भूमी पतितस्य रेषणे शरीरोपमदै जात
इति ॥ S.

19. संवादं प्रत्यर्थिभिरेष्यन्नर्थादिनिमित्तं पराजयाय । - - - II.
संवादः ऋणादानादिव्यवहारः । केचित् यत्र स्थाने प्रत्यर्थिभ्यः[भिः]
संवादः ऋणादानादिव्यवहारः कर्तुमेष्यन् [तत्रैष्यन्?] । व्यवहारे जया-
मीतीच्छन्ति[न्नि]त्यर्थः । - - S.

Paṭala VIII, Khaṇḍa 23.

1 दक्षिणेन पाणिना फलीकरणानां मुष्टिं जुहोति । उत्तरय-
था अवजिह्वकेत्येतया । तत्रासाविति प्रत्यर्थिनो नामनिर्देशः प्रथम-
या । होमश्चायमपूर्वः । उपसमाधानं परिस्तरणं तूष्णीमुभयतः पर्यु-
क्षमिति तावत् । ततः संवादं गत्वा प्रत्यर्थिनं दृष्ट्वा जपेदुत्तराम् आ

¹ The MS. shows a blank

² Cf. Gobhila III, 4, 31. Comm.

³ The MS. shows a blank.

ते वाचमित्येताम् । अत्राप्यसाविति प्रत्यर्थिनो नामनिर्देशः संबु-
द्ध्या । - - - H

2 क्रुद्धमुत्तराभ्यां या त एषेत्येताभ्याम् । किमिदं नियमेन कर्त-
व्यमिति प्राप्त आह । विक्रोधो भवति । यस्य क्रोधविरामं चिकीर्ष-
तः[र्षति] तत्र कर्तव्यमित्यर्थः । क्रोधस्यात्मविषयः परविषयो वा ॥ H
यदि क्रुद्धः प्रत्यर्थी व्यवहारद्रष्टा वा तत्क्रोधशान्तिं च [यदी¹]च्छति
ततः - - - S.

3 असंभवेष्ुः अमैथुनेष्ुः । संभवः मैथुनम् । क्रियते च काम-
मा विजनितोः संभवमेतीति (Taitt S II, 5, 1, 5) । ढारिकाः
शतचरणाः । संवाधे उपस्थे । उपवपेदुत्तरया अव ज्यामिव धन्वन
इत्येतया । व्यभिचारशङ्कायामिदम् ॥ H. यः प्रवसन्स्याद्गृहे त्वा [०हे
ख?]प्रजातन्तुं रक्षितुं स्वभार्यायाः परपुरुषशुक्लस्यासंभवमिच्छति स
परेषामसंभवेष्ुः । तस्त्रोपायोपदेशः । स्थूलाढारिका जीवन्त्यः चूर्णानि
कारयति । आढारिका गोळिका सरीसृपविशेषो या शतचरणा
नाम । सा च द्विविधा ग्राम्या चारण्या च । तयोरारण्या स्थूलाढा-
रिका । ग्राम्या तन्वी । जीवचूर्णं चाग्निमादीनां महता प्रहरिण मा-
र्यमाणायां भवति । ततस्तानि चूर्णानि - - - सुप्ताया भार्यायाः
[संवा²]धे ये[यो]नावुपवपेत् । एवं कृते संवाधे[०धः] उपभोगयोग्यो
न भवति ॥ अथ यदा परपुरुषशङ्का न भवति [स्वयमु³?⁸]पैति तदा
स्वशुक्लसंभवसिद्ध्यर्थे भैषज्यमुच्यते ॥ S.

4 सिद्ध्यर्थे कार्यसिद्धेः प्रार्थनायाम् । उपभोगयोग्यत्वे चिकी-
र्षित इत्यर्थः । तदा बभ्रूमूत्रेण संवाधस्य प्रक्षालनं कर्तव्यम् । इदमत्र
भैषजमित्यर्थः । बभ्रूः कपिलवर्णा गौः ॥ H. गोमूत्रेण संवाधं प्रक्षाल-
यति । - - - S

5. अस्य कुटुम्बिनो गृहे यद्द्रव्यं पण्यं क्रय्यं तस्य सिद्ध्यर्थे । या-
प[अर्घाप⁴]कर्षादिना सिद्धिः स्यादित्येवमर्थम् । तस्माद्द्रव्यात्किंचि-

¹ The MS shows a blank

² The MS shows a blank.

³ The MS. shows a blank

⁴ Sudarś. has. अर्घापकर्षादिना.

दादायोत्तरयर्चा यदहं धनेनेत्येतया जुहुयात् । सिद्धिर्भवति । अत्र चारुलवणादीनामपि होमो भवति । उक्तं यथोपदेशं काम्यानि (III, 8, 4) । - - - II. - - - केचित् अस्मेति वचनात्पितृर्हितैषिणा होतव्यं मन्त्रे च अहमित्यस्य न विरोधः । स एव भूत्वा जुहोति ॥ S.

6 यं भृत्यम् । जीवतो गोर्विषाणं स्वयं पतितमादाय स्वं मूत्रमानीय तेन तं भृत्यं सुप्तमुत्तराभ्यामृग्भ्यां परि त्वा गिरेरमिह¹ इत्येताभ्यां त्रिः प्रसव्यं परिषिञ्चेत् । आनीयवचनात्पूर्वमन्यस्मिन्पत्रे मूत्रयित्वा शूचं च कृत्वा ततो विषाणोपनयनम् ॥ H. यं भर्तारं पत्न्यामन्यस्यां (वा) इन्द्रियदौर्बल्यादनुरक्तं या स्त्री कामयेत अयं भर्ता न विच्छिद्येत अस्य मय्यविच्छेदेन स्नेहः स्यादिति सा स्त्री जीवविषाणे जीवन्त्या गोर्विषाणे बलात्पतिते स्वंमूत्रमानीय तेन भर्तारं सुप्तमुत्तराभ्यां त्रिः प्रसव्यं परिषिञ्चेत् । - - - केचित् भृत्यविषयमेतत्स्वामिनः कर्मेति ॥ अथ भृत्यानां पलायितानां पुनरागमनकर्माह ॥ S.

7. उत्तरा आहुतीश्चतस्रः आवर्तन वर्तयेत्येताः । इष्टानि दारुमयाणि निगळानि । उपसमाधाय प्रज्वाल्य ॥ H दास[1]श्च भृतिकर्मकराश्च दासकर्मकराः । ते येन पथा पलायेरस्तस्मिन्पथि भूमावेव इष्टानि लोकप्रसिद्धानि दारुमयाण्युपसमाधाय तेष्वेवानग्नी पदे जुहोति । - - - केचित् पथीष्टान[न्य]नग्नौ प्रज्वाल्य तत्राग्नावेव होमा इति ॥ S

8. वयः काकादि । वर्षं यत्र न कथ्यते तस्मिन्काले देशे वा । बिन्दुः अपां स्तोमः । तद् अङ्गम् । उत्तरैः यदि वृक्षादि[त्यादि]भिः । - - - ॥ अथाहुतोत्पातप्रायश्चित्तम् ॥ H. यथेनं द्विजं वृक्षात्फलमभि उपरि नीचैरकस्मात्पतेत् । यदि [व]यः पक्षी एनमभिविचिपेत् उपरि पक्षपातेन धनुयात् । यद्वा अवर्षतर्क्यं अभ्रशून्येभ्यसि तस्माद्विन्दुः अपां स्तोकोभिनिपतेत् । (व्याख्यातं) तत् फलनिपातादिभिरुपहतशरीराङ्गमुत्तरैर्यथालिङ्गं प्रक्षालयित । अत्र यदि वृक्षादिति फलनि-

¹ According to H.'s Comm. on the Mantrapāṭha अम् stands for अहम्. The mantra is: परि त्वा गिरेरमिह परि भातुः परि प्लसुः । परि सर्वेभ्यो ज्ञातिभ्यः परिषीतः क्लिष्यसि ॥ Cf. Pār. III, 7, 2.

पाते ये पक्षिण इति वयोभिविद्ये दिवोनु मा वृहत् इति विन्द-
भिनिपाते । - - - S.

9 अत्कस्य [अद्भुतस्य] अद्भुतचारस्य उत्पातः उपजनः । विरो-
हणम् अङ्कुरोपजनः । कुमुः चुल्ली । तस्यामारण्यकपोतपददर्शने । अ-
गारे तस्मिन्प्रविष्ट इत्यर्थः । अमात्यानां बहूनां शरीररेषणे व्याधौ
मरणे च । अन्येषु चैवंप्रकारेषु वल्मीकादिषु इन्द्रधनुरादिषु च ।
अमावास्यायां निशायाम् । चतुर्धा विभक्ताया रात्रिर्द्वितीयो भागो
निशा । यत्र प्रदेशेषां कुम्भेष्वानीयमानानां शब्दं न शृणुयात्तदपेक्ष-
पसमाधानादि । उत्तरा आहुतयो दश इमं मे वरुणेत्यादयः । प्रजा-
पत इति प्रजापते न त्वदेतानीत्येषा गृह्यते । - - - - H. तच्चाहुताः
स्वभावतः पूर्वमभूताः सन्तो भवन्तीति । उत्पाता इति । उत् ऊर्ध्वं
भवन्तीत्यव्यक्तावस्थायां प्राप्नुवन्तीति । तदद्भुताश्चोत्पाताश्चेति द्वन्द्वस-
मासः । शब्दभेदस्तु भौमदिव्यभेदाभिप्रायः । तत्र दिव्या उत्पाताः ।
रात्राविन्द्रधनुरादित्यकीलका इत्यादयः । भौमस्त्वद्भुताः । अगार-
स्थूणाविरोहण इत्यादिना स्वयमेवोदाहरति । अगारस्य स्थूणाः ता-
सां विरोहणे अङ्कुरोपजनने । स्थूणाग्रहणं चान्यस्यापि गृहसंबन्धिनी
वंशादेरनिखातस्यापि प्रदर्शनार्थं निमित्तगत[ः]विशेषत्वात् । मधुन
उपवेशन इत्यप्यगार एव । उपसर्जनस्याप्यगारशब्दस्य योग्यत्वेन बुद्ध्या
विभज्य संबन्धः । आरामादिष्वनद्भुतत्वादिति । कुमुः चुल्ली । आष्टी-
[आष्ट्र]मम्बरीषमित्य(न)र्थान्तरम् । तस्यां कुप्त्वाम् । पचनागार इत्य-
र्थः । कपोतस्य आरण्यपक्षिविशेषस्य पातदर्शने । कुप्त्वामित्यपि प्रद-
र्शनार्थम् । अन्तर्गृहेष्वस्याद्भुतत्वात् । अमा सभादान्ती[सहादन्ती]त्य-
मात्याः एकपात्रभोजनाः पुत्रभात्रादयः । तेषां बहूनां संततं शरीररे-
षणे शरीरविनाशने । मरण इत्यर्थः । केचित् अमात्यानां युगपद्वा-
धावपीति । अन्येषु चाद्भुतोत्पातादिषु उक्तेभ्योन्येषु गृहमध्ये वल्मीक-
जननादिष्वद्भुतेषु पूर्वव्याख्यातेषूत्पातेषु च भ्रष्टेषु तत्सूचितदुरितशा-
न्तिकामोमावास्यायां निशायां रात्र्यां मुहूर्तद्वयादूर्ध्वम् । केचित्
- - - । यत्रापां बहूनीनां शब्दं न शृणुयात् । केचित् - - - । तथा-
भूते देशेपेक्षपसमाधानादि तन्त्रं प्रतिपद्यते । - - - उत्तरा आहुती-
र्हत्वा इमं मे वरुणेत्येकादश । - - - S.

10. शम्याः परिध्यर्थे (I, 2, 2.) । अमात्यानां शरीररेषणे कश्चि-

द्विशेषः । येषां पूर्वापरा अन्वचः [अन्वञ्चः] प्रमीयन्ते येभिमृतास्तेभ्यः
तदर्थं तेषां मृत्युश्मनार्थमुत्तरं कर्म । होममिमं कृत्वा परिषेचनान्ते-
श्मानं परिधिम् अन्तर्धानं मृत्युनिवारणं प्रतिष्ठापयत्युत्तरयर्चा इमं
जीवेभ्य इत्येतया । अभ्यासः समाप्तिसूचकः ॥ II - - - - - परि-
धिवचनाच्चास्याऽऽमनः प्रच्यावनं न कर्तव्यमिति । दधाति दधातीति
द्विरुक्तिः प्रश्नसमाप्तिसूचनार्था ॥ S

INDEX OF WORDS.¹

अक्ष 18, 1	अञ्जलि 5, 4 10, 12. 13, 8 15,
अगद 18, 2, 4	6. 18, 1, 6 22, 1, 10.
अगार 6, 8, 10. 17, 7, 13. 18,	अतस् 7, 17; 19, 23. 19, 2 22,
12.	11.
अगारस्तूप 19, 7.	अतिथि 3, 9
अगारस्थूणाविरोहण 23, 9.	अतिथिवत् 3. 7
अगारावकाश 17, 1	अतिरिच् 2, 7
अग्नि 1, 12, 16, 20, 22 2, 1, 3,	अत्र 11, 6. 19, 5. 20, 8
6, 7. 4, 9, 10, 16. 5, 1; 3,	अथ 1, 1 2, 6. 4, 9 to 11; 16
7; 13. 6, 4, 10 7, 3; 5, 7;	5, 3; 4 6, 11. 7, 1. 8, 12. 13,
13; 24. 8, 5; 10 9, 4 10, 9,	1. 22, 10.
12 11, 7, 20 12, 3. 14, 2,	अदिति 2, 3
3; 10, 11 15, 6 16, 5; 6.	अद्भुतोत्पाताः 23, 9
17, 7; 12 19, 13, 14. 20, 4;	अद्धार 18, 1
10 23, 9.	अधःशय्या 8, 8.
अग्निगोदान 16, 13	अधि 16, 1, 3
अग्ने 5, 21. 6, 7. 20, 11.	अधिदेवन 18, 1.
अङ्ग 6, 11	अधिरूह 22, 15
अङ्ग 9, 10.	अधिव्यतिक्रम 6, 4
अङ्गार 1, 22.	अधिश्रि 1, 22.
अङ्गुलि 4, 5, 12.	अधिष्ठा 6, 9 v. 1.
अङ्गुष्ठ 4, 5, 13, 14. 14, 11.	अधी 12, 1.
अजिन 10, 11.	अनमि 20, 12.
अञ्ज 7, 13.	अनन्तर 19, 10.

¹ This Index contains all words of Āpastamba's text, and the lists of passages are complete throughout, excepting a few cases, where the incompleteness is marked by 'etc.' The numbers refer to the Khandas and sūtras.

- अनर्थवेत् 21, 2
 अनवस्त्राता 14, 11
 अनवानम् 21, 9.
 अनाप्रीत 14, 14
 अनाहिताग्नि 19, 6.
 अनुकम्प्य 13, 13.
 अनुगत 5, 15, 17
 अनुपूर्वेण [०पूर्वेण v. l.] 10, 4
 अनुपेत 8, 3.
 अनुग्रह 1, 22
 अनुब्रू 11, 8.
 अनुमति 2, 3
 अनुमन् 2, 3, 8
 अनुमन्त्र्य 6. 1 10, 7, 10 13,
 9 15, 13 v l 17, 11
 अनुलिप् 12, 8
 अनुवाक 9. 9. 10, 5
 अनुव्रज् 21, 9
 अनुस्रोतस 14, 14
 अनुह 5, 13.
 अन्त 11, 11
 अन्तम 13, 16 22, 4
 अन्तर 4, 5 12, 8.
 अन्तरतस् 17, 13. 18, 12
 अन्तरन्तस्थ 15, 9
 अन्तरेण 7, 24. 8, 9.
 अन्तर्धा 1, 20, 22 4, 8. 10, 6.
 अन्तर्लोमन् 12, 1
 अन्न 13, 18 21, 3.
 अन्य 6, 5 etc 9, 10.
 अन्यतर 5, 17
 अन्ववधा 17. 5.
 अन्वष्टका 22, 9; 11.
 अन्वह 11, 9.
 अन्वारम् 5, 2. 6, 4, 10. 7, 3. 8.
 10. 9, 4. 11, 8. 14, 2; 8
 अप् 1, 20 2, 1 4, 7 9, 2. 10,
 5. 12, 3; 6. 13, 4; 7, 13. 14,
 14, 15. 15, 4. 16, 8 18, 10,
 12 21, 9 23, 9.
 अप 18, 12.
 अपचित 3, 8. 7, 16.
 अपचिति 13, 2.
 अपर 13, 1. 22, 10.
 अपरपक्ष 1, 7. 21, 1
 अपररात्र 8, 10
 अपरेण 1, 20; 22 4, 9. 8, 10.
 11, 7 12, 3 14, 3, 11. 16,
 6. 19, 14
 अपवर्ग 1, 6, 10 21, 9
 अपि 11, 23 16, 12
 अपिधा 12, 1. 13, 10
 अपि वा 5, 18 7, 6 15, 10.
 अपूप 17, 13 21, 12 22, 1, 10.
 अप्रतीक्ष 18, 12.
 अभि 4, 14
 अभिधारण 7, 4; 8.
 अभिघृ 5, 4 7, 3. 13, 16. 22, 4.
 अभितप् 12, 2.
 अभितस् 20, 10.
 अभिनिपत् 23, 8.
 अभिनिष्ठान [०ष्ठान v. l.] 15, 9.
 अभिप्रक्रम् 4, 16
 अभिप्रया 22, 15.
 अभिमन्त्रण 15, 1; 12.
 अभिमन्त्र्य 4, 2, 10. 5, 22 8,
 11; 13 9, 6. 10, 10. 12, 3.
 13, 5; 8, 13, 16, 18. 15, 13.
 17, 5. 18, 3. 23, 2.
 अभिमृत 23, 10.
 अभिमृश् 14, 14. 15, 1; 5. 17,
 3. 19, 11. 21, 6. 22, 14; 18.
 अभिया 5, 24.
 अभिर्वाक्षिप् 23, 8.
 अभिष्ठा 6, 9.
 अभ्यञ्जन 18, 11.

अभ्यन्तरम् 17, 3
 अभ्यातान 2, 7.
 अभ्यानी 4, 9 12, 9 20, 4
 अभ्युदाह 21, 9
 अमात्य 23, 9
 अमावास्या 23, 9
 अयुगम् 21, 2.
 अयुजाक्षर 15, 11
 अरण्य 11, 24
 अरुन्धती 6, 12.
 अरोग 3, 18, 19.
 अर्थ 22, 13
 अर्थप्राध्व 9, 2
 अर्थर्च 11, 12 12, 13
 अर्थर्चशस् 11, 10
 अर्ह 3, 7
 अर्हणीय 13, 7.
 अवघ्राण 15, 1, 12
 अवदान 7, 4; 8, 9
 अवद्युत् 1, 22.
 अवधा 15, 4 17, 3 20, 7
 अवनी 18, 3
 अवर 9, 4, 21, 2.
 अवरान्न 8, 3.
 अवरार्थ 21, 9
 अवर्णसंयोग 11, 17.
 अवर्षतर्क्य 23, 8.
 अवशिष्ट 19, 10.
 अवस्था 10, 12 22, 14.
 अवहन् 7, 2.
 अवाङ्म 11, 16.
 अविद्वत् 7, 25.
 अवेचा 1, 11. 2, 10 3, 3. 21, 2.
 अवोच् 14, 14; 15. 18, 1 20, 11
 अश्मन् 5, 3, 7. 10, 9 23, 10.
 अश्व 22, 16.
 अष्टधा 22, 2.
 अष्टमी 21, 10.

अष्टाकपाल 21, 13
 अस् 3, 3 etc
 असंबन्ध 21, 2
 असंभवेप्सु 23, 3
 अस्तमित 18, 5 19, 3
 अह् 11, 1, 8
 अहत 4, 8. 12, 8
 अहन् 1, 2. 8, 7. 12, 2 15, 7.
 आ 2, 15 6, 11 9, 1. 12, 3, 12.
 14, 7. 15, 7 16, 8 19, 2. 22, 8
 आख्यातोत्तर 15, 9
 आगम् 3, 3
 आगा 8, 6 11, 1.
 आग्नेय 7, 1
 आग्रयण 19, 6
 आग्रयणदेवता 19, 7
 आघार 2, 5
 आघृ 2, 5
 आचच् 21, 10.
 आचम् 2, 11. 13, 13. 19, 7
 आचार 1, 1 7, 23.
 आचार्य 13, 19
 आच्छद् 4, 8
 आज्य 1, 22 12, 9 15, 4.
 आज्यभाग 2, 6.
 आज्यभागान्त 4, 10 6, 4, 10 7,
 3. 8, 10. 9, 4. 10, 9 11, 5.
 12, 3. 14, 2. 17, 12 18, 6
 22, 1. 23, 9.
 आज्यशेष 8, 10
 आज्यस्थाली 1, 22.
 आज्याङ्गति 18, 8 21, 4. 22, 4, 7
 आज्ञन 12, 11.
 आज्ञनाभ्यङ्गने 18, 11.
 आढारिका 23, 3 r. 1
 आतिथ्य 7, 25
 आत्मन् 13, 6.

आदर्शवेक्षण 12, 11.
 आदा 11, 15 etc
 आदितस् 4, 2; 10
 आदित्य 9, 9 11, 18, 12, 2.
 आदीप् 17, 7.
 आदृ 3, 20
 आधा 2, 5 etc
 आनडुह 6, 8 10, 8.
 आनी 1, 20 etc.
 आप् 8, 6.
 आबन्ध 9, 6 12, 8; 10, 14, 7.
 आयामतःपरीमाण 1, 19
 आयुस् 11, 18.
 आरम्भमय 18, 7.
 आरुह 5, 22 22, 16
 आलम्बस्थान 3, 9.
 आवप् 5, 4, 5 15, 4
 आवह 8, 7, 20, 1
 आवाहन 20, 13
 आवृत् v. 21, 9
 आवृत् subst. 2, 15.
 आशिस 10, 5, 11, 4 14, 2 16, 1
 आस् 11, 8, 12, 1
 आसज् 20, 7.
 आस्तृ 4, 9, 6, 8
 आस्था 5, 3; 7, 10, 9
 आस्थापन 5, 9.
 आङ्गति 5, 2, 6, 4; 10, 7, 19;
 21, 8, 10 9, 4 11, 6 12, 9
 14, 2, 17, 12, 23, 7; 9
 आह 5, 16, 11, 24, 14, 10; 14.
 इ 22, 13; 19.
 इण्ड [इड्, इण् var. ll.] 4, 8
 23, 7
 इतर 3, 8; 20, 14, 6, 17, 4; 5
 इति 1, 19 etc. 2, 7, 3, 15; 19.
 9, 3; 5 10, 4, 12, 11; 13, 13,

10; 19, 14, 3, 15, 4; 8 16,
 1; 6, 17, 13, 18, 11.
 इदम् 2, 7 etc. 4, 11, 10, 12.
 इध् 2, 5, 17, 7.
 इन् 1, 12.
 इन्वका 2, 16.
 इन्वकाशब्द 3, 4.
 इव 4, 14.
 इष् 4, 16.
 इह 2, 7.
 ईप्सु 9, 4 23, 3
 ईशान 19, 13, 20, 1
 ईशानवत् 20, 13.
 उच्चैस् 13, 17, 18.
 उच्छादित 12, 7..
 उत 10, 10 12, 8
 उत्तम 2, 12 3, 17, 11, 12 20, 9.
 उत्तमनी 5, 19
 उत्तर 4, 9 5, 23, 6, 10, 7, 11;
 14, 9, 1, 10, 11, 11, 13, 12,
 8, 19, 10, 20, 2, 5 — seal.
 mantra etc 4, 5 etc.
 उत्तरतस् 2, 3
 उत्तरपूर्वदेश 6, 10, 17, 7.
 उत्तरलोमन् 6, 8.
 उत्तरार्ध 7, 11.
 उत्तरार्धपूर्वार्ध 2, 6 7, 12
 उत्तरेण 1, 16, 20 4, 16, 5, 3.
 10, 9; 12.
 उत्तान 4, 11, 14, 11, 18, 1.
 उत्था 8, 10 9, 6, 11, 18, 15, 8.
 उत्पात 23, 9
 उत्पू 1, 20; 22.
 उत्सृज् 13, 17, 19, 5.
 उत्सृप् 2, 11.
 उद् v. 10, 5.

उद् adv 11, 18
 उदक् 1, 5, 22
 उदक् 14, 14 20, 4
 उदकाञ्जलि 10, 12
 उदकुम्भ 15, 6 17, 10, 13 18,
 3, 12
 उदकोपस्पर्शन 16, 16
 उदगग्र 1, 20; 22 4, 9 11, 7
 उदगयन 1, 2
 उदश्च 1, 22 4, 16 6, 12 12,
 13. 14, 8, 10 18, 10 19, 13
 22, 15.
 उद्धान 17, 9
 उद्धानायतन 17, 8
 उद्पात्र 12, 8 21, 9
 उद्य 12, 1.
 उदित 6, 12 12, 13 14, 8
 उदीचीनम् 2, 3. 7, 3
 उदुम्बर 12, 6.
 उदुम्बरमूल 10, 8. 12, 5.
 उदूह 17, 1
 उदूह 17, 1
 उद्धन् 17, 1. 18, 1.
 उद्धु 17, 7.
 उद्धप् 17, 3
 उद्धस् 1, 22. 7, 3.
 उद्वाध् 19, 7.
 उन्नी 14, 3
 उपक्रम 1, 5.
 उपगूह 12, 5.
 उपदिश 9, 1 11, 17 16, 14
 22, 9
 उपधानलिङ्ग 9, 6.
 उपनयन 2, 2 10, 1
 उपनिधा 3, 14
 उपनिनी 18, 10
 उपनिष्क्रम 6, 12 12, 13. 14, 8.
 18, 10. 19, 13.

उपनी 10, 2, 12
 उपनेतृ 11, 7
 उपमध्यमा 4, 5.
 उपयम् 3, 18. 10, 8
 उपरिष्ठात् 13, 13 21, 10
 उपवप् 23, 3
 उपवस् 5, 18 7, 17.
 उपवास 5, 17
 उपविष् 4, 9 etc
 उपवेशन 23, 9
 उपसमाधा 23, 7
 उपसमाधानादि 4, 10 6, 4, 10
 7, 3 8, 10 9, 4. 10, 9 12,
 3 14, 2; 10 16, 5 17, 12.
 19, 13 23, 9
 उपसर्ग 15, 10
 उपस्तरणाभिधारणे 7, 4.
 उपस्तरणावदाने 7, 8.
 उपस्तीर्णाभिधारित 13, 16 22, 4
 उपस्तृ 5, 4.
 उपस्थ 15, 1; 5
 उपस्था 9, 9. 11, 18. 12, 13 13,
 19 18, 12 20, 5; 16. 21, 9
 उपस्पर्शन 3, 16 16, 16.
 उपस्यूश् 3, 14. 9, 2 11, 13 13,
 6 20, 4. 21, 8.
 उपहन् 7, 6.
 उपङ्ग 2, 7
 उपहृ 22, 2.
 उपांशु 13, 17; 18.
 उपाकरण 8, 1
 उपाहृ 22, 3.
 उपानहृ 12, 11.
 उपान्त [उपान्त्य v. 1] 3, 13.
 उपायनवत् 16, 4.
 उभ 8, 8. 9, 4
 उभयतस् 7, 22.
 उशीर 18, 11.

उष्ण 10, 5

ऊर्ध्वम् 7, 17; 19 14, 3. 19, 2

ऊतु 2, 12. 10, 4

ऊतुगमन 9, 1

ऊतुसमावेशन 8, 13

ऊत्तिज् 13, 19.

ऊद्धि 3, 16, 20

ऊषभ 7, 16

ऊषभा 3, 11.

ऊषि 8, 1

ए 15, 12 18, 12.

एक 4, 16. — एके 3, 20. 5, 5 7,
18, 21 11, 17. 13, 11, 12
16, 2, 14 21, 13. 22, 9

एकदेश 13, 8.

एकाष्टका 21, 10

एकैक 20, 5.

एकैकशस् 1, 18

एतद् 4, 15 etc. 5, 13. 7, 19. 11,
20. 20, 10.

एतद्विद् 9, 11.

एतावत् 3, 9. 16, 15.

एध 11, 24.

एनद् 4, 9 etc.

एरका 12, 3.

एव 1, 17. 2, 4. 3, 3 4, 12, 13
9, 9. 12, 6; 8, 10. 13, 1, 14
14, 15 15, 6. 17, 1 20, 11.
22, 9 to 11

एवंविहित 12, 6 14, 15

एवम् 7, 17. 9, 3 11, 23. 12, 8,
11. 13, 3. 15, 7. 16, 12 17,
2; 4. 19, 2; 10, 12.

ओंकारचतुर्था 8, 10. 15, 4.

ओदन 16, 1 17, 13. 20, 1, 5
22, 5

ओदनपिण्ड 19, 7. 20, 7.

ओम् 13, 17, 18

ओष्ठ 11, 13

ओदुम्बर 11, 16

ओपकार्य 21, 11.

कंस 18, 1.

कङ्कणि 18, 1 v 1.

कट 4, 9 12, 3.

कपोतपददर्शन 23, 9.

कम् caus 3, 3. 4, 12, 13. 11,
19. 23, 6

कर्ण 10, 12 11, 14. 12, 10. 15,
1, 12

कर्मकर [°कार v. 1] 23, 7

कर्मन् 1, 1. 2, 7. 7, 23. 8, 12.

कर्मनिवृत्ति 16, 10.

कल्प 22, 12.

कांस्य [कांस v. 1.] 13, 10 15, 1.

काम 9, 9.

काम्य 8, 4.

काल 21, 1.

किंशुक 18, 6.

किङ्किणी 18, 1.

कुटि 19, 14.

कुम्भ 23, 9.

कुमार 10, 5. 11, 1; 2, 8; 13.
15, 4 16, 1 18, 1; 3. 19, 1.

कुमारी 14, 11 15, 11; 13.

कुलधर्म 16, 7. 20, 19

कूर्च 11, 7. 13, 2, 7; 10.

छ 1, 2 etc.

छत्त 10, 10.

छत्त 11, 12.

क्लृप् 13, 18 etc.

केश 10, 8. 16, 6; 15
 केशनिधान 12, 3 16, 8.
 क्रुद्ध 23, 2

क्षारलवणवर्जन 8, 8. 11, 21
 क्षारलवणावरान्नसंसृष्ट 8, 3
 क्षिप्रसुवन [०सवन v. 1¹ 14, 13.
 क्षिप्रम् 20, 15.
 क्षीरिन् 6, 5.
 क्षुर 12, 3. 16, 9.
 क्षेत्र 3, 15. 20, 12
 क्षैत्रपत्य 19, 13. 20, 18

खन् 17, 3, 5

गन्ध 20, 11
 गन्धलिप्त 8, 9
 गम् 12, 14. 23, 1
 गर्भ 14, 1; 9
 गर्भद्वादश 10, 3.
 गर्भाष्टम 10, 2
 गर्भैकादश 10, 3.
 गर्हित 3, 12.
 गुप्ता 3, 11.
 गुरु 11, 18.
 गृह 3, 6 6, 6; 8. 23, 5
 गु 19, 7
 गै 14, 1
 गो 3, 1; 5, 6, 9. 13, 15. 20, 10,
 12. 22, 3.
 गोत्र 21, 2
 गोदान 2, 2. 16, 12
 गोदानव्रत 16, 14
 गोष्ठ 15, 4.
 ग्रप्स see ग्लप्स, v 1.
 ग्रह 1, 1 3, 1 etc. ग्रम् 4, 15
 ग्रासवरार्थम् 21, 9.
 ग्रीवा 12, 8.

ग्रीष्म 10, 4.
 गुमुष्टि 20, 11.
 ग्लप्स 14, 3. 16, 6.

घृत 13, 11. 15, 4. 16, 1.
 घोषवदादि 15, 9.

च 2, 12 etc. 5, 17. 6, 9, 12. 7,
 24. 8, 8. 9, 2; 8. 13, 11 to 13.
 चक्षुस् 3, 20
 चतुर् 4, 15 10, 6. 17, 10. 20, 14.
 चतुरक्षर 15, 9.
 चतुर्थ 4, 4 8, 10. 11, 26 14, 1
 15, 4 19, 7
 चतुर्थिप्रभृति 9, 1.
 चतुःश्राव 21, 12.
 चतुष्पथ 5, 25.
 चन्दन 12, 8.
 चन्द्रमस् 12, 13.
 चर् 9, 4
 चर्मन् 6, 8, 10. 12, 1.
 चित्र 13, 20.
 चित्रिय 9, 3.
 चौल 2, 2 16, 3.

छत्र 12, 11. 22, 19
 छन्दोग 16, 16
 छिद्र 11, 19 23, 6
 छिद्र 4, 8

जघनार्थ 12, 4.
 जन् 4, 12, 13 14, 12 15, 1.
 जनिचिद् 5, 2.
 जन्मन् 16, 1; 3
 जप् 4, 3, 6, 17. 5, 25 6, 3, 5,
 11. 8, 10. 9, 2. 10, 12 11,
 3. 13, 8, 17. 14, 8. 15, 12.
 20, 8. 22, 13. 23, 1.

- जयन्त 20, 3.
 जयादि 5, 11, 6, 4; 10 8, 10.
 9, 4 11, 6 12, 9 14, 2 17,
 12, 18, 9 23, 9.
 जयाभ्यातान 2, 7
 जरायु 14, 15
 जाप 15, 1.
 जाल 18, 1.
 जीवचूर्ण 23, 3
 जीवपुत्रा 6, 11
 जीवविषाण 23, 6
 जुष्ट 22, 3
 ज्येष्ठ 19, 10
 ज्येष्ठा 21, 10
 ज्वल् 1, 22
 ङारिका 23, 3
 तण्डुल 7, 19 19, 7.
 ततस् 5, 12 11, 10 14, 10, 23, 5.
 तत्र 2, 10, 17, 9 18, 10.
 तथा 1, 6 2, 14 11, 12
 तद् 1, 22 etc. 13, 2, 16, 22, 1.
 23, 9.
 तपोयुक्त 18, 1, 3
 तिथि 9, 5 14, 9
 तीर्थ 13, 1.
 तीर्थस्नानचतुष्पथव्यतिक्रम 5, 25
 तु 3, 3 7, 18.
 तूर्यन्ती 14, 14.
 तूष्णीम् 1, 19 2, 4; 5, 7, 13 13,
 1, 15, 6, 16, 6, 18, 11; 12,
 22, 4.
 तृतीय 4, 3 16, 3.
 तु 6, 2; 3.
 तैत्तिर्य 16, 2.
 चि 5, 7, 8, 10 9, 6, 10, 6; 10.
 14, 3, 16, 6, 18, 7, 10, 20, 4.
 चिराचम् 8, 8
 चिराचावरम् 9, 1.
 चिवृत् 10, 11 13, 11
 चिस् 1, 20, 22, 10, 11; 12, 12,
 8 13, 13, 15, 6 17, 2; 13
 18, 12, 19, 12 21, 9, 23, 6.
 त्रिःसप्त 9, 5
 त्रेणी 14, 3, 16, 6.
 अवर 21, 2.
 अवराध्यम् 21, 9.
 अहम् 11, 20, 16, 10
 त्वद् 4, 15, 9, 5 11, 22, 12, 8
 दक्षिण 4, 8, 9, 11; 16 5, 3, 21,
 23 6, 7; 8 10, 9, 12 11, 8;
 19 12, 10, 13, 5 11, 11, 15,
 1, 5, 12 17, 3; 8, 19, 9, 10,
 20, 1, 23, 1.
 दक्षिणतस् 1, 10; 21, 2, 3, 10, 8,
 23, 10
 दक्षिणा 7, 18.
 दक्षिणाय 1, 11, 21, 9.
 दक्षिणापवर्ग 21, 9.
 दक्षिणाप्रत्यक्षप्रवण 17, 1.
 दक्षिणाप्रागय 1, 15.
 दक्षिणार्धपूर्वार्ध 2, 6.
 दक्षिणावर्जम् 7, 17.
 दण्ड 8, 9, 11, 15 to 17, 12, 11,
 22, 19.
 दत् 12, 6.
 दत्ता 3, 11.
 दधि 13, 10, 15, 4, 16, 1, 18, 1,
 22, 10.
 दर्भ 1, 12; 16; 20, 21, 2, 1, 4,
 5, 10, 6; 12, 15, 4, 17, 9, 21,
 9, 22, 3.
 दर्भमुमुष्टि 20, 11.
 दर्भपुञ्जील 14, 3, 16, 6.

दर्भस्तम्ब 10, 8 12, 5
 दर्भाय 1, 22
 दर्भेण्डु 4, 8.
 दर्वी 12, 9
 दर्शपूर्णमासवत् 1, 19 2, 5
 दशन् 20, 5.
 दशम 15, 8
 दशा 12, 9
 दा 3, 3 etc
 दासकर्मकराः 23, 7
 दिश् 4, 16. 6, 12 12, 13 14, 8.
 17, 1. 18, 10. 19, 13. 22, 15
 दीर्घाभिनिष्ठानान्त 15, 9
 दीर्ण 17, 11
 दुहितृ 3, 3.
 दृश् 4, 3. 6, 2, 12
 दृष्टपुत्र 14, 11
 देव 2, 3 7, 26. 20, 15
 देवता 7, 5, 24. 10, 12 12, 8.
 देवसंयुक्त 1, 16
 देवसेना 20, 5.
 देहली | देहिनी v. l. | 6, 9
 दैवत 7, 20
 द्योता 3, 11.
 द्रव्य 3, 14.
 द्वन्द्वम् 1, 16 21, 9.
 द्वार 12, 1
 द्वारस्थूणा 17, 3
 द्वि 1, 22. 4, 2; 10. 19, 14. 20, 5.
 द्वितीय 7, 7. 8, 2
 द्विस् 2, 11. 5, 4 7, 4; 8.
 द्वेधम् 21, 9
 द्वाचर 15, 9.
 द्वावर 9, 4.
 द्वाष्टका see व्यष्टका.
 धन्वन् 6, 5.
 धा 15, 8. 20, 14. 23, 10.

धान 13, 12 18, 11 19, 1
 धाव् 12, 6.
 धूम 20, 10
 धृ 5, 14 11, 20.
 ध्रुव 6, 12.
 न 3, 3 etc
 नक्षत्र 2, 13. 6, 11, 12. 12, 12,
 13 14, 7, 8. 16, 12
 नक्षत्रनाम 3, 12.
 नक्षत्रनामन् 15, 2
 नदी 6, 5
 नदीनाम 3, 12
 नदीनिर्देश 14, 6.
 नव 19, 7.
 नवस्वस्तर 19, 9
 नाना 3, 15 16, 15
 नामन् 3, 12 15, 2, 8.
 नामपूर्व 15, 9
 नामादेशम् 20, 14
 नारी 5, 6.
 नाव्य 6, 2
 नासिकाच्छिद्र 14, 11
 नित्य 5, 14
 निधा 2, 1 etc
 निनी 13, 9 15, 4. 16, 6 v. l.
 निपत् caus 14, 11 18, 1
 निबन्ध 3, 20.
 निमित्त 4, 6
 निमित्तावेक्ष 1, 11
 निमृज् 2, 11.
 निरस् 4, 5 9, 10
 निरूह 1, 22.
 निर्देशता 15, 7
 निर्दिश् 15, 2
 निर्देश 14, 6
 निर्लिह 2, 11.
 निर्वेप् 1, 22

निवप् 17, 9 18, 1, 10.
 निवृत्ति 16, 10
 निर्वेशन 17, 13 18, 12.
 निशा 23, 9.
 निःश्रेयस 9, 1.
 निषद् 1, 21
 निष्क्रान्ता 3, 10.
 निष्क्री 9, 5.
 निष्ठर्क्य 15, 4.
 निध्या 3, 3.
 निध्याशब्द 3, 4
 नील 5, 23
 नैदाघ 2, 12.
 नैमित्तिक 1, 11
 नैयग्रोध 11, 16
 नी 6, 1.
 न्यग्रोध 14, 10
 न्यञ् 1, 16 4, 11.
 न्युञ्जपाच 21, 9
 न्यून 2, 7.

 पक्षस् 22, 14
 पच्छस् 11, 10
 पञ्चन् 4, 8, 15, 4 22, 1
 पण्य 23, 5
 पत् 14, 15.
 पति 5, 17, 20, 12.
 पत्तस् 14, 14.
 पत्नी 7, 2.
 पथिन् 23, 7
 पद् 4, 16, 17 5, 3 6, 8, 10, 9.
 18, 12.
 पर 11, 2; 3 23, 3
 परि 11, 22.
 परिकासन 9, 2.
 परिकृ 9, 5.
 परिक्रमण 5, 9; 10.
 परिचव 9, 2.

परिग्रह 9, 6, 13, 7, 10
 परिचच् 3, 17, 8, 3.
 परिधा 10, 10, 11, 26, 12, 8
 परिधि 23, 10.
 परिध्यर्थे 2, 2.
 परिस्तु 12, 8 14, 11.
 परिमृज् 11, 22.
 परिवृज् 3, 10; 13
 परिव्य 8, 9 10, 11.
 परिषिच् 2, 3, 17, 13, 18, 12.
 21, 9 23, 6
 परिषेचन 2, 8 7, 14; 22.
 परिषेचनान्त 5, 12, 6, 4, 10 8,
 10, 9, 4 11, 7 12, 10 14, 3
 17, 13 18, 10, 23, 10
 परिसंवत्सर 13, 19.
 परिस्तृ 1, 12
 परिहा 2, 12
 परीदा 10, 12
 परीमाण 1, 19.
 पर्ण 20, 5, 14
 पर्णपुट 20, 7
 पर्यप्ति 1, 22.
 पर्वन् 7, 17.
 पलाय् 23, 7.
 पलाशपर्ण 13, 16 22, 1.
 पवित्र 1, 19, 20, 22.
 पवित्रान्तर्हित 1, 20; 22
 पश्चात् 2, 3.
 पांसु 3, 15 17, 3.
 पाक 20, 15.
 पाकयज्ञशब्द 2, 9.
 पाङ्क 13, 12.
 पाठा 9, 5.
 पाणि 11, 8, 12, 8 22, 19.
 पात्र 1, 16; 20, 21, 9.
 पात्रप्रोच 1, 19.
 पाद 11, 8, 13, 5.

पादादि 11, 11
 पाद 13, 4
 पार्वण 7, 23.
 पार्वणवत् 18, 6 22, 1
 पार्श्व 19, 9
 पालाश 10, 9. 11, 16 12, 3 17,
 1; 7
 पाली 3, 11
 पिञ्जूल see पुञ्जील, v. 1.
 पिण्ड 19, 7 20, 7 21, 9.
 पिण्डनिधान 22, 8, 9
 पितृ 3, 9 15, 8. 19, 10. 22, 3.
 पितृसंयुक्त 1, 18
 पित्र्य 1, 7, 14
 पिनी 14, 11
 पिष् 14, 11
 पिष्टान्न 22, 6.
 पुंस् 4, 13. 14, 12
 पुंसुवन [०सवन v. 1] 14, 9.
 पुंसू 6, 11.
 पुञ्जील 14, 3. 16, 6.
 पुण्याह 1, 2.
 पुण्योक्त 2, 13
 पुत्र 6, 11 15, 8, 12
 पुनर् 2, 1 3, 3 5, 9, 10
 पुनराहारम् 1, 22.
 पुनर्वसु 16, 3
 पुरस्तात् 1, 5 11, 8 13, 9, 13
 — 5, 7. 7, 22. 13, 2.
 पुरोहित 13, 14
 पुष्करसंवर्तमूल 9, 10
 पूर्णपात्र 7, 18
 पूर्वे 2, 6. 3, 16 7, 9 13, 5. 14, 5
 पूर्वपक्षाह 1, 2
 पूर्ववत् 2, 8. 20, 6 21, 9 22, 18.
 पूर्वोक्त 7, 21
 पुथिवी 15, 5 19, 11 22, 18.
 पृषदाज्य 15, 4

पृष्ट 11, 2.
 पु 19, 7.
 पृतक 2, 4
 पौर्णमासी 7. 27 18, 5. 19, 3
 21, 10
 प्रक्षल् 8, 10 16, 9 23, 4. 8.
 प्रक्षालयितृ 13, 6
 प्रच्छद् 1, 20 18, 1.
 प्रजानिःश्रेयस 9, 1.
 प्रज्ञा 8, 1.
 प्रतिग्रह 13, 14
 प्रतिच्छन्न 3, 14 9, 6.
 प्रतितप् 2, 1
 प्रतिदिशम् 10, 6.
 प्रतिधा 15, 5
 प्रतिनन्दित 2, 16
 प्रतिपद् 5, 11 etc.
 प्रतिपूरुषम् 21, 7
 प्रतिमन्त्रम् 5, 2 10, 6. 18, 6
 प्रतिवचन 11, 2.
 प्रतिष्ठा 4, 8. 7, 3 15, 10. 17,
 7, 9.
 प्रतिस्वाहाकारम् 15, 6.
 प्रती 2, 15
 प्रतीचीनम् 4, 5. 9, 10
 प्रत्यगाशिस् 11, 4.
 प्रत्यक्ष 11, 8
 प्रत्यभिमृश 13, 6
 प्रत्यवरुह 19, 9
 प्रत्यवरोहण 19, 8.
 प्रत्यस् 1, 22.
 प्रत्यूह 1, 22.
 प्रथम 10, 5 14, 1.
 प्रथमोत्तमौ 20, 9.
 प्रदक्षिणम् 1, 4. 5, 1, 7 10, 11
 12, 8. 17, 3; 13 18, 12
 प्रदक्षिणीक 21, 9.
 प्रदा 6, 11. 12, 3; 8 20, 4

प्रदान 7, 5.
 प्रधानाङ्गति 2, 7.
 प्रपद् 6, 8, 17, 7, 18, 1.
 प्रबन्ध 12, 9.
 प्रयम् 12, 4, 13, 5; 13.
 प्रयुज् 1, 16
 प्रवक्तृ 13, 20.
 प्रवण 17, 1.
 प्रवप् 10, 6
 प्रवर्त 12, 9
 प्रवह् 5, 12.
 प्रवास 15, 12.
 प्रविश् 12, 1 15, 6
 प्रसव्यम् 1, 9 21, 9, 23, 6
 प्रसु 2, 3; 8
 प्रसृज् 2, 16
 प्रस्तरवत् 7, 13 .
 प्रहि 4, 1, 7.
 प्रह् 2, 1, 5, 12, 7, 13
 प्राक् 5, 1, 12, 1.
 प्रागग्र 1, 12
 प्रागुद्गग्र 1, 13
 प्राचीनशीव 6, 8.
 प्राचीनम् 2, 3, 7, 3
 प्राचीनावीतिन् 1, 8.
 प्राजापत्या 2, 7.
 प्राश् 4, 16, 6, 12 8, 10, 12, 13
 14, 3, 8; 10, 11 16, 6 18,
 10, 19, 13 22, 14, 15.
 प्राण 1, 20.
 प्रातर् 7, 19, 21 18, 1; 3.
 प्रादुर्भाव 8, 13.
 प्राध्व 9, 2.
 प्राप् 4, 6, 20, 10.
 प्रायश्चित्त 2, 2.
 प्राश् 2, 11, 13, 13 15, 4, 16, 1.
 19, 1, 20, 18, 21, 9.
 प्राह् 13, 4; 7, 10; 15.

प्रिय 3, 3.
 प्रोक्त 13, 18.
 प्रोक् 2, 1, 10, 12 21, 9.
 प्रोच 1, 19.
 प्रोक्षणीसंस्कार 1, 19.
 फल 6, 11, 23, 8.
 फलीकरणमिश्र 15, 6.
 फलीकरणमुष्टि 23, 1.
 फल्गुनी 3, 2.
 बन्ध 15, 4.
 बन्धुशीललक्षणसंपन्न 3, 18, 19.
 बभ्रूमूच 23, 4
 बहिस् 7, 13
 बलि 8, 4 19, 2.
 बलिमन्त्र 19, 4
 बादर 11, 16, 12, 8.
 बाङ्ग 9, 6
 बिन्दु 23, 8
 बीज 3, 15.
 ब्रह्मचर्य 8, 8 9, 4, 11, 1.
 ब्रह्मचर्ययुक्त 9, 10.
 ब्रह्मचारिन् 10, 8, 12, 4.
 ब्राह्मण m. 1, 21 7, 15 9, 4, 10,
 2, 5, 11, 16, 13, 5, 14, 2, 6,
 16, 1; 4, 17, 13, 18, 12, 20,
 17, 22, 2 — n. 15, 10.
 ब्राह्मणप्रतिषिद्ध 8, 12.
 ब्राह्मणावेच 2, 10, 3, 3.
 ब्रू 3, 14, 22, 13.
 भर्तृ 9, 6.
 भाण्ड 6, 4
 भार्या 5, 17 8, 7.
 भुज् 21, 9 — caus 7, 15 9, 4.
 10, 5, 14, 2, 16, 1, 17, 13.
 18, 12 20, 17, 21, 2.

भू 3, 3 etc.

भोजन 16, 4

भोस् 11, 8.

धू 4, 5.

मघा 3, 1

मङ्गल 2, 14

मङ्गुषिका [मटूषिका, मण्डूषिका
v ll] 3, 11.

मणि 12, 8.

मद् 8, 6, 11, 18, 19, 23, 6

मधु 13, 10 15, 4 16, 1 23, 9

मधुपर्क 13, 10

मध्य 6, 8 7, 9, 10 18, 1 20, 3

मध्यन्दिन 12, 3 18, 1, 3

मध्यम 13, 16 22, 4

मनस् 3, 20.

मनुष्यसंयुक्त 1, 17.

मन्त्र 11, 13; 22 15, 4; 12. 16,
1 21, 2

मन्त्रवत् 4, 1, 7. 21, 2

मन्त्रवर्जम् 12, 8.

मन्त्रसंज्ञाम् 2, 8

मन्थ 5, 15.

मर्ग 20, 12.

मलवद्वासस् 8, 12

मांस 16, 2 22, 11

मांसोदन 22, 5

माघी 21, 10.

मातृ 10, 8 15, 5, 8. 19, 10.

मार्गशीर्षी 19, 2, 3.

मास् 14, 1. 16, 1.

मास 2, 12.

मासिश्चाङ्ग 21, 1 22, 12

मित्रा 3, 11.

मिथस् 8, 10

मीढुषी 20, 2

मुख 19, 7

मुण्डा 3, 11

मूत्र 23, 4, 6

मूर्धन् 14, 14. 15, 1, 12

मूल 9, 10 10, 8. 12, 5

मृगशिरस् 3, 4.

मृन्मय [मृण्मय v l.] 13, 7.

मेखला 10, 11 12, 4

मौञ्ज 10, 11.

यक्षगृहीत 9, 10.

यज् 7, 1 20, 12, 15.

यजुस् 4, 5, 8. 6, 11 10, 5; 12

11, 7. 12, 3; 5, 8. 13, 6; 8,

13 14, 11; 14. 15, 1; 5; 6,

13 17, 5; 7, 10, 13. 19, 7;

9 20, 4, 5, 7 21, 8; 9 22,

15

यज्ञोपवीतिन् 1, 3.

यत्र 13, 2. 23, 9.

यथर्षि 16, 6.

यथा 5, 7 etc

यथाखातम् 17, 5.

यथार्थम् 12, 14. 22, 11, 15.

यथालिङ्गम् 3, 16. 6, 5, 12 8,

10 9, 2, 3, 10. 12, 11. 13,

3. 17, 6 23, 8

यथास्थानम् 5, 2.

यथास्वम् 20, 4.

यथोढम् 20, 4.

यथोपदेशम् 2, 7 7, 24. 8, 4.

21, 1.

यद् 1, 1 etc.

यदश्नीय 19, 2.

यदा 8, 12.

यदि 4, 12 etc.

यम् 6, 11 12, 12. 14, 7.

यव 7, 19. 9, 5. 10, 8. 14, 7.

17, 9.

या 22, 15.
 युगच्छिद्र 4, 8.
 युग्म 4, 7, 9, 1; 4
 युष् 5, 20 9, 10, 22, 14.
 योक्ता 4, 8, 5, 12.
 योनिगोचमन्त्रासंबन्ध 21, 2.

रजस् 8, 13.
 रथ 5, 19, 6, 4 22, 14
 रथचक्र 22, 14
 रहस्य 15, 3.
 राजन् 13, 3, 14, 19.
 राजन्य 10, 3, 11, 16
 राता 3, 11.
 राति 12, 14
 राष्ट्रभृत् 2, 7.
 रिष्ट 6, 4
 रीति 9, 3.
 रुदती 3, 10
 रुद्र 20, 8.
 रेखा 18, 10 v. l.
 रेफलकारोपान्त 3, 13
 रेवती 12, 8
 रेषण 22, 18, 23, 9.
 रोहित 6, 8 v. l.

लक्ष्ण 3, 18; 19.
 लक्ष्ण [लक्ष्ण v. l.] 6, 5
 लभ् 22, 14.
 लवण 8, 3; 8, 11, 21.
 लवणमिश्र 18, 1.
 लाज 5, 4; 5 18, 11.
 लिख् 18, 10
 लिङ्ग 9, 6 See यथालिङ्गम्.
 लेखा 18, 10.
 लेप 7, 13.
 लोमन् 4, 14.
 लोष्ट 3, 15.

लोहित 5, 23, 6, 8.
 लौकिक 2, 9 20, 2.

वंश 17, 5
 वच् 2, 13 etc 9, 4.
 वत्स 14, 8.
 वधू 6, 2
 वधूवासस् 9, 11
 वनस्यति 9, 3
 वप् 10, 7, 16, 15
 वपा 13, 16 22, 4.
 वमृ 12, 3
 वयस् 23, 8
 वर m 2, 16, 3, 7 4, 1, 9 6,
 10 — n. 11, 18 16, 11
 वरण 3, 10, 13
 वरसंपत् 3, 19.
 वरुण 9, 5
 वर्णानुपूर्वेण 10, 1
 वर्त्मन् 5, 23.
 वर्ष 16, 3, 12
 वर्षकारी 3, 11.
 वर्षीयस् 13, 10.
 वश्य 9, 7.
 वस् 14, 6.
 वसन्त 10, 4
 वा 1, 5, 13, 15 2, 7, 4, 16 5,
 12; 16 to 18, 6, 4; 5, 12, 7,
 3; 6, 19, 8, 6; 9; 11 9, 10.
 10, 8, 11, 11; 16 12, 3; 5;
 13, 13, 14, 16, 14, 8; 14 15,
 9, 10, 16, 7, 13, 17, 1, 7;
 13, 18, 1; 10; 12, 19, 2, 13.
 20, 9; 14, 19, 21, 5; 7, 22,
 4, 14; 15 23, 8
 वाग्यत 18, 10.
 वाच् 6, 11, 12, 12, 14, 7; 8.
 20, 2.

वात्सप्र 15, 1
 वारुण 9, 5
 वार्त्त 11, 17
 वासस् 4, 8 8, 9 9, 11 10, 10.
 11, 26 12, 8
 वाह 5, 20 6, 7
 विकटा 3, 11
 विक्रोध 23, 2.
 विज्ञा 8, 7.
 विद्वत् 2, 7
 विधि 2, 10. 3, 3
 विनता 3, 11
 विनी 16, 6.
 विपरीत 21, 5
 विमुच् 5, 12 6, 7
 विरूढ 14, 7.
 विरोहण 23, 9.
 विली 1, 22
 विवह् 3, 2
 विवाह 2, 2, 12. 3, 5; 9.
 विश्व 7, 26
 विषाण 23, 6.
 विषूचीनाय 17, 9.
 विसृज् 14, 8
 विसृज् 12, 4.
 विहृत 2, 7 11, 11
 वीणागाथिन् 14, 4
 वृक्ष 6, 5 20, 7 23, 8
 वृक्षनाम 3, 12
 वृज् 3, 11.
 वृषन् 20, 11.
 वेद 12, 1
 वेदि 3, 15
 वैश्व 10, 3 11, 16.
 वैश्वदेव 7, 26.
 व्यक्त 14, 9.
 व्यतिक्रम 5, 25. 6, 4 v. l., 5
 व्यवसृ 5, 23.

व्यष्टका 21, 10.
 व्याख्या 7, 23. 10, 1. 22, 12.
 व्याहृती 2, 7. 8, 10. 11, 11 14,
 3; 8 15, 4.
 व्यूह 3, 2 v. l
 व्रज 12, 1, 4
 व्रीहियवाः 17, 9.
 शकुनि 9, 3
 शकृत् 3, 15
 शकृत्पिण्ड 10, 8.
 शकृद्रीति 9, 3
 शक्तिविषये 3, 14.
 शङ्खिन् 18, 3
 शमीमय 17, 1, 7.
 शम्या 2, 2.
 शय्या 8, 9.
 शय्याकाल 9, 6.
 शरद् 10, 4.
 शरभा 3, 11.
 शराव 14, 14. 21, 12.
 शरीरेरेषण 23, 9.
 शलली 14, 3. 16, 6.
 शलालुग्लप्स 14, 3. 16, 6
 शाखा 14, 10.
 शिखा 16, 6.
 शिरस् 4, 8. 8, 10. 10, 5. 12, 11.
 शिरस्स 15, 6 18, 3.
 शिष् 22, 11.
 शीत 10, 5.
 शील 3, 18, 19
 शुङ्गा 14, 10.
 शुचि 21, 2.
 शूद्र 13, 5.
 शेष 8, 10. 11, 3. 13, 9 15, 4.
 21, 9. 22, 2.
 शैशिर 2, 12.
 शोथन्ती see सोथन्ती.

रमशानलोष्ट 3, 15.
 रमशानाधिव्यतिक्रम 6, 4
 आ 7, 3 9, 4. 13, 16 19, 7; 13.
 21, 12 22, 4
 आवणी 18, 5.
 श्री 8, 6
 श्रु 23, 9.
 श्रुतवत् 3, 19
 श्रीचिद्यागार 5, 16
 श्वग्रहगृहीत 18, 1
 श्वशुर 13, 19
 श्वस् 9, 5
 श्वेत 18, 12.
 श्वोभूते 9, 6. 22, 3, 11
 षष् 12, 6
 षष्ठ 16, 1.
 षोडश 9, 1 16, 12
 संयुक्त 1, 16 to 18
 संयोग 11, 17.
 संवत्सर 16, 14
 संवर्ते 9, 10.
 संवाद 22, 19.
 संविश 15, 5 19, 9.
 संवृत् 19, 7. 20, 7.
 संवेशनादि 19, 12.
 संशास् 8, 12 11, 25 14, 4. 15, 6
 संसर्ग 9, 4.
 संसर्जनादि 12, 3. 16, 8.
 संसृज् 3, 15. 8, 3 10, 5. 13, 10
 15, 4. 16, 1.
 संस्कार 1, 19.
 संस्तु 1, 16 10, 12. 17, 9. 21, 9
 संस्तुश् 2, 1.
 संहा 19, 11.
 सद्यत् 1, 17. 7, 4; 6; 8. 13, 20.
 सक्तु 13, 12. 17, 13. 18, 10. 19, 2

सखि 4, 17.
 संकाश 6, 6
 संग्रह 4, 5
 सद् 1, 20
 सदसस्पति 8, 2
 सदा 9, 9 11, 24
 सद्यःकृतोत् 10, 10.
 सनाभि 20, 18.
 सनि 22, 13
 संनह 4, 8
 संनाम 2, 8 19, 4
 सपत्नीबाधन 9, 8
 सप्तन् 9, 5 20, 14
 सप्तम 4, 17
 सभा 18, 1.
 समज् 8, 10
 समन्तम् 2, 3; 4.
 समम् 1, 20. 2, 6
 समवदो 20, 4. 21, 9.
 समवेत 4, 1; 7.
 समान 12, 3, 8. 16, 8 22, 8.
 समापन 8, 1
 समावप् 5, 13.
 समावर्तन 2, 2.
 समावेशन 8, 10; 13.
 समिध् 8, 5. 10, 9. 11, 22. 12,
 3 13, 1. 18, 7
 समीच् 4, 4. 8, 10.
 संपत् 3, 19
 संपद् 3, 18; 19. 21, 10.
 संपुष्क 18, 11.
 संबाध 23, 3
 संभार 18, 10.
 संभाष् 12, 14.
 संमित 17, 6.
 संमृज् 2, 1. 4, 5.
 संमृश् 9, 10.
 सरस्वति 2, 3.

सर्पिष्मत् 7, 15 9, 4
 सर्व 2, 7, 12, 13 etc
 सर्वतस् 20, 4. 21, 9.
 सर्वत्र 8, 5
 सर्वप 15, 6
 सवितृ 2, 3. 11, 9.
 सवृषण 14, 10.
 सव्य 12, 8, 10. 13, 5. 22, 19
 सहोदन 20, 5.
 सांकारिका 3, 11.
 सायम् 7, 19. 18, 1, 3. 21, 11
 सार्वसुरभि 12, 8.
 साल 14, 5.
 सावित्री 11, 8
 सिम्वात 9, 3
 सिद्ध 7, 14. 22, 2
 सिद्धि 9, 4
 सिद्ध्यर्थे 23, 4; 5
 सीमन्त 2, 2. 14, 3.
 सीमन्तवत् 14, 10. 16, 5
 सीमन्तोन्नयन 14, 1
 सु 15, 10.
 सुप्त 3, 10. 23, 3, 6.
 सुप्रजा 10, 12.
 सुवर्ण 4, 8.
 सुकृत 2, 7.
 सुहृद् 4, 1.
 सूत्र 5, 23. 8, 9.
 सूत्रोत 12, 8.
 सूर्यन्ती see तूर्यन्ती, v. 1.
 सौदर्य 5, 5.
 सोपधान 12, 8.
 सोम 2, 6. 5, 2. 9, 5.
 सोषन्ती 14, 14.
 सौम 9, 5.
 सौर 7, 21.
 सौवर्ण 12, 8.
 सौविष्टकृती 2, 7.

स्कन्धज 11, 16
 स्नान 15, 5.
 स्तूप 19, 7.
 स्त्री 2, 15. 4, 12. 8, 3.
 स्त्रगरोशीर 18, 11.
 स्थण्डिल 18, 10. 19, 13
 स्थपति 13, 3; 14.
 स्था 8, 9. 20, 10.
 स्थाणु 5, 25.
 स्थान 3, 9.
 स्थालीपाक 7, 1, 3 9, 4. 18, 5,
 6 19, 3, 7, 13. 20, 17.
 स्थालीपाकवत् 7, 20.
 स्थूणा 17, 3 23, 9.
 स्थूणागर्त 17, 3.
 स्थूल 23, 3.
 स्थूलाढारिका 23, 3 v. 1
 स्ना 4, 8 8, 13. 10, 9. 12, 1; 6,
 7. 13, 1. 15, 4, 8
 स्नानीयोच्छादितस्नात 12, 7
 स्मृत 11, 18.
 स्रज् 12, 11.
 स्व 23, 6.
 स्वनुजा 3, 11.
 स्वयम् 4, 3.
 स्वयंप्रज्वलित 8, 5.
 स्वस्तर 19, 9.
 स्वाति 3, 4.
 स्वाहा 2, 6; 7. 5, 2
 स्वाहाकारप्रदान 7, 5.
 स्विष्ट 2, 7.
 स्विष्टकृच्चतुर्थी 19, 7.
 स्विष्टकृत् 2, 7. 7, 7, 24 20, 4.
 स्विष्टकृत्यभूति 22, 8.
 हस्त 4, 9; 11. 7, 19. 9, 6. 10,
 12. 11, 19.
 हस्तिन् 22, 17.

हि 15, 10.

हिरण्य 15, 4.

ऊ 2, 1; 6, 7, 11 5, 2, 6; 18.

6, 4, 10. 7, 3; 6, 19 8, 10.

9, 4 11, 6. 12, 9. 13, 16. 14,

2 15, 6 17, 12. 18, 6. 19,

7. 20, 4. 21, 3. 22, 1; 4; 10.

23, 1, 5; 7, 9.

हृ 1, 20. 19, 2; 4.

हृदयदेश 8, 10

हृदयसंसर्गेषु 9, 1.

हेमन्तप्रत्यवरोहण 19, 8.

होम 5, 1, 8; 9. 7, 10; 12. 8, 3

ऋ 18, 1.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- Page 1, I, 1, 12 note, add 'but repeats s 13'
" 2, I, 1, 20 note, after 'sūtra' add : 'as to दर्भेषु'.
" 4, line 12 for °लम्भस्थान° read लम्भस्थान°.
" 6, " 11 " दिग्भूमि प्रक्र° " दिग्भूमिप्रक्र°.
" 12, " 2 " परिषेचनान्ते " परिषेचनान्तं.
" 12, " 2 from below for ms " MS
" 16, " 6 according to the coms it should be divided नैख्यग्रोधः
स्फुटजो.
" 16, " 9 for दत्तो° read दत्तो°.
" 24, VI, 16, 6 note, add : 'but repeats the text of 7 and 8'.
" 27, line 6 for श्वेतपदे° read श्वेत पदे°.
" 31, " 4 " माध्याः " माध्याः.
" 31, VIII, 22, 3 note, add . 'but repeats the sūtras 4—7'
" 33, line 18 for दर्भैः read दर्भैः.
" 48, " 2 from below for [अभे] read [अभि].
-

ABBREVIATIONS,

२३

A = BÜHLER's MS. of the text of the Sûtra.

B = India Office MS. of the text of the Sûtra.

C = Royal Asiatic Society MS. of the text of the Sûtra

H = MS. of the Anâkulâ Vṛitti.

S₁ = India Office MS. of the Tâtparyadarsâna.

S₂ = India Office MS. of the Tâtparyadarsâna I—VI.

H. = Haradatta.

S. = Sudarsanârya.

Śr(aut). = Âpastamba's Śrautasûtra ed. GARBE.

Dh. = Âpastamba's Dharmasûtra ed. BÜHLER.

P. S. = Yajña-Paribhâshâ-Sûtrâṇi, translated by F. MAX MÜLLER in
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Vol. IX.

T(aṛtt). S. = Taittirîya Samhitâ.

Âśv. = Âśvalâyana Gṛihyasûtra.

Pân. = Pânini.

com. = commentary.

coms. = commentators.

sec. m. = secunda manu.

pr. m. = prima manu

s. = sûtra.

--- omissions.

[] conjectures and corrections.

() words to be removed.

